

«DROSHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 8
A O U T
1929
PARIS (France)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԹԵԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

ՉԻՆ - ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԲԱՂԽՈՒՄԸ

Ահա քանի շարաթ է քաղաքական աշխարհի ու շաղթուածները զբաղւած է չին-խորհրդային կախումով Մանջուրիայում: Նոյն իսկ եղաւ մի վայրկեան, Մոսկւայի վերջնազրից անմիջապէս յիտոյ, երբ զինւած ընդհարումն անգամ թուում էր հաւանական. այնքան լարւած էին կրքերը: Սակայն, մասամբ համաշխարհային հասարակական կարծիքի ճնշման տակ, բայց գլխաւորապէս սեփական թուլութեան գիտակցութեան հետեւանքով, երկու կողմերն էլ խելացութիւն համարեցին բռնեյ նահանջի ճանապարհը՝ գերադասելով խաղաղ բանակցութիւններն ու համաձայնութիւնը պատերազմից:

Ստեղծւած կացութեան մէջ այս ելքը, ի հարկէ, ամենէն աւելի իմաստունն էր, մասնաւորապէս խորհրդային իշխանութեան համար, որի զեկավարներն այնքան յիմար չեն, որ չհասկանան, թէ արտաքին ամէն պատերազմ իրենց համար յղի է կորստաբեր հետեւանքներով, եւս առաւել պատերազմը Հեռաւոր Արեւելքում, հաղարաւոր մղոններով հեռու կենտրոնից, հաղորդակցութեան և պարենաւորման տարապայմանօրէն աննպաստ վիճակում, երկրի ներքին ջղաբարդութիւն, անկայուն դրութեան մէջ: Մոսկւայի վարիչները չէին կարող, անշուշտ, հաշիւ չառնել ոռու-ճափոնակի պատերազմի դասը՝ բոլոր Պորտ-Արտուրներով ու Յուսիմաններով:

Հասկանալի է, որ Կոմկուսի շարքերում քիչ չեն տարբեր, որոնց համար արտաքին պատերազմը նկատուում է իրրեւ ներքին ղեգոնութիւններէ փարատելու և խորհրդային իշխանութեան հեղինակութիւնը բարձրացնելու լաւագոյն մի միջոց: Այդպէս է բռնապետութեան էութեան զարգացումը ամէն տեղ և բոլոր ժամանակներում. երբ ներքին յարաբերութիւնները սրւում են անասման և ճնշւած

բազմութիւնների զայրոյթը սկսում է դառնալ սպառնալից, երբ ժողովրդական ցասումն այլ եւս վտանգաւոր ձեւեր է ստանում դահի և իշխանութեան համար, արտաքին պատերազմը դիտուում է փրկութեան ամենաազդու միջոցը: «Հայրենիքը վտանգի մէջ է», ներկայ դէպքում «կարմիր հայրենիքին սպառնում են միջազգային դրամատիրութեան սպասաւորներ չին աւազակ զորավարները» — ինչո՞ւ ոտքի չհանել հայրենիքի պաշտամունքն ունեցող զանգւածները ընդդէմ արտաքին թշնամու, ինչո՞ւ ա՛յս ձեւով ելք չտալ լեռնացած ներքին ղեգոնութեան: Այս հեռանկարը գրաւիչ է նաև այն պատճառով, որ դիմացի հակառակորդը թոյլ է և, հետեւաբար, յաղթանակի հաւանականութիւնը՝ մեծ:

Բայց և այնպէս գերակշռութիւնը խաղաղ տրամադրութեան կողմն է: Խորհրդային իշխանութեան պատասխանատու վարիչները գիտեն շատ լաւ, որ չին-ռուսական պատերազմը չի սահմանափակի միայն Չինաստանով ու Խորհրդային Միութեամբ. շահերը Հեռաւոր Արեւելքում շատ են բարդ ու խճճւած, աւելի բարդ, քան նոյն իսկ Բալկաններում: Միև կողմից, պատերազմը Խորհրդ. Միութեան մի հեռաւոր ծայրում կարող է հեշտութեամբ արձակել ձեռքերը, ներշնչի թշնամիների, ինչպէս և վտանգի տակ զինի սահմանները արեւմուտքում, ուր Պիլսուէրսկիները վաղուց դանակ են սրում Ռուսաստանի դէմ: Այլեւ, ինչպէս ասաց Խորհրդային Միութեան ժողովուրդի փոխտեղակալ Ռուճուտսուիլը, «պատերազմը լճանալու է. խաղաղութիւնը աւելի շահաւէտ է, քան պատերազմը» — Մոսկւան դրամ չունի արտաքին պատերազմ վարելու համար:

Բոլոր տեսակէտներից խաղաղութիւնը բոլշեւիկներին համար կենսական անհրաժեշտութիւն է՝ օդի ու ջրի չափ: Այդ է պատճառ

որ, որ հակառակ ստացած շառաչուն պատակի և այդ առթիւ, առաջին տարւորութեան տակ, հանած ազմուկի, խորհրդային դիւանագիտութիւնը շատ հեշտութեամբ բռնեց բանակցութիւնների և հաշտութեան ուղին. վատ իրադրութիւնը աւելի լաւ է, քան լաւ պատերազմը: Եւ մարզարէ չպէտք է լինել զուշակելու համար, որ չին-խորհրդային համաձայնութիւնը, վերջ ի վերջոյ, կը դառնայ փաստ թէկուզ առևտական ամենագերադոյն շահերի զոհաբերութեամբ: Ազգայնական Ձինաստանը այս անգամ կօդադարձէ բուլշեւիկներին յօգուտ իր նպատակների, ինչպէս բազմաթիւ անգամներ օգտագործեց ազգայնական թիւրքիս:

Ձին-խորհրդային բախումի մէջ, սակայն, ամենէն աւելի ուշագրաւ այն նաճողական, իմպէրիալիստ ոգին է, որ մի անգամ եւս այնպիսի անճոռնի կոպտութեամբ երեւան բերին Մոսկուայի վարիչները: Ի՞նչ է, իսկապէս, այդ բախումի բնոյթը. յանուն ինչի՞ բուլշեւիկները շանթ ու կայծակ են թափում Ձինաստանի գլխին: Ա՞յ՞ որ դեռ մինչ երէկ Ձինաստանը երրորդ Միջազգայինի հոգեզուակն էր համարում, դեռ թայմ են մոսկովեան յուզւած կոչերը. «Մոսկու, Ձինաստան», «Ոտքի՛ գերշտիչ իմպէրիալիստների դէմ»: Ի՞նչ պատահեց, որ խորհրդային թնդանօթներն ու զրահապատները ուղղեցին դէպի չինական սահմանները: Ի՞նչ է այս ամենի պատճառը:

Պատճառը շատ պարզ է և, աւա՛ղ, չափազանց բռնիկ մի խնդիր — արեւելան — չինական երկաթուղու տիրապետութեան հարցը: Մ'չ սոցիալիզմ, ո'չ միջազգային յեղափոխութիւն, ո'չ միջազգային աշխատաւորութեան բանուորի ու գիւղացու բարեկեցութիւն. ո'չ — երկաթուղի ու երկաթուղու չէզոք գօտի: Ձինացիներն ուզում են կատարել տէր լինել իրենց հողամաս Մանջուրիային և, համաձայն լեյնեան աւանդների, սեփական կարգեր սահմանել մանջուրական երկաթուղու վրա. բուլշեւիկները չեն ուզում թոյլ տալ և, իրբեւ ցարական իշխանութեան «ժառանգներ», Մանջուրիայի մի մասը կամենում են պահել իրենց թեւաբերութեան տակ:

Մօտ 35 տարի սրանից առաջ, ցարական կառավարութիւնը, բուժութեամբ ու կաշառքներով պահանջեց, որ մեծ պետութիւնների կրօնկի տակ գալարեող Ձինաստանը թոյլ տայ Ռուսաստանին, չինական հողի վրայով, Մանջուրիայում չինի սեփական երկաթուղի, որը պիտի կապէր Նաղաղ Ովկիանոսը Սիբիրի ու Եւրոպական Ռուսաստանի հետ: Ձինաստանը թոյլ էր, Ռուսաստանը ուժեղ ու յարձակողական — և արտօնութիւնը արեւց: Եւ այնուհետեւ հարկերու տիրոններով դրամ թափեց երկաթուղու և յարակից չէնքերի կառուցման ու չէզոք գօտու վարչական կազմակերպութեան և կառավարութեան վրա: Արեւելան — չինական

երկաթուղու չէզոք շրջանը փաստորէն դարձաւ ռուսական հողամաս, որով Մանջուրիան էլ ընկաւ ռուսների ազդեցութեան տակ: Այս վիճակը յետագային դարձաւ ռուս-ճափոնական պատերազմի պատճառներից մէկը. ռուս-ճափոնական աշխարհակալութիւնները մրցում, իրար միս էին ուտում Ձինաստանի հողի վրա. և վերջինս անորք էր իր իրաւունքները պաշտպանելու:

Յարիզմը ստպաւեց: Եկաւ խորհրդային իշխանութիւնը, որի առաջին քայլերից մէկը եղաւ հրաժարումը իր նախորդի «չափշտակի» քաղաքականութիւնից: Խորհրդային իշխանութիւնը հանդիսաւորապէս յայտարարեց, թէ ինքը հրաժարում է ցարական կառավարութեան ձեռք բերած իրաւունքներից բոլոր այն երկրներում, ուր կապիտուլիացիաների վիճակն էր տիրում — թիւրքիսյում, Պարսկաստանում, Ձինաստանում: Համաշխարհային յեղափոխութեան յաղթանակի յոյսի օրեր էին, և բուլշեւիկները պէտք չուէին հին ձեւի նաճումների. ամբողջ աշխարհ պատրաստ էր նետուելու խորհուրդների գերիշ... .

Սակայն, իղէալիքով շրջանը տեւեց շատ կարճ. հողիւ թիթեռների մի կենսը: Վրահասան «սոցիալիզմի կառուցման» գործ օրերը: Եւ սկզբում քողարկած ձեւով, ամօթը երեսին, սպա բացայայտ կերպով և առանց քաշուելու, խորհրդային իշխանութիւնը բռնեց ցարիզմի ուղին: Պարսկաստանը՝ պերճախօս օրինակ: Բայց աւելի պերճախօսը՝ արեւելան — չինական երկաթուղու պարագան է:

Լեյնի վարդապետութեան տարրական սկզբունքն է՝ ճնշւած և դազուրթային ազգերի լիակատար ապառութիւնը: Այս սկզբունքով Խորհրդային Ռուսաստանը անմիջապէս պէտք է քաշէր Մանջուրիայից և չինացիներին յանձնէր երկաթուղագիծը: Եւ այդպէս էլ ասուեց հոկտեմբերեան յեղաշրջման առաջին օրերին: Բայց, այլ բան է խօսքը, այլ՝ գործը: Իրապէս Ռուսաստանը երբեք չհեռացաւ Մանջուրիայից, զանազան պատերակներով մնաց այնտեղ, մինչեւ որ 1924-ին Կարախանին յաջողեց կնքել Պեկինի դաշնագիրը, որի զօրութեամբ արեւելան — չինական երկաթուղին դրւում էր չին-խորհրդային միացման տիրապետութեան տակ: Այսպիսով, ճափոնական և անգլիական իմպէրիալիզմների կողքին Ձինաստանում մնաց և բուլշեւիկեան իմպէրիալիզմը: Եւ բացարձակապէս իրաւունք ունէր Չան Բայ Շէքը, երբ «կարծիք իմպերիալիզմ» զուգադրում էր դրամատիրական մեծ պետութիւնների իմպէրիալիզմին:

Այնուհետեւ, 1924-ից սաղին, խորհրդային իշխանութեան քաղաքականութիւնը Մանջուրիայում ու Ձինաստանում, խիստ վրան բաց ու կոպիտ կերպով, հետապնդել է մէկ նպատակ — այդ երկրների կցումը Խորհրդա-

յին Միութեան: Ուստի բնաւ զարմանալի չէ, որ շատ ոուս ազգասէրներ միշտ համակրանքով են հետեւել բոլշեւիկեան քաղաքականութեանը Հեռուոր Արեւելքում: տարբեր նշանաբաններով ու գործելակերպով նա հետեւողականօրէն ձգտել է իրականացնել ոուս վեհապետական արանդութիւնները, անգամ աւելի լայն ծաւալով, քան նոյն իսկ ոուսական իմպէրիալիզմի սիւն Վիտտէն էր երազում:

Հասկանալի է, որ հետեւանքն էլ եղաւ նոյնը. ցարական քաղաքականութիւնը հասցրեց Յուսիմային. բոլշեւիկեան իմպէրիալիզմը առաջ բերեց չին-խորհրդային ներկայ բախումը Մանջուրիայում, որ պէտք է համարել սոսկ նախազուշացում՝ նախակարապետութեան խոշոր դէպքերի, եթէ Մոսկւան սանձ չդնէ իր «արեւելեան քաղաքականութեան» բերնին: Չինաստանի, չին ժողովրդի համար էական տարբերութիւն չկայ ցարիզմի և բոլշեւիզմի միջեւ. տարբերութիւնը միայն քանակի և ձեւի մէջ է. բոլշեւիկները կատարում են աւելի գոհնիկ ու բացայայտօրէն այն, ինչ որ ցարական իշխանութիւնը անում էր գաղտնի և զգուշաւոր կերպով:

Չինաստանի ու չին ժողովրդի շահերի տեսակէտից տարբերութիւն չկայ և ճափոնական ու խորհրդային քաղաքականութեան միջեւ, չնայած որ ճափոնացիք վարում են բուրժուա-դրամատիրական նաւառղական քաղաքականութիւն, իսկ բոլշեւիկները Չինաստանում «սոցիալիզմ են կառուցում»: Ճափոնիան իր ձեռքն է առել հարաւային-չինական երկաթուղին և պինդ նստել Մանջուրիայի հարաւային կողմում, իսկ բոլշեւիկները նոյն ձեւով վարում են Հիւսիսային Մանջուրիայում: Եւ դարձեալ տարբերութիւնը ձեւի և քանակի մէջ է. ճափոնացիք աշխատում են պահպանել

վայելչութեան գէթ արտաքին ձեւերը. բոլշեւիկները համար ձեւ ու վայելչութիւն գոյութիւն չունի. գա՛րկ ու կարի՛բ...:

Ճակատագրական կէտ կայ բոլշեւիկները գործունէութեան մէջ բոլոր ասպարէզներում. ինչի ուզում են ձեռք տան, տակից խայտառակութիւն է դուրս գալիս: Ներքը «սոցիալիզմ են կառուցում» — ստացում է «նեպման» ու «կուլակ»: Գուրը՝ ազգերի հաւասարութիւն և աշխարհակալութեան վերացում են պահանջում — հետեւանքը լինում է նոր աւելի վաստեսակի աշխարհակալութիւն: Պայքարում են պատերազմների դէմ, բայց իրենք են պատերազմների աղբիւրը: Քարոզում են ազատութիւն և արդարութիւն, և իրենք են անազատութեան, բռնութեան և անարդարութեան ամենամուսլ մարմնացումը: Բարեկամութեան կոչեր են ուղղում ամէն կողմ, և միայն ատելութեան ու թշնամանքի են հանդիպում — ատելութեան ոչ միայն տիրող դասերի, այլ ամենից շատ, աշխատաւոր, ճնշած և ազատութեան տենչացող բաղմութիւնների կողմից: Ինչո՞ւ է այսպէս.

Որովհետեւ իսրէութեամբ, կեղծիքով ու բռնութեամբ կարելի չէ դաղափարական ազնիւ գործեր կատարել:

Որովհետեւ ազգերի հաւասարութիւնն ու ազատութիւնը նրանց համար լոկ պատրւակ է, միամիտներին խաբելու միջոց, իսկ գործնականում նրանք նոյն նաւառղներն ու շահագործողներն են, ինչ որ և «դրամատիրական շնագայլերը»:

Որովհետեւ, ինչպէս Մերձաւոր, այնպէս և Հեռաւոր Արեւելքում, բոլշեւիկեան դիմակի տակ գործողը ցարական աշխարհակալութիւնն է՝ աւելի այլանդակ և աւելի շնական:

Մտածումներ Հ. Յ. Դաւնակցութեան մասին

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆԸ

1

Շատ տեղամ առիթ եմ ունեցած մտածելու մեր Կանոնադրի առաջին երկու կէտերի մասին, որ ասում են. «Հ.Յ.Դաւնակցութեան անդամ կրնայ ըլլալ ամէն քաղաքացի, որ կրնդունի կուսակցութեան ծրագիրն ու գործելակերպը, կենթարկուի անոր կանոնադրին և որոշումներուն և ամէն ջանք կը թափէ իրականացնելու գանձոքը»: — «Իւրաքանչիւր դաւնակցական պարտաւոր է մտնելով խմբի մը մէջ՝ վճարել կուսակցական տուրք Շրջանային Ժողովի որոշած սակի համաձայն»: Որքան խորամուխ եմ լինում այս յօդածներէ ներքին իմաստին, այնքան աւելի համոզուում եմ, որ նրանց կանոնադրական չոր ու ցամաք խօսքերի մէջ լիովին ուրազուած է կենդանի դաւնակցականի գաղափարակաւ տրկալը: Շատ դաւանդիչ դաս կը լինէր յետնորդներէ համար եթէ մէկն առնէր և ուսումնասիրէր մեր Կանոնադրի փոփոխութիւնները՝ ժամանակի ընթացքին: Դա կը լինէր Հ.Յ.Դաւնակցութեան պատմութեան հետաքրքրական գլուխներէից մէկը, ուր պարզ կերևաւ դաւնակցական սերունդների բմբուխուն իրենց գործիկազմակերպութեան և գործուն դաւնակցականի մասին: Ես նպատակ չունեմ այդ պատմութիւնն անելու: Ես կուզէի այդ յօդածներէ թելադրանքները ձեռնկրպել և դաւնակցականի զարգացման տիպարն ուրազուել աւելի պարզ ու մեկին, քան կարելի է տեսնել վերը բերած յօդածներէ հարեանցի ծանօթութիւնից, ուրիշ խօսքով՝ ես կուզէի մեկնել այդ յօդածները, լուծել ու մանրել նրանց խտացած իմաստը:

Այսպէս, ուրեմն, Կանոնադրէր հինգ պահանջ է դնում ամէն մի քաղաքացու առջև, որ ցանկանում է անդամ դառնալ Հ.Յ.Դաւնակցութեան. ա) ընդունել Դաւնակցութեան ծրագիրն ու գործելակերպը. բ) ենթարկուել կուսակցութեան կանոնադրին ու որոշումներին. գ) ամէն ջանք թափել իրականացնելու զգանքը, այսինքն կուսակցութեան ծրագիրը, կանոնադրին ու որոշումները՝ կուսակցական գործելակերպով. դ) որևէ դաւնակցական խմբի անդամ դառնալ և ե) դրամական տուրք հատուցանել՝ Շրջանային Ժողովի որոշած սակի համաձայն:

Կարելի՞ է այս հինգ պահանջներից որևէ մէկը կատարել և «դաւնակցական» համարել. կամ կարելի՞ է նրանցից մի քանիսը ընդունել և «դաւնակցական» նկատուել: Կանոնադրի տալիս ասում է «ո՛չ». նա հինգ պահանջ է դնում և հինգն է և գոհացում պարտաւորում: Իսկ ես ասում եմ. ոչ միայն Կանոնադրի տալու, այլ, մասնաւոր, ողիւն պահանջում է, որ այդ քաղաքացի պայմանները լրացան՝ «դաւնակցական» նկատ-

ւելու համար. և լրացեն ոչ թէ աստիճանաբար, այսօր մէկը, վաղը միւսը, հետեւայ օրը միացածը, այլ բոլորը միաժամանակ: Եթէ մերձուսու քննութեան առնեք իրական կեանքի պայմանները և կուսակցականի կոչումն ու դերը, մենք կը տեսնենք, որ ուրիշ կերպ կարելի չէ. որ ուրիշ «կերպերը» մեզ կը տան թերի դաւնակցականներ, մեր չուրջը կը համախմբեն համակիրներ, գործակիցներ, օժանդակներ, բայց բնազդաւակցականներ» բառի բուն իմաստով և կանոնադրական առումով:

Առնենք, օրինակ, առաջին պահանջը, որ ասում է ընդունել կուսակցութեան «ծրագիրն ու գործելակերպը»: Նախ՝ ի՛նչ է «ծրագիր» սառածը: «Մրագիրը» մի քաղաքական-տնտեսական բնոյթ ունեցող մտայնացում է, որ ունի մի իմացական հիմնաւորում: «Մրագիրը» նախ պատճառաբանում է, յետոյ անշ հիման վրա կառուցանում մի քաղաքական և տնտեսական կենցաղի ուրազիւծ, որի իրագործումը համարում է ցանկալի և հնարաւոր: «Մրագիրն», ուրեմն, մի ցնորք չէ կամ երազանք, այլ մի իրագործելի հնարաւորութիւն: Նա արդիւնք է որոշ մտածման և որոշ տենչերի: Նա ենթադրում է, թէ հնարաւոր է յեղաշրջել տիրող քաղաքական և տնտեսական կացութիւնը և տենչալի է համարում այդ յեղաշրջումը: Նա կարծում է, որ մարդկային անջատ ճիգերը կարելի է համադրել և այդ համադրի ճիգերով յեղաշրջում առաջ բերել տիրող կացութեան մէջ: Նա մի որոշ կարծիք ունի հանրային ուժերի բնական ընթացքի մասին, ինչպէս նաև անհատական և իմբական կամեցողութեան դերի մասին: Նա կարծում է, որ հանրային կեանքի «քնական» համարուած ընթացքը կարելի է շեղել և կազմակերպուած զանգուածներէ դուրսի սակ՝ նոր հունով վարել. և այլն. և այլն: Մի խօսքով, նա ոչ միայն որոշ պահանջների յայտագիր է, այլ և որոշ մտածումի յայտարար:

Արդ՝ երբ Կանոնադրը պահանջում է ընդունել «ծրագիրը» (թողնենք աստժամայէս «գործելակերպը»), ևս պահանջում է ոչ միայն յարել որոշ քաղաքական և տնտեսական պահանջներին, այլ և որոշ մտածման: Այս հանգամանքը լուսավէս կը պարզուի, եթէ այստեղ ուրազենք ենթադրական թեկնածուներէ մի քանի տիպարներ:

«Մրագիրն ու գործելակերպն ընդունելու» պահանջի հանդէպ կարող է երկու վերաբերում լինել. մէկը կարող է ընդունել «ծրագիրը», բայց ընդունել «գործելակերպը». և հակառակը — ընդունել ու հասնել «գործելակերպը», բայց մերժել «ծրագիրը»:

Իսկ «ծրագիրն» ընդունելու պահանջի հանդէպ նոյնպէս երկու վերարերում կարելի է ենթադրել. մէկը, որ ընդունում է «ծրագիրն» իբր կառուցում, բայց մերժում է ամտածութիւն, որի արդիւնքն է այդ ծրագիրը. և միւսը, որ համարում է մտածման եղանակին և ընթացքին, բայց մերժում է «ծրագիրն» իբր յղացում է։ Այս շտր տկարի «քաղաքայինները», որ «ընդունում են» մեր Կանոնագրի ստալին պահանջը մասամբ կամ լիովին, բայց չեն ենթարկում կանոնագրին ու որոշումներին, անդամ չեն որևէ խմբի, կուսակցական տուրք չեն վճարում և ջանք չեն թափում մեր ծրագրի, կանոնագրի և որոշումների իւրացման համար — կարելի՞ է սրանք «դաշնակցական» համարել։

Ենթադրածս չորս տիպայինը մտացածին չեն. սրանք գոյութիւն ունեն կեանքի մէջ և շատ անգամ իրանց «դաշնակցական» են ծախում։ Նրանցից ա՛յն մէկը, որ ընդունում է «ծրագիրն» առանց որեւէքրիտ. դաշնակցական մտածումով՝ իր քաղաքական-ընկերային տեսչերով մեզ հետ է, առանց մեր մտածումն ունենալու։ Նա նոյն կարծիքն է հայութեան ապագայ բարեկեցութեան մասին, բայց նոյն համոզումը չունի հանրային ուժերի գաղափարն, նրանց հոսանքի շեղման, նրանց կառուցողական կարողութեան և այլ խնդիրների մասին։ Նա կարող է այն հաւատալոր միամիտներէից մէկը լինել, որ կարծում են թէ ամէն ինչ ընթանում է ճիշտ այն ուղղութեամբ, որ պէտք է. և որ հանրային ուժերի վարդապետը ինքնաբերաբար և բնական ընթացքով տանում է դէպի «ծրագրի» իրացումը և, ուրեմն, մեր «ծրագիրը» նրա համար մի ճամբարտ գուշակութիւն է դալոց օրերի, մի նախատեսութիւն այն վախճանի մասին, ուր պիտի հանդի ընկերային ուժերի «բնական» խաղը։ Մեր «ծրագրով» նա յուսարանած է համարում ընկերային շարժումների ներկան և նրանց արդիւնքի ապագան և, ուրեմն, որևէ կազմակերպութեան և հնաւթական ճիգի կարիք չի տեսնում։ Սա մի լաւատես երազող է։ Մեր «ծրագիրը» ուրազածում է նրա երազը միայն, առանց խթանելու նրա կամք և գործի մղելու։ Ամենաշատը նա կարող է համաձայնել, որ «ծրագիրը» լալնօրէն քարոզի, որպէս զի լալն զանազաններ յուսով սպասեն... Կանոնագիրը այս տիպարներին «դաշնակցական» չի ճանաչում և իրաւունք ունի։ Դաշնակցութիւնը լաւատես երազողներ խմբակցութիւնն է, այլ հանրային պայքարի կազմակերպութիւն։ Նա ճիգի և աշխատանքի կուսակցութիւն է, որ կարծում է թէ համադրի ճիգով ու աշխատանքով Հնարաւոր է կեանքի կերպարանը փոխել՝ «ծրագրի» իրացման ճամբով։ Նրա համար «ծրագիրը» մտամարդնք չէ, կամ մարդաբնացում գրալից օրերի, այլ ցանկալի ապագայի յօրինանք և պայքարի ուղեցոյց։ Նա չի վստահում իրերի «բնական» ընթացքին. իր վճճուն ու կամբը նա համարում է պատմակերտ մի ապագակ, որ կարող է այդ ընթացքը փոխել։

Կամ այն միւսը, որ համամիտ է մեզ, բայց մերժում է մեր ծրագիրը։ Սա հաւատում է անհատի դերին և զանազանների կարմակերպած ուժին։ Փոփոխելի է համարում հանրային քարոզման հունը՝ դիտակից ճիգերի ազդեցութեան տակ։ Պատմական շարժումների հանդիսատես չէ միայն, այլ հետամուտ է իր դերը

խաղալու այնտեղ և իր դրոշմը դնելու նրանց վրա՝ անձամբ կամ համակիր ու համամիտ ընկերների գործակցութեամբ։ Բայց հայութեան ապագան նա այլ կերպ է յօրինում իր մտածման մէջ և այլ տեսչերի իրացման է ձգտում իր ճիգով։ Նա մեզ նման է իբր մտածող և գործող, բայց ծրագրում է ուրիշ նպատակ ու գործ։ Իբր տիպար նոյնանում է մեզ, իբր ազգակցարկում է ուրիշ ուղղութեամբ։ Նա կարող է «դաշնակցական» համարել։ «Ո՛ր», ասում է Կանոնագրի, ով չէ ընդունում Դաշնակցութեան ծրագիրը նա պաշտնակցական» լինել չի կարող, թէ՛կուց և մտած է իբր «դաշնակցական» և իբր գործող տիպար նման լինի մեզ։ «Ո՛ր», ասում եմ ես. ոչ թէ «դաշնակցական», այլ հակառակորդ միայն կարող է լինել այդպիսի մէկը. որ մտքի նոյն ուժով և մտածման նոյն ուղղութեամբ, կամքի նոյն մեղակալութեամբ կոչւած է յետ մղելու ինձ իբր խոչընդոտ, երբ պայքարի ճամբին հանդիպենք իրար. որովհետև մենք նոյն տիպարներն ենք իբր մտային և բարոյական փառուցածք, բայց զնում ենք դէպի տարբեր նպատակներ։ Այն ուժերը, որ յենարան են ինձ՝ խոչընդոտ են նրա համար, որովհետև տարբեր «ծրագիրներ» հետապնդելով, մենք տարբեր գնահատութիւն ենք տալիս եղած ազգակցներին՝ մեր «ծրագրի» իրացման տեսակէտով։ Ինչ որ կարծում եմ թէ պէտք է պահել իբր դրական տրժէք իմ «ծրագրի» համար, նա կարծում է, որ պէտք է խորտակել իբր արգելիչ ուժ, որ խանգարում է իր «ծրագրի» իրացման։ Մտածումի և տիպարի նոյնութիւնն այսպիսով բաւական չէ «դաշնակցական» լինելու համար. պէտք է նաև «ծրագրի» նոյնութիւն։ Մի «ծրագիր» «հնարաւոր» նկատել և «իրագործել»՝ դեռ չի նշանակում «ցանկալի» համարել. լինել տիպար հանրային գործիչ, դեռ չի նշանակում համամիտ լինել։ Հակառակորդները կարող են նոյնաթէք լինել իբր բարոյական և մտային կառուցուածքներ, բայց դրանով չեն դադարի հակառակորդ լինելուց։ Տարբեր «ծրագիրներ» այդ տեսակ մարդկանց կարող են դարձնել ազնիւ և անողոք թշնամի, կամ միևնոյն «ծրագիրը» — անձնէք ընկեր։

Իսկ այն բերրորդ, որ ընդունում է մեր «ծրագիրն» ամբողջովին, բայց մերժում է «գործելակերպը». այսինքն իր մտածումը նման է մերկնին. ընկերային շարժումների մասին նոյն կարծիքն ունի, պատմական անցեալին նոյն դնահատութիւնն է տալիս և ապագայի հանդէպ նոյն տեսչեով է սնուցանում իր հոգում, բայց չի կարծում, որ հնարաւոր է այդ ցանկալի «ծրագիրն» իրացնել Մեր ընտրած ճամբով։ Որովհետև ի՛նչ է «գործելակերպը», եթէ ոչ գործելու այն եղանակները, որ տանում են դէպի որևէ նպատակի իրացում։ Դաշնակցական թեկնածութեան այս տիպարը համամիտ է մեզ և համատեսնչ։ Նա կարող է պաշտպանել մեր տեսակէտները և ապագայի մեր կառուցումը իբր տեսական խնդիրներ, բայց դժգոհ կը մնայ մեր գործի հանդէպ։ Նրա բանաձևն է. «պէտք է ձգտել «ծրագրին», անշուշտ. այդ «ծրագրին» ամենից աւելի լաւ է լուծում հայութեան կեանքի բոլոր հիմնական հարցերը, բայց այդ կարգի գործերով չէ, որ կարելի է հասնել «մեր» նպատակին»։ — Ուրիշ խօսքով նա ինձ հետ է, քանի դեռ գնահատում եմ ներկան և յօրինում ապագան իբր

մտայաբացում, բայց թողնում է ինձ մենակ, երբ ես ծրագրից ու խօսքից անցնում եմ գործի: Նա երազող մէկը չէ, և ոչ անտարբեր է համարութեան բախտին, բայց նա ինձ հետ չէ պայքարի ճամբին: Նա կարող է շատ օգտակար գործեր կատարել, որ նպատաւոր դատանա իմ աշխատանքին, բայց նա իմ գործը չէ, ոչ կատարում է: Հիւսաբոյն դէպքում ես դործնապէս պէմ չէ ինձ. գուցէ դէմ լինէր, եթէ կարենար, համարելով իմ գործը շարիք: Բայց նա դատ է ինձանից. իմ ընկերը չէ: Նա կարող է լաւ հայ լինել և ընկերավար մտածում և տենչեր ունենալ, բայց կարծել, որ ընկերավար ծրագրի հասնել կարելի է ոչ յեղափոխական գործելակերպով: Նա կարող է կողմնակից լինել Միացեալ և անկախ ընկերավար Հայաստանի» ստեղծումին, բայց մտածել, որ դա հնարաւոր է միմիայն զգիւնազդուական» ճամբով կամ որեէ ուրիշ եղանակով, սակայն, բնաւ դաշնացական գործելակերպով: Կարելի՞ է այս տեսակ մէկին զգալնակցական» համարել: Կանոնագիրն ասում է. «ո՛չ»: Նա, որ մտածում է ինձ նման, ծրագրում է պապական ինձ պէս, ընդունում է անհատի և գանդաձնների ազդեցութիւնը պատմական իրադարձութեանց ընթացքի վրայ, բայց կուսակից է հռչակութեական գործունէութեան և հակառակ յեղաշրջական գործելակերպի, նա կարող էր գուցէ լաւագոյն անդամներից մէկը լինել Հայ Դաշնակցութեան, բայց բնաւ անզուր Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան: Ամենաշատը նա կարող է մեր զաղափարական համակերպի շարքում տեղ բռնել, բայց մեր բուն գործին մասնակից լինել չի կարող: Մինչդեռ Կանոնագիրը «զաշնակցական» է ճանաչում այն մարդուն, որ ոչ միայն նոյն մտածումն ու ծրագիրն ունի, այլ և նոյն գործելակերպը: Դեռ չեմ ասում, որ այդքանն իսկ բաւական չէ նկատում «զաշնակցական» կոչումը մէկին տալու համար. դեռ պէտք է ենթարկել Կանոնագրին ու որոշումներին, կուսակցական ստրքը վճարել և այլն: Պէտք է այսպիսով «համամիտը» տարբերել «անդամից»: Համամիտը գործակից և ընկեր չէ. նա պարզապէս համամիտ է: Նա քեզ հետ չէ պայքարի ծանր օրերին և պատասխանատուութեան բաժին չունի ջո գործում: Նա մտածում ու ծրագրում է քեզ նման, բայց իր գործով դատ է քեզանից:

Վերջին թեկնածուն այն մէկն է, որ ընդունում է «գործելակերպը», բայց մերժում է «ծրագիրը»: «Ընդունել» ասածն երկու միաց ունի. կարելի է մի գործելակերպ ընդունել տեսապէս, իբր մի խնդիր լուծում, և գործնապէս՝ իբր հարկադրանք: Մշակում է մի «ծրագիր». ենթարկում է, որ այդ ծրագիրն իրագործելի է: Հարց է դրուում.— ի՞նչ ճամբով կարելի է իրացնել այս գործադրելի ծրագիրը: Մէկը կարող է այս հարցը լուծել իբր տեսական խնդիր. ուշադրութեան ասնել հանրային գործունէութեան արտաքին պայմանները, ճանաչել ու գնահատել գործուն ուժերի չափն ու կշիռը և դալ այն եղրակացութեան, որ մշակած ծրագիրը կարելի է իրացնել յեղափոխական գործելակերպով: Կարող է այսպէս լուծել խնդիրը և... տեղը նստել: Սա նոյնպէս գործելակերպ «ընդունել» կը նշանակէ. այսինքն համարել լինել, որ այ՛ն, այս ինչ նպատակին կարելի է հասնել այս ինչ ձևի գործել-

ակերպով և մինչև իսկ միմիայն այդ ձևի գործելակերպով: Հասկանալի է, որ Կանոնագիրն այս տեսակ «ընդունողներին» «զաշնակցական» ճանաչել չի կարող: Նա պահանջում է ոչ միայն ընդունել մեր ծրագիրն ու գործելակերպը, այլ և «ամէն ջանք թափել իրականացնելու գանձը»: Ուրեմն, Կանոնագիրը ոչ թէ որոնում է տեսական իրաւունքի ընդունակ անդամներ, այլ գործնական ուղիներով աշխատող ընկերներ: Այս տիպարի թեկնածուն նման է «համամիտ» զաշնակցական թեկնածուներին այն տարբերութեամբ, որ նրանք «ընդունում են» «ծրագիրը», իսկ սրանք գործելակերպը: Բայց նրանք այն առաւելութիւնն ունեն, որ աշխատում են նոյն «ծրագրի» օգտին թէև տարբեր գործելակերպով, մինչդեռ սրանք միայն վկայում են մեր որդեգրած գործելակերպի ճշտութիւնը, առանց մտահոգ լինելու ոչ «ծրագրով» ոչ նրա իրացման ճակատագրով: Սրանք «կարծիք» ունեն, սրանց «գործ» ունենալու: Սրանք կարող են մեզ գնահատել, համարելով հանրային «ծրագիր» իրացման ստանող շիտակ ուղիները գծողներ, ստանք, սակայն, ներքուստ ապրելու մեր պայքարի տարապանքն ու վայելքը և առանց մասնակցելու մեր գործին ու պատասխանատուութեան:

Բայց կան ուրիշ տիպարներ, որ ընդունում են «գործելակերպը» ոչ իբր հանրային գործունէութեան տեսական լուծում, այլ իբր գործնական պարտադրանք. այսինքն ոչ միայն գործելու մեր կերպը համարում են շիտակ ու նպատակայաբար, այլ և պարտադրելի իրանց համար: Այս տիպարները երկու տեսակ են. մէկն այն է, որ մեր «ծրագիրը» թէև չի ընդունում լիովին, բայց տենչացող է այնպիսի կարգերի, որ մեր «ծրագրի» մի մասն են կարգում: Կուզէր օրինակ, Միացեալ Հայաստան, բայց ոչ անկախ, համարելով անկախութիւնն անհնարին կամ անցանկալի. կամ կողմնակից է Միացեալ և Անկախ Հայաստանի, բայց դէմ է ընկերավար կարգերին. կամ զոհ կը լինէր լայն ռամկավար կարգերի՝ առանց անկախութեան ու միացման, և այլն: Միաժամանակ, «գործելակերպով» վերաբերմամբ նա մեր տեսակէան ունի, այսինքն կարծում է, որ այդ ամենին կարելի է հասնել յեղափոխական ճանապարհով: Ուրեմն, նա յեղափոխական է իր գործով և հետագայում է յեղաշրջական նպատակներին, բայց դէմ է մեր ծրագրի մարդուութեան: Կարո՞ղ է այսպիսի մէկը զաշնակցական համարել: Կանոնագրի տառին նայելով պէտք է ասենք.— «ո՛չ»: Նաև ոգին ժխտական պատասխան է տալիս: Իսկ եթէ նա կարգակերպութեան անդամ է, սուրբ է վճարում և ենթարկում է կանոնագրին. այսքանը բաւ է, որ նա ճանաչի զաշնակցական».— «Ո՛չ», ասում է Կանոնագիրը. նա պէտք է ենթարկի նաև կուսակցութեան որոշումներին, և «ամէն կերպ աշխատէ իրականացնել գանձը»: Իսկ այդ որոշումները կարող են վերաբերել «ծրագրի» մէկ կէտերին, որ ինքը չի ընդունում և, ուրեմն, նրանց իրացման համար «ամէն ջանք թափել» չի կարող: Ստեղծում է մի կեղծ կացութիւն: Մենք ստանում ենք ոչ թէ կարգապահ ընկեր, այլ անհնազանդ մի դաշնակցական: Այսպիսի մէկը կարող է ուղեկից լինել մեզ և գործակցել մինչև մի որոշ տեղ և մինչև մի որոշ ժամանակ: Նա կարող է մեզ սրտանց համակիր լինել

և օժանդակ, քանի դեռ պայքարում ենք մեր ծրագրի իր ընդունած կէտերի համար: Բայց կենսի մէջ յաճախ են պատահում առիթներ, երբ հետապնդում ենք նոյն ծրագրի ուրիշ կէտերը. այն ժամանակ նա դադարում է ներքուստ մեզ հետ լինելուց: Նրա համար Դաշնակցութիւնը մի կառակերպութիւն է, որին մասնակցելով կարող է ծառայել իր գաղափարներին: Այսպիսով նա դատում է իրան կուսակցութիւնից և յարում է նրան իր գործի համար: Դաշնակցութեան գործերի տեսակից է կախած նրա գործակցութիւնը: Նա ոչ թէ տան անդամ է համարում իրան, այլ հիւր մի տեսակ: Նա ոչ թէ իր անձն ու կորովը տարմազրում է Դաշնակցութեան, այլ օգտագործում է Դաշնակցութիւնը իր հանրային նպատակներին հասնելու համար: Նա շատ բանի մէջ համամիտ է մեզ, բայց ոչ մեր բոլոր որոշումները համարում է պարտադիր. և այնքան ժամանակ գործակից է մեզ, որքան ժամանակ համամիտ է մեզ: Շատ կը լինէր ստել թէ նա մեր դաշնակիցն է, քանի որ նա մի անհատ է և ոչ կազմակերպութիւն, բայց կարելի է տեսլ, թէ նա մեր աջակիցն է. և այնքան վստահելի, որքան իր հուսանած գործն ենք կատարում և այնքան անտարբեր, լասենք հակառակ, որքան հետամուտ ենք մեր ծրագրի իր չհասանած կէտերին:

Սրանք համազրանքն ու աջակցութիւնը ընտրանքով է, ոչ անկեղծապա՛ս: Սրանց չի կարելի վստահել կուսակցութիւնը. որովհետև նրանք զօղած չեն «ծրագրի» նոյնութեամբ, այլ կապած են այս կամ այն «գործով»: Այդ «գործն» իր կատարման համար կարող է տարիներ պահանջել և սրանք մեզ հետ կը լինեն տարիներ շարունակ ու մեր կողքին կը կատարեն իրենց պարտականութիւնը կուսակցութեան հանդէպ, որ հնար ունենեն նրա միջոցով ծառայելու իրենց նախընտրած և գերադասած խնդիրների լուծման: Այդ «գործը», սակայն, կարող է մի հերթական խնդիր լինել, մի «հայթաթարական ընդհարում», մի «եկեղեցական կալածների գրաւում», որ կարող է տեսլ համեմատաբար կարճ ժամանակ: Այս կարիքի տիպարներն այդ օրերին գունդագունդ մտնում են կազմակերպութեան մէջ. քանի որ համամիտ են կուսակցութեան և՛ գործին և՛ գործելակերպին: Կանոնադիրն իմաստութեամբ նախատեսած է այս ամենը և՛ նա զրանում է «դաշնակցականի» կողմը այս կարգի մարդկանց, որոնք ոչ թէ անդամ են դաշնակցության մեծ ընտանիքի, այլ հիւրեր են նրա կողմնակիցին: Վերջանում է գինարուբը, մտրում են վահերը, և նրանք քաշոււմ են իրենց տները, բոլոր թրմացքն ու մնացորդները թողնելով տան տէրերին մարբելու... Սրանք հուշակ ու փառք են ստեղծում Դաշնակցութեան և իրանց համար, բայց Դաշնակցութեան պահակները չեն և լինի չեն կարող. որովհետև կուսակցութիւնը ոչ թէ նրանց տունն է, այլ նրանց գործ հայթաթողը: Նրանք «ծրագրով» չեն կապւած, այլ գործելակերպով կամ «մի քանի» գործերով: Նրանք լաւադրյն են համակիրներից, որովհետև ոչ թէ խօսքով, այլ գործով են համակիր. բայց նրանք կուսակցական չեն բառի կանոնադրական առումով: Լիովին ընդունելով «գործելակերպը», նրանք մասամբ միայն ընդունում են «ծրագիրը». իսկ կանոնադիրն ստում է.

դաշնակցական կարող է լինել նա, որ ընդունում է կուսակցութեան ծրագիրն ու գործելակերպը ոչ թէ ընտրանքով, այլ լիովին:

Գործելակերպն ընդունողների միւս տիպարը շատ ուշադիր չէ «ծրագրին»: Ինչն է իսկ բնաւ մտահոգ է գործելակերպը ոչ թէ նրա համար, որ նա տանում է դէպի մի որոշ ծրագրի գործադրութիւն, այլ որովհետև գործելու այդ կերպը դեւր է իր սրտին: Նրա համար «ծրագիրը» անարժէք է կամ սակաւարժէք. գործն է նրան գրաւում և գործելու եղանակը: «Դաշնակցական» գործը նա համարում է եռանդի սպառման մի միջոց, իսկ գործելու կերպը՝ յարմար իր խառնածօքին: Նա ոչ թէ յեղափոխական նպատակներ ունի, այլ յեղափոխական խառնածօք է: Եթէ «յեղափոխական» գործեր կատարելու համար թառակերպն ամբողջ պէս անհրատեւ է, որ մէկը ծրագրի ընդունի, կանոնադիր որոշումների ենթարկւի և մինչև իսկ տուրք վճարէ — նա պատրաստ է սիրով. բայց այդ ամենը անկարեւոր են նրա համար. կարեւոր «գործն» է և գործելու եղանակը — մի ահարկում, մի արշաւանք, ծպտւած փախուստներ ոստիկանական հետապնդումից, ազատ կենք լեռների վրա՝ արկածաւոր և վտանգալից — սրանք են նրան գրաւում: Այս «գործերն» անելու համար, այս կենսանքն սարկելու համար արժէ, որ մարք «դաշնակցական» զուրկ և «ծրագիր», Կանոնադիր ու որոշումներ ընդունի: Սա մի ուրոյն տիպար է. մի մարդական, որ վտանգի և արկածի ճաշակն ունի և հաճոյք է գգում կենսի հետ խաղալով: Սովորաբար սրանք խիզախ ուսուցիչներ են, համարձակ աշակերտներ, հուսարկուն ընկերներ և կարգապահ զինուորներ. պատրաստակամ՝ վտանգաւոր գործերի համար: Այնպէս որ հուսակցական մարտիներից ու զենակարներից, բայց սիրում են իրենց ընկերներին. իրենց մտքի մէջ նրանք են «խիստական դաշնակցականները». միւսներն՝ «այնպէս... Կարելի՞ է սրանց «դաշնակցական» համարել: Լեզուս չի դառնում, որ ասեմ թէ՛ — «ո՛չ»: Բայց Կանոնադիրը ստում է համարձակ. «ո՛չ»: Եւ իրաւունք ունի, եթէ լաւ մտածենք: Սրանք «գործ» են որոնում և թալկանում են սուանց «գործերի»: «Անդործութեան» շրջաններում նրանց թոււմ է, որ Դաշնակցութիւնը մեռու. քաշոււմ են մի կողմ, զբոթմնում են շարունակ և խօսում են կուսակցական կենսոյի շքաման մասին: Կամ դառնում են արկածախնդիր, ստեղծում են «գործեր», այս անգամ ո՛չ կուսակցական: Որովհետև նրանք կապւած էին «գործով» և ոչ «ծրագրով», այսինքն ոչ իրենց մտածումով ու հեռաւոր նպատակներով: Դադարում է «գործը», դադարում են և կուսակցական կապերը. մնում է միայն ընկերների սէրն ու յիշատակը: Պէտք է մի կուսակցութիւն լինի, «գործեր» ձեռնարկէ, որ նրանք հանդէս գան: Պէտք է մէկը նպատաստուր ծրագրիներ մշակէ՝ նրանց գործօն խառնածօքին կեր տալու համար: Նրանք կուսակցական են բառի բուն առումով, բայց կուսակցութեան լաւագոյն աշակերտ են և գործակիցը: Այս կարգի տիպարները չեն, որ կուսակցութիւն են ստեղծում ու պահում, բայց նրանց գործակցութեամբ է, որ կուսակցութիւնը դեր է խաղում և մեծանում: Սրանք

«գաշնակցական» չեն յարատուութեան տեսակէտով, բայց «գաշնակցականն» իր գործի մէջ պէտք է սրանց նման լինի, սրանց պէս խիզախ, համարձակ, ընկերասէր, անձնէր:

Քէ նրանք, որ «ծրագիրը» մասամբ են ընդունում, բայց լիովին յարում են գործելակերպին և թէ նրանք, որ «ծրագրին» կարևորութիւն չեն տալիս, այլ միայն «գործելակերպով» են որդեգրում — որոշ տեսակէտով նման են իրար՝ Դաշնակցութեան հանգէպ ունեցած վերաբերմամբ: Մէկն ուզում է «գաշնակցական դառնալ, կազմակերպութեան ուժին կրթնած» իր հանրային նպատակներին ծառայելու համար, միւսն ուզում է «գաշնակցական» համարել իր յեղափոխական խառնածքին նարակ գտնելու համար: Ոչ մէկը և ոչ միւր «գաշնակցական» չեն դառնում կուսակցութեան «ծրագրին» համար, բայց երկուսն էլ կողմնակից են միայն «գործելակերպին» և որոշ «գործերի»: Ոչ թէ գալիս են ամէն ինչ գոհելու կուսակցութեան նպատակներին, այլ ամէն ինչ առնելու իրենց նպատակներին համար — մէկը՝ հանրային, միւրը՝ գազացական: Այն ուրիշ խընդիր է, որ թէ մէկն և թէ միւսի «գործերը» շահում է կուսակցութիւնը, ծաւարում է կազմակերպութիւնը, մեծանում է ազդեցութիւնը, բայց սրանք չեն եկած այդ արդիւնքին հասնելու համար: Եթէ գտնի մի ուրիշ զորատր կազմակերպութիւն, որ նոյն կարգի «գործեր» ձեռնարկի՝ նրանք կարող են թողնի Դաշնակցութիւնը և յարել նոր խմբակցութեան. որովհետև նրանց որոշ նպատակներ և որոշ գործեր են հետաքրքրում և որոշ գործելակերպ. և ոչ թէ կուսակցութեան «ծրագիրը» ամբողջովին կամ կուսակցութեան դերը մեր կեանքում: Նրանք կարող են լինել եռանդուն և անձնէր գործիչներ, կազմակերպութեան կարգապահ անդամներ, հռչակ վաստակել անձամբ և փառք քերել կուսակցութեան, բայց մինչև այն ժամանակ քանի դեռ մեզ հետ են. քանի դեռ մենք իրենց հաւանած նպատակներին ենք հետամուտ և իրենց նախաիրած «գործերն» ենք անում: Բայց երբ հետապնդում են նպատակներ, որ ծրագրային են, բայց իրանց չեն, կամ կատարում են «գործեր», որ անհրաժեշտ են, բայց դեր չեն իրենց խառնածքին՝ վերաբերումը փոխում է. որովհետև նրանց համար «ծրագրին» իր ամբողջութեամբ և «գործերն» իրենց բոլոր տեսակներով պարտադիր չեն: Ինչպէս տեսնում էք. չկայ «գաշնակցական» առանց ամբողջական «ծրագրի». կան և կարող են լինել Դաշնակցութեան աջակիցներ:

Իսկ նրանք, որ «ծրագիրը» են ընդունում առանց «գործելակերպի», կամ «գործելակերպ» են ընդունում առանց պարտադրանքի — նրանք նոյնպէս որոշ տեսակէտով նման են իրար: Նրանք տեսական համակարգ ունեն, առանց գործնական աջակցութեան: Նրանց գոհացում է մեր «ծրագիրը» իր որոշ տեսնելի ձևակերպութիւն և մեր «գործելակերպը» իր որոշ նպատակներին հասցնող, բայց իրանք են որ չեն գոհացնում մեր Կանոնագրի պահանջները: Որովհետև կուսակցութիւնը տեսական մտածումի մարդավայր է, այլ հանրային գործերի աշխատանք. «ծրագրին» ու «գործելակերպը» մտային վայելքի առարկաներ չեն՝ իբր յօրինածք ու խնդրի լուծում, այլ գործնական կեանքի պարտադրանք

են՝ իբր նպատակ և վարմունքի կանոն: Բաւական չէ մտովին համամիտ լինել «ծրագրին» ու «գործելակերպին», որ մարդ համարի «գաշնակցական». պէտք է նաև գործնապէս աշխատել այդ «ծրագրի» իրացման համար, և «գաշնակցական գործելակերպով»: Ինչպէս տեսնում էք, չկայ «գաշնակցական» միմիայն «ծրագրով» ու տեսական «գործելակերպով». կան և կարող են լինել Դաշնակցութեան ծրագրին ու գործելակերպին համակիր մարդիկ:

Այսպէս՝ քննելով «գաշնակցական» թեկնածուներին ալլազան տիպարներ, որ ընդունում են մեր Կանոնագրի ստաջին պահանջը — «ծրագիրն ու գործելակերպը», մենք տեսնում ենք, որ միմիայն մի պահանջին գոհացում տալով որևէ քաղաքացի «գաշնակցական» դառնալ չի կարող: «Գործը» պէտք է, որոշ «ծրագրին» հասնելու համար. «ծրագիրը» պէտք է գործերին իմաստ տալու համար: «Գործերը» կատարել, առանց «ծրագիր» հետապնդելու և «ծրագիր» դաւանել, առանց «գործերով» իրացնելու՝ երկուսն ևս «գաշնակցական» վերաբերում չեն կենքերին: Յեղափոխական նպատակներ ունենալ առանց յեղափոխական գործելակերպի կամ «գաշնակցական գործելակերպ» որդեգրել առանց դաշնակցական «ծրագրի» նոյնպէս «գաշնակցական» վերաբերում չէ կենքերին: Նա որ կամենում է «գաշնակցական» լինել՝ անխառնափորձ պէտք է դաշնակցական «ծրագրին» և գործելակերպ որդեգրի՝ անվարպահ և լիովին: Ու պէտք է նաև, որ դաշնակցական մտայնութիւն ունենայ, քանի որ՝ թէև տարամիտ մարդիկ կարող են միատեսակ նպատակներ ու գործ ունենալ, բայց ոչ միշտ նոյն նպատակներն ու միշտ նոյն գործը: Նրանք կարող են մինչև մի որոշ տեղ և մինչև որոշ ժամանակ իրար հետ գնալ, բայց այնուհետև անխառնափորձ պիտի շեղեն իրենց ուղին, քանի որ նրանց առաջնորդում է ո՛չ նոյն մտածումը: Մի քանի գործեր միայն կարող են նրանց իրար մօտ: Եթէ կուսակցութեան մէջ զորատր տարբեր չկազմեն այն անդամները, որ կապած են իրար միևնոյն «ծրագրով» և որդեգրած են միևնոյն «գործելակերպը» — որ ասել է թէ նոյն մտայնութիւնն ունին — Դաշնակցութիւնը կը դառնայ տարբեր դաւանանք ունեցող մարդկանց մի խմբակցութիւն, որ չուեննալով «գործունեութեան միևնոյն տեսնելը»՝ չուտով կը շեղի իր ճամբան և դերաւ կերթայ դէպի քայքայում: Այստեղ օգնել չի կարող մինչև իսկ այն պարագան եթէ բոլոր տարամիտ անդամները ենթարկեն կուսակցութեան միևնոյն կանոնագրին ու որոշումներին: Որովհետև Դաշնակցութեան կանոնագրին ու որոշումներին ենթարկել՝ դեռ չի նշանակում «գաշնակցական» լինել: Կանոնագիր ու որոշում արդիւնք են մի որոշ մտայնութեան: Կանոնագիրը կազմում է որոշ «ծրագիր» հետապնդելու համար և որոշումները կայացում են նոյն նպատակով: Բաւական չէ դաշնակցական Կանոնագրի ենթարկել և դաշնակցական որոշումներ իրագործել, պէտք է կարողանալ դաշնակցական Կանոնագրի տեսակէտ և դաշնակցական որոշումներ կայացնել, լիակ սրահ համար պէտք է դաշնակցական մտայնութիւն ունենալ և Դաշնակցութեան «ծրագրին» ընդունել:

Ն. ՀԱՆԳՈՅՑ

(Շարունակելի)

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ Է. Յ. ԴԱՅՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ XI ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎՈՒՄ

III

ԵՐԿԻՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Հ. Յ. Դաշնացութեան կուսակցական գործունէութեան խարխիւր Երկիրն է և, բնականաբար, Երկրի կազմակերպութեան խնդիրները կարևոր տեղ պէտք է բռնէին Ընդհանուր Ժողովի օրակարգի մէջ:

10րդ Ընդհ. Ժողովը Երկրի կազմակերպութեան մասին մի շարք որոշումներ էր հանել, որոնցից մի քանիսը կազմակերպական կանոնների յօդաձևեր դարձան, իսկ մնացածները պիտի գործադրէին ներքին հրահանգներով կարգով: Սահայն, յետագայ տարիների փորձը ցոյց տւեց, որ այդ որոշումները չեն համապատասխանում այն առարկայական պայմաններին, որոնք մէջ մեր կուսակցական աշխատանքներն առաջ են տարւում Երկրում: Չեկայի պրոֆոկափոնները, որ անկասկած նողկանք կազդէին ցարական օլթրաւայի ամենալայրէջ ներկայացուցիչներին իսկ, բուլլեիկների ստեղծած բարբերը, որոնց մէջ ընչաքաղցութիւնը, յուզայական համարյոնները, ընկերադատութիւնը, լրտեսութիւնը և բացառապէս մատնութիւնը հանրային առաքինութիւններ են նկատուում, վերջապէս, Երկրում մեր հետապնդած քաղաքական պահանջների իւրայատուկ բնոյթը — այս բոլորը անհրաժեշտ էին դարձնում Հիմնական վերաբնութեան ենթարկելու Երկրի կազմակերպութեան ձևը, մարմինների իրաւասութիւնը և:

Հասկանալի պատճառներով մենք չենք կարող այստեղ վերլուծութեան ենթարկել օրակարգի այս կէտի մասին արտայայտած տեսակէտները և հանած որոշումները: Ընդհանուր ասամբ կարող ենք ասել, որ այդ որոշումներն ազդակ են Երկրի մեր կազմակերպութիւնը դարձնելու աւելի՛ ճկուն, աւելի՛ դիմացկուն և աւելի՛ վճռական մեր քաղաքական առաջադրութիւնների հետապնդման գործում:

IV

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Արտասահմանի մեր կազմակերպական շրջաններն աչքի են ընկնում իրենց խայտաբոլեցութեամբ: Նրանցից իւրաքանչիւրն ունի իր ներքին կանոնադիրը, որի մէջ, մասամբ ընդհանուր կազմակերպական կանոնների հետեղութեամբ, մասամբ էլ տեղական հասկացողութիւններով ճշտած են կազմակերպական սկզբունքները,

եղանակները և փոխյարաբերութիւնները: Այս կանոնադրերը պարմասլիօրէն տարբերում են իրարից: Անգամ այն Հիմնական հարցը, թէ ո՞վ կարող է անդամ համարել Հ.Յ.Դաշնակցութեան՝ նրանց մէջ միօրինակ ձևակերպութիւն չունի — էլ չենք իտուում միև մարմանութիւնների մասին»:

Առաջին հերթին այս հարցադրութեամբ էր ներկայացւած արտասահմանեան կազմակերպութեան խնդիրը Ընդհանուր Ժողովին: Վիճաբանութիւններն այս հարցի շուրջը բաւական բուռն էին: Ընկերներից ոմանք, ելնելով ապակենտրոնացման սկզբունքից, որ, Դաշնակցութեան հիմնադրութեան օրից ի վեր, նոր կազմակերպութեան հիմքն է կազմել, ոչ մի անպատեհութիւն չէին տեսնում այն հանգամանքի մէջ, որ արտասահմանեան Երջանային Ժողովների կողմից մշակւած ներքին կանոնադրեր իրարից տարբերում են, մանաւանդ որ նրանց գործադրութեան պայմաններն էլ չըջանից չըջան տարբեր են: Ուրիշները, մտազաւոխ անգամ շեղելով ապակենտրոնացման սկզբունքից, որ այնքա՛ն դրական դեր է կատարել մեր կուսակցութեան ծաւալման, ճկունութեան և կենսունակութեան մէջ՝ գտնում էին, որ այդ սկզբունքը բնաւ անհրաժեշտ չէ դարձնում, որ ներքին կանոնադրերը Հիմնական խնդիրներում ըստ կամս չեղումներ կատարեն ընդհանուր կազմակերպական կանոնների Հիմնական տրամադրութիւններից:

Ընդհանուր Ժողովը որդեգրեց այս երկրորդ տեսակէտը և յանձնարարեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան Բիւրօին հետամուտ լինել, որ ներքին կանոնադրերի մէջ կատարեն այն փոփոխութիւններն ու սրբազրութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են, որպէսզի նրանք ներդաշնակեն մեր ընդհանուր կազմակերպական կանոններին և անհարկի պէտքիստեքիւններ չառաջացնեն մեր կազմակերպական կենտրոն:

* * *

Արտասահմանեան կազմակերպութեան հարցի զբնութեան ժամանակ Ընդհանուր Ժողովը կանգ առաւ և մի կարևոր թերութեան վրա: Դա այն է, որ մեր կազմակերպական կենտրոնը զրեթէ ոչ մի միտում չէ ցոյց տալիս արդիանալու, ժամանակահից պայմաններին համապատասխան ձևեր առնելու: Մինչդեռ բոլոր յեղափոխական և ընկերակարական կուսակցութիւնները ժամանակի ընթացքում փոփոխում և կատարելագործում են կազմակերպութեան եղանակը՝ իրենց սնդամները

միջև ընկերական, մշակութային, նիւթական և նոյնիսկ անձնական սերտ կապեր հաստատելու համար, մեր կուսակցութիւնը կառչած է մնում կազմակերպական այն հին եղանակներին և միջոցներին, որոնք մշակել և իննստանական թակահանքին, երբ զաղափարական մոլեռանդութիւնն ու կոյր հասարակական էին նկատուած մարդկանց իրար շարժակալելու և հասարակական աշխատանքի մղելու համար:

Այս կազմակերպական յետամնացութիւնը Դաշնակցութեան զաղափարական ոյժի լուսաբոյն ասպացոյցն է հանդիսանում, ի հարկէ: Երբ այսօր իսկ Պահատրի արշաւանքը, Բանկ Օտտոմանի ցոյցը և մեր պատուազրկական պայքարի միւս հերոսութիւնները, որոնք արդէն պատմութեան սեփականութիւն են դարձած, բաւական են նկատուած հայ աշխատուոր գանդաւորներին Դաշնակցութեան դրօշի տակ պահելու համար, այդ ցոյց է տալիս, որ Դաշնակցութեան զաղափարներն ու դործերը շարունակուած են տիրականօրէն իշխել հայ ժողովրդի մտքի և սրտի վրա:

Սակայն, դիտակցելով հանդերձ Դաշնակցութեան զաղափարական ուժի այս հմայիչ և շարժակալող ազդեցութիւնը՝ Ընդհանուր Ժողովը չէր կարող անտես առնել, որ մեր գործունէութեան պայմանները հիմնապէս փոխուած են. հետևաբար և անհրաժեշտ է նոր պայմաններին համապատասխան ձև և բովանդակութիւն տալ մեր կազմակերպական կեանքին արտասահմանում:

Այլ նոր ձևերն ու բովանդակութիւնը գտնելու դժուարութիւնները մեծ չեն: Մեր կազմակերպական բոլոր շրջաններում գործող օտար կուսակցութիւնները,

և առաջին հերթին ընկերվարական կուսակցութիւնները, արդէն մշակել են և շարունակ մշակում են հասարակական ձեռնարկների ծրարները — սկսած ընկերվարական գրասանքներից և մարդական վարժութիւններից մինչև փոխադարձ օգնութեան, անտեսական գործակցութեան, մշակութային յատկացման և ընդհանրապէս մտաւոր դարգացման ձեռնարկները—որոնք իրենց ամբողջութեան մէջ գործօժ բովանդակութիւն են տալիս կազմակերպութեանը և կենդանի շարժար հանդիսանում նրա անդամների միջև: Մեզ մնում է միայն ծանօթանալ այդ միջոցներին և ընտրել նրանցից այն, ինչ որ յարմար է մեր կուսակցութեան առանձնայատուկ պայմաններին:

Ըստ ինքեան հասկանալի է, որ յիշեալ միջոցների ընտրութեան և կիրառման ժամանակ մենք մի բոլորիսկ աշքաթող շղէտք է անենք, որ Դաշնակցութիւնը յեղափոխական կուսակցութիւն է և միշտ պէտք է պատրաստ լինի դիմադրանելու հայ ժողովրդի քաղաքական պահանջներին նիւթական, բարոյական և Ֆիդէլիական ծանր գոհողութիւններով: Սրա համար էլ Ընդհանուր Ժողովը, արտասահմանեան մեր կազմակերպութիւնն արգիւցնելու որոշում տալով հանդերձ, մարմինների յատուկ ուշադրութիւնը հրահրեց կուսակցութեան յեղափոխական աւանդութիւնները և մասնաւորապէս նրա մարտական ուղին կենդանի պահելու պահանջի վրա: Այս պահանջը բխում է Հ. Յ. Դաշնակցութեան էութիւնից և ոչ մի կազմակերպական նորմալութեամբ չի կարող անտես առնել...

Ա. ԶԱՄԱԼԵԱՆ

ԿՈՄՍՈՄՈՒԻ ԾՈՑՈՒՄ

Առ 15 փետր. 1928թ. Հայաստանում կար առաջին աստիճանի (տարրական) 772 դպրոց 69,071 աշակերտով, որից 47,127 մանչ, 21,944 աղջիկ: Եօթնամեայ՝ 22 դպրոց 8,802 աշակերտով: Իննամեայ՝ 2 դպրոց 905 աշակերտով: Երկրորդ աստիճանի (միջնակարգ)՝ 8 դպրոց 2,862 աշակերտով: Գիւղերիտասարդական՝ 41 դպրոց 4061 աշակերտով: Մեծահասակների՝ 1 դպրոց 425 աշակերտով և ուղղիչ դպրոցի կից՝ 1 դպրոց 46 աշակերտով: Այսպիսով, անցեալ ուսումնական տարւայ ընթացքին Հայաստանում գոյութիւն ունէր 847 դպրոց՝ 86,192 աշակերտով*): Սրա վրա պէտք է աւելացնել և բարձրագոյն փորձարանների կուսնդութիւնը շուրջ 2000 հոգի — համալսարան, երաժշտանոց, բանֆակ- և այլն:

Ահա այս մաս 90 հազարանոց դպրոցական զանդաւածն է, որ կազմում է Հայաստանի կոմունիստական երիտասարդական — կոմերիտական միութիւնների գլխաւոր աղբիւրը: Այստեղից է առնում Կոմունիստական կուսակցութիւնը այն տարրերը, որոնք բռնելու են մաշտող գործիչների տեղը, հանդիսանալու են վաղաւայ զիկավար ոյժը: Ճիշտ է, Կոմերիտութեան մէջ մտնում են և ուրիշ տարրեր, ո՛չ դպրոցականներ՝ բանուորներ, գիւղացիներ, մշակներ, որոնց թիւը շատ խոշոր է, բայց հիմքը աշակերտութիւնն է և ուսանողութիւնը: Այդ պատճառով, երբ խօսուում է կոմերիտականների մասին, ընդհանուր դժբերով պէտք է հասկանալ ուսում անող նոր սերունդը: Հետաքրքրական է, ուրեմն, կոմերիտական շարժման օրինակով, տեսնել, թէ դաւալարական ի՞նչ պատկեր է ներկայացնում Հայաստանի այսօրւայ երիտասարդ սերունդը: Այս

*) «Խորհրդ. Հայաստան» - 22 մայիս, 1929:

մասին վերջերս խորհրդային մամուլը բազմակիս անուս ներթ մատակարարել: Ի՞նչ է ատու՞ աղ ինչ: Զայաստանի Կոմերիտմիութենան ճորհ համագործ- մարի առթիւ, բուրձնիկ վ. Անանեանը «Սոցիալ. Զայաստան»-ի 18 մայիս համարում գետնակ է մի ընդար- ձակ յօդուած՝ «Քեղերմեները Զայաստանի Կոմերիտ- միութենան շարքերում», ուր առաջ են բերուած կոմե- րիտական շարժման արդի պատկերը բնորոշող բազ- մաթիւ պաշտօնական փաստեր: Այդ փաստերից երե- տում է, որ «Զայաստանի Կոմսոմուլը իդէոլոգիական պայքարի Փրոտստոմ ունեցել է երկու շրջան: Առաջին շրջանը՝ դա հին զեկազմութենան շրջանն է (այսինքն՝ մինչև անցեալ տարի. Նմբգ.), երբ Կոմսոմուլի կազ- մակերպութիւնները դէզօրիէնտացիայի էին ենթարկ- ւել դասակարգային թնամու հանդէպ, երբ իդէոլո- գիական Փրոտստի լայն ճեղքուածքներով միութենան ներսն էին խուժում թնամի իդէոլոգիաներն ու կազմալուծող տրամադրութիւնները, երբ կոմերիտական բանակները իդէոլոգիայէս դրեթէ դինաթափ էին եղել օր ըստ օրէ աշխուժացող Հակախորհրդային գաղափարախօսութիւն- ների դէմ»: Իրեւ հետեանք նման դրութեան, քնա- կանաբար, ձեռք առնեցին խիստ միջոցներ. Կոմսոմուլի շարքերից դուրս նետեցին «հազարի թուով (մօտ 4000) անհարգատ և ճահճացած տարրեր»*: Սկսեց երկ- րորդ շրջանը, բայց այս շրջանում էլ «գլխաւոր վտանգը միութենան ներսում դառնում է աջ վտանգն ու հաշտողականութիւնը երա հանդէպ: Կոմսոմուլի նե- րսում աջ թեքման բազմաթիւ փաստեր կան»: Ասել է, «նոր դեկալմարութիւնն» էլ չզոյնց...

Անանեանը բերում է մի շարք օրինակներ. «Մինչև խորհուրդների վերջին վերակերտութիւնները մենք բազ- մաթիւ դէպքեր ունեցել, երբ կոմերիտականները խոր- հուրդների միջոցով պաշտպանում են կուլակներին (Պոռոս-Քիլիսա), չեն պաշտպանում բատրակների (մշակների) շահերը, ինչպէս են կուլակների հարկե- րը (Սամադար), աշկեցում են կուլակներին (Ֆրան- դանոց), դպրոցական Փոնդի հողերը կուլակներին են յանձնում, չեն հաւատում կոլխոզաբոմանը, խուճա- պի են ենթարկուած մեր դժգոհութիւնների առաջ, յետ են քաշում պայքարից և, ընդհանրապէս, պրոլետա- րիատի արտախոյրիչը չեն զիւղում»։ «բազմաթիւ կոմ- սոմուլիստներ կոլխոզների (հաւաքական տնտեսութիւն- ների. Նմբ.) գարգացման հեռանկարները չեն տեսնում, յեղափոխական հաւատով լցւած չեն դէպի նրանց յա- շտողութիւնները. այդ է պատճառը, որ կատած են մտած մասնաւոր սեփականութեանը, իսկ շտաբերն էլ լքում են կոլխոզի շարքերը (Անաստուած) կուլակտիւ, Եղարդ, Օշական, Դղլիթամուր և այլ գիւղերը)։ «Մեր խոշոր կոլխոզներից մէկի կոմերիտական նախա- գահը չուզեցաւով «վտանգարդի» լինել, պայքարի մտենը կուլակների հետ, 2-3 ամիս շարունակ շրջում դիմում դիմումի յետեից էր թափում կոլխոզից ազատ- ւելու և մի «թեթեւ» ծառայութիւն գտնելու համար։ «Ականջդ դիմը ապրիւր, թէկուզ ցրիչ լինես» — այս

հոգեբանութիւնը շատ բնորոշ է մեր կոմերիտական աջերի համարը։

«Շատ կոմերիտականներ՝ չլմբոնելով մեր երկրի ինդուստրացման նշանակութիւնը և ուղիները՝ տարե- րային կերպով կողմնակից են լինում գիւղատնտեսու- թեան գարգացման սանձերը բաց թողնելու, սպասման միջոցների արտագրութեան գարգացմանը, դէմ են դուրս գալիս գիւղատնտեսութեան մէջ պլանային սկզբունքները կիրառելու աշխատանքներին (բամբակի դաշտերը ցորենի ցանքերի վերածելը և այլն)։

Այսպէս է «աջը», իսկ ի՞նչ է ներկայացնում իրե- նից «ձախը»։

Այս տեսակէտից էլ կատարութիւնը փայլուն չէ. «Պաշ- քարելով աջ թեքման դէմ՝ որոշ շրջաններում (մինչև Տրոցկու վերջին ելույթը) մեր կազմակերպութիւնները թուլացրին պայքարը «ձախութեան», արոցկիւրի դէմ։ Վերջերս անգամ մի քանի վայրերում տրոցկիստական նոր խմբակներ յայտնաբերեցին Կոմսոմուլի ներսում», որոնք «բացայայտ կերպով միացած այլ հակաիդէոլո- գիական տարրերի հետ՝ ակտիւ պայքար են մղում մեր բոլոր. ձեռնարկութիւնների դէմ, առանձնապէս կը- խոցների դէմ (Փարպի, Սարգարապատ, Քերտիպատ և այլն)։ Ատելութիւնը դէպի կոլխոզներն իր «իդէոլո- գիական» ձեւաւորումն է դուրս արդարապատեցի նախ- կին կոմերիտական (տրոցկիստ) Միլիկիանի «ստրե- լիզմի քննադատութիւնը» «Հայաստանութեան» մէջ, ուր կոլխոզը պատկերացւում է որպէս նախադարձն վա- յրենի մարդկանց մի հորդա, ուր մարդիկ մերկ անա- նական կեանք են վարում և սերունդները հետզհետէ վայրենացման ճամբան են բռնում։ Եւ զարմանալի չէ, որ այդ գարշուրելի «դժոխքը» չընկնելու համար տրո- գիստները մտան Դուլիդիդանի և Սարգարապատի կը- խոցները և բոլոր միջոցները ձեռք առին կոլխոզները ներսից պայթեցնելու համար։

Այս բաւական չէր, «այժմ «ձախից» մեզ սպառնում է մի ուրիշ վտանգ ևս»։ Այդ «միջակի թերազնահա- տութիւնն» է, «հակամիլիտային տրամադրութիւնն»- րը։ Շատ տեղեր կոմերիտականները հետացնում են իրենց շարքերից միջակ գիւղացիներին իբրև հակաի- դէոլոգիական տարր, «ամենաչնչին պատճառներով միութիւնից վտանգում են բազմաթիւ միջակներին», «մի շարք կոմերիտական ընկնելուով ոչ մի միջակ չկայ»։ «Հանրածանօթ են դէպքեր, երբ հարկային յանձնա- ժողովներում նստած մեր կոմերիտականներից շատերը միջակին կուլակի շարքը դասեցին, ծանրացրին նրա հարկը և անգամ զոցեցին անհատական հարկերն տակ (Հայթաղ և այլն)։ Գարնանացանի կամպանիայի ըն- թացում մենք ականատես եղանք այնպիսի խայտա- ռակ փաստերի, որ մի շարք գիւղերում (Արքել, Բիւ- րական և այլն) միջակները կամ բոլորովին վարկ ու սերմացու չստացան, կամ ստացան ընդհանուր վարկի 5-10 տոկոսի չափով (օր. Բիւրականում 700-ից 50 բուրլի, Արքելում 500-ից 20 բուր. և այլն)։ Իսկ հա- կամիլիտային այդ «բաղաբազկանութեան» մէջ մասն ունեն յակ Կոմսոմուլի մի քանի ընկնելու»։

Տեղ-տեղ էլ «խորհուրդների վերլուծութիւնները ժամանակ տեղի ունեցան միջակների ձայնադիւրու բազմաթիւ դէպքեր»։ «Ինչ խօսք, որ դասակարգային

*) Փոխարեք Կոմսոմուլի «շարքերն են ընդունելի 3 հազարից աւելի բանուր ու բատրակ երիտասարդներ, մեծ մասամբ անգրագէտ-կիսագրագէտ»։

թշնամին հրճեց մեր կոմերիտականների անտակա վարժունքը», իսկ որոշ տեղեր «ողջ միջակութիւնը կազմակերպուած ձևով հանց չքաւորութեան, կոմունիստներին և բարտակներին դէմ: Միայն մէկ թաղամասում հակայեղափոխական տարրերի մէկ նշանով 68 միջակներէ մաս էր բարձրանում մեր լաւագոյն թեկնածուների դէմ»: Աւելին զեռ. «պարզ նկատուած է, որ խիստ նւազել է միջակ երիտասարդութեան հոսանքը դէպի կոմերիտութիւնը»:

«Տղէրդիան և գաղափարական դէգորիենտացիոն» կոմսոմոլի շարքերում կազմում է և Ամատուճու զեկուցման զլխաւոր նիւթը «ՀԼԿՅՍՄ հանրապետական՝ Նրդ համագումարում»¹⁾: Ի՛նչ հարցեր են մտահոգում Ամատուճուն, այսինքն՝ Հայկոմբուճին, որովհետեւ Ամատուճին նրա գեկուցարան էր:

Ամենից առաջ, «Հայաստանի պայմաններում, զլխաւոր վտանգը դաշնակիցն է, որը հանդիսանում է հակայեղափոխական ողջ Փրոնտի հեղեմոնը», «Դաշնակցութիւն կուսակցութիւնը և նրա արբանակի դաշերիտութիւնը», այսինքն՝ դաշնակցական երիտասարդական միութիւնը: Առաջին անգամ է, որ բոլընիկները հրապարակով խոստովանուած են դաշնակցական երիտասարդական կազմակերպութեան գոյութիւնը. հապա ի՛նչ եղաւ Դաշնակցութեան լիկիւրացիան» ու «մահը»: Ականջդ խօսի, Աշոտ Յովհաննիսեան...

Երկրորդ՝ «աշխուժութիւն և կենսք են օտացել սոցիալ-դեմոկրատական ազգայնական կազմակերպութիւնները», որոնց «աշխատանքների և՛ իմաստը, և՛ որովանդակութիւնը և նպատակը ամբողջովին վերցրած ծառայում է բուրժուադիալի կուսակցութեանը՝ Դաշնակցութեանը»:

Երրորդ՝ «տատանումները երիտասարդութեան շարքերում»: «Ակարմբային սովը, հաջի պակասութիւնը, անկուտուրականութիւնը, յետանցութիւնը և այլն շատ անգամ շիթութեան մէջ են դնում աշխատասրտութեան որոշ շերտերին, այլ և՛ կոմերիտականների որոշ մասերին: Բերնք մի քանի օրինակներ, թէ ինչպէս այդ տատանումներն ու տրամադրութիւնները որոշ պայմաններում ձևաւորում են որպէս սոցիալ-դեմոկրատական և ապա ազգայնական տենդենցներ: Մի կոմերիտական այսպիսի հարց է տալիս.

— Ե՛րբ է հացի կրիգիսը վերանայու և ինչո՞ւ կառավարութիւնը ստիպում է մեզ ցորենի փոխարէն բամպակ ցանել:

— Ե՛րբ կը վերանան այս պոչերը հացի և մանուֆակտուրայի նկատմամբ, ատում է մի ուրիշը:

— Եթէ մեր գիւղատնտեսութիւնը քայքայում չի ապրում, ապա ինչո՞վ էք բացատրում դիւղատնտեսական մթերքների կրիգիսը...

— Հարկաւոր է կոլտոզը քանդել, որովհետեւ նրանից օգուտ չկայ:

Իսկ Դարալաքեայի դաւառի մի գիւղի ըջիլ որոշում է. «Զի նկատի ունենալով, որ էջով սոցիալիզմ կատոցել չի կարելի, ուրեմն, մեր պայմաններում

կոլտոզ չի կարելի կազմակերպել, հարցը տեղափոխել դաւեում»:

Երիտասարդ տրոցկիստներն էլ ատում են.

— «Կային մասնաւոր խանութիւնը, իսկ այժմ կօօպերատիւ կայ անուսով, բայց մէջը դատարի է: Ուրեմն, ինչպէս գրած է մի թուղցիկում, «պրոգրեսիւ պէտք է համարել մասնաւոր կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների գարգացումը, որոնք կը բարձրացնեն երկրի արտադրական ուժերը»:

Եւս մի նմոյշ «տատանումների»՝ «զուրբ լաւ էք յիշում Աշոյեանի խմբակը: Նա առաջինն էր, որ տեղ այդ տրամադրութիւնների կազմակերպչական ձևակերպումը: Նա իր ծրագրում գրում է. կարո՞ղ է արդէոր դիւղացիական երկրում սոցիալիզմը յաղթանակել: Եւ գալիս է այն կղզակցութեան, որ այդպիսի յաղթանակ ներարուր չէ, որ յեղափոխութիւնը կոմունիստների ձեռքով մեր երկրում յաղթանակել է, որպէս բուրժուական յեղափոխութեան պրոցես է ապրում»:

Աւրիչ. «Մէր երիտասարդութեան շրջաններում շատ է արծարծուած այն հարցը, թէ դիւղացիութիւնը դասակարգ է, թէ ոչ և եթէ դասակարգ է, ի՛նչ փոխարարութեան մէջ է պրոլետարիատի հետ»:

Այս բոլոր մէջերեւումները ցոյց են տալիս մի շատ հետաքրքրական երևոյթ. որ Նոյնիակ կոմսոմոլի մտաւոր կապակցներով կաշիպոււած երիտասարդութիւնը սկսում է հետզհետէ արթնանալ, մտածել սղոստ, կառկածի ենթարկել ու քննադատել իր մեծերի արարքները: Այս ինքնին արդէն անողջ երևոյթ է. այլևս Մարկսից ու Լենինից քաղուած կտորները կամ Մոսկուայի պաշտօնական, պատահապաշտ և հակառական քանակները զուհացում շին տալիս երիտասարդութեան: Խուզարկու միտքը սկսում է ազատագրւել, ճշնում է հասկանալ իր շրջպատի շարն ու բարին: Մի բան, որ ստորասիահան է անում «հին ու ձեռք» զեկավարների:

Միայն քառտեսական Փրոնտում» չէ, մշակոյթի և արեւստի քնազաւտում էլ Հայաստանի երիտասարդութիւնը երեւան է բերում արթնութիւն ու կենդանի ոգի, բացի կոմսոմոլի «ակտիւից», որը շարունակում է դերազանել տգիտութիւնը և շահաբեր ասպարէզները: Մասնաւորապէս սկսում է դիտակցւել ազգային մշակոյթի արժէքը:

«Դպրոցի կոմերիտականները բնական են համարում, որ եղմիածնում ուսուցիչն աշակերտներին հարց է տալիս.

— Ո՞րն է հայ ուսանողի նպատակը, ի՛նչ պէտք է անի նա հայկախան դիւղում:

Աշակերտն, ի հարկէ, ազգայնական պատասխան է տալիս՝ ազգայնական տենդենցով տրած հարցին. նա ատում է.

— Հայ ուսանողի նպատակն է ծառայել հայ ազգին, լաւացնել շարքաշ հայ դիւղացու դրութիւնը: Եւ կոմսոմոլի բժիշկ տգիտալոյով կազմակերպիչը լուռ հանդիսատես է լինում ազգայնական այս խօսակցութեանը»:

Եւ «պրոլետարական լիտերնացիոնալիզմի դարբին» Ամատուճին «այրում է ինտերնացիոնալիզմով» «նացիոնալիստական այս տենդենցները». ինչպէ՞ս կարելի

¹⁾ «Խորհրդ. Հայաստան», 26 և 29 մայիս. 1929:

է «ծառայել հայ ազգին», չէ՞ որ «մենք միջազգային յեղափոխականներ ենք»...

Իսկ ո՞րն է այն զէնքը, որով Կոմկուսը կուռում է ազգայնութեան դէմ: Ամենից առաջ դպրոցը. «միջնակարգ-բարձրագոյն դպրոցներում կուռակ երիտասարդութեանը չենք ընդունում», որովհետեւ «մեր բարձրագոյն և միջնակարգ դպրոցները առ այժմ չունեն այն ուժը, որ մարկսիստական իդէոլոգիայի զէնքով կարողանան յետ վանել հակայեղափոխական այն տրամադրութիւնները, որ իրենց հետ դպրոց են բերում անհարպատ էրեմենտները: Աւելին: Նոյն իսկ դպրոց դալով՝ կուռակ ու նէպման երիտասարդութիւնը կազմակերպելու հնարաւորութիւններ է ստանում»:

Բայց և այնպէս «անհարապատ էրեմենտներ» «խցկոււմ են» դպրոցները. «կոմերիսականները խուսափում են մանկավարժական տեխնիկումից: Իսկ պետհամալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետում ո՛չ մի ակտիւստ կոմերիտական չկայ»:

Նոյնն է վիճակը և «գրական ֆրոնտում». «երիտասարդութեան դաստիարակութեան միւս կարևոր միջոցներից է գրականութիւնը, որի մէջ բուսական խոշոր տեղ ունեն նազիմալիստական տրադիցիաները, իսկ մեր մարկսիստական գրականութիւնը թոյլ է հարւածում այդ տրադիցիան»: Այնպէս «կոմունիստ քննադատ ընկ.Մակինցեանը» «հաշուողական վերաբերմունք ունի» դէպի «ձեւաւորած մեշչանական անդեռները»:

Բայց պայքար «կուլտուրական միջոցներով» շատ դժուար է. «մեր ակտիւր չի կարգում», «նրա շարքերում որոշ տեղ ունի մեծամտութիւնն ու կոմսնապարծութիւնը, որը բերում է ղեկավարութեան այլանդակ ձևեր». նա երևան է բերւո «ղեկավարութեան խմբապետական մեթոդներ»: Դպրոցներում ամենաընդունակ, լաւ սովորող ու զարգացած տարրը «անհարապատ էրեմենտն» է, որի ազդեցութեամբ ծաւալում ու խորանում են «ազգայնական-անարխիստական տրադիցիաները»:

Պատկերը կատարեալ է:

Իրրեւ վերջաբանն առաջ բերենք մի հատուած էլ Կոմերիսականութեան ճրգ համազումարի հաշուետութիւնից (ձեւ. շալ. 22 մայիս)

«Բոլոր արտայայտողները մատնանշում էին, որ իդէոլոգիական պայքարի սապարիզում, հակայեղափոխական դադափարախօսութիւնների աշխուժացման և դասակարգային պայքարի սրման ներկայ շրջանում, պէտք էր ուժեղացնել պայքարը գանազան թէքումների, դաշնակիզմի, սպեցիֆիզմի, տրոցիկիզմի դէմ: Մինչդեռ, ընդհակառակը, վերջին շրջանում շատ թոյլ աշխատանք է կատարել իդէոլոգիական ֆրոնտում» — այնքան թոյլ, որ «գուռածների փոխարէն նոր ընդունւած 5-6 հազար») կիսազրազէտ և անզրազէտ բատրակների մէջ քաղաքատիրակազական աշխատանք չի

*) Ամանեանը մայիս 18-ին գրում էր, թէ «գուռածների տեղ» ընդունւած են «3 հազարից անլի բանւար ու բատրակ». 4 որ յետոյ «հոռիւրդ. Հայաստանը այդ թիւը հասցնում է «5-6 հազարի»: Ո՞րն է միշտ:

կատարել և դրա համար էլ այդ բատրակների որոշ տոկոսը ենթրիււել է կուռակների ազդեցութեանն ու խորհուրդների ընտրութեան ժամանակ դէմ է քելքակել կոմֆրակցիայի ցուցակին»:

«Թեքումներ» «իդէոլոգիական ֆրոնտում այնքան շատ են, որ դիւրացիական ՄՍՃկալը թերթի նոյն իսկ ոտանաւորի է վերածել:

Պայլաբնիք

Աջ թիւման դէմ,
Ձախ թեքման դէմ,
Հաշուողականութեան դէմ,
Խնամիւթեան դէմ,
Բիւրոկրատիզմի դէմ...

Այս քաղաքականութիւնը ինքնին արդէն պերճախօս են և պէտք չունեն երկար մեկնաբանութիւնների: Նրանք ցոյց են տալիս, որ—

Հայաստանի Կոմսոմոլի շարքերում տեղի են ունենում գաղափարական լայն խոճորումներ. երիտասարդութեան միտքը աշխատում է սեփական միջոցներով լուծել կեանքի առաջադրած բարդ խնդիրները:

Հայաստանի Կոմկուսը զգում է, որ հետզհետէ իր մեռքից դուրս են գալիս սանձնու և չի կարողանում ղեկավարել իր հողեզրկաւ կոմսոմոլին: Յաճախակի փոփոխւող «ղեկավարութիւնները», միմեանք ժխտող «լոզնգներն» ու ներկուսակցական զգուտուքը բոլորովին վարկաբեկել են չէֆերին յայն երիտասարդութեան:

Սեփական ուղիների որոնման ժամանակ, երիտասարդութիւնը անխուսափելի կերպով յանգում է «դաշնակիզմի» կամ «սպեցիֆիզմի», որը Հայաստանի պայմաններում — ճիշտ են ասում կոմունիստները — նոյն «դաշնակիզմն» է: Այսինքն՝ սկսում են հաշիւ առնել Հայաստանի ու հայ ժողովրդի ընկերային ու քաղաքական իւրայատուկ պայմանները, ազատաբաւել բողջելիեան արտատոց «ինտերնացիոնալիզմի» գաւառնաբաններից և հայկական միջավայրի իրական կարիքներից բխող ճրադիրներ կազմել:

Հայկական իրականութիւնը շատ է որոշ. «էջով սոցիալիզմ կառուցել չի կարելի» — ի՞նչ շեշտակի, մահացու հարւած բողջելի ծապւլարութեան — «հարկուր է կոլիտոզը քանդել», «հայ ուսանողի նպատակն է ծառայել հայ ազգին, լուսնցնել շաքար չհալագացու դրութիւնը»... Իսկ Աշոյեանի խմբակը. «կարո՞ղ է արդեօք դիւրապատեական երկրում սոցիալիզմը յաղթանակել»: Ո՛չ, պատասխանում է նա. «մեր երկիրը բուրժուական յեղափոխութեան պրոցես է ապրում»: Աւելի ճիշտ էլ լինէր, եթէ աւել՝ «բուրժուական հակայեղափոխութեան»... Հապա Միչիկեանի «Սոցիալիզմի քննադատութիւնը». ի՞նչ սուր համեմատութիւն՝ «կոլիտոզ» և «նախնադարեան վայրենի մարդկանց մի հորդոց»:

Եւ այս բոլորի վրա — դաշերիստիւթիւն: Կոմսոմոլի ծոցում կամ նրա կողքին՝ դաշնակցական երիտասարական միութիւն: Հասկանալի է, թէ ի՞նչո՞ւ «հին» ու «նոր» ղեկավարութիւնները փրփրում ու հայտնում են այնպէս կատաղի և անդուռն բերանով: Զարմանալի չէ, որ նրանք անվերջ «չիկացած երկաթ»—

Ս. Մ.

ից են ճառում. ահա քանի տարի է չլիկացած երկաթով» «զաղում» են Դաշնակցութեան վաղուց «մեռած» մարմինը, բայց ահա... մոխիրների տակից դուրս է գալիս Դաշներիտիութիւնը: Սարսափելի է, ուղղակի սարսափելի...

Կոմսոնդի ծոցում զարգացող խորոմները մեղ համար հետաքրքրական են իբրև կարևոր երևոյթ: Անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրութիւն ընծայել նրան: Հարկաւոր է ընդառանջել Երիտասարդութեան հոգեկան պահանջներին, սնունդ և ուղղութիւն տալ: Կոմսոնիստներից զգա՞ծ, նոր հորիզոնների կարօտ, գաղա-

փարական կենարար ջուր որոնող սպառկ հոգիներին պէտք է ցոյց տալ այն ճանապարհը, որով նա կարող է յաղկեցնել իր ներքին ծարաւը: Այդ ճանապարհը — «Հայաստանի սոցիալաներում» — մէկ է՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ճանապարհը: Այդ պատճառով երկրի մեր ընկերները յատուկ մտահոգութեան առարկայ պէտք է դարձնեն նոր սերնդի գաղափարական դաստիարակութեան գործը: Անհրաժեշտ է ականջ դնել «Դաշներիտիութեան» ցարկերակի բարսխումներին:

Ս. ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ

ՇԱԳԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ՆԱՀԱՆԳ

Սասնամ և տարածութիւն.— Շապին Գարահիսարի նահանգին սահմաններն են՝ արևելքէն՝ Կիւմիւշխանէի վիլայէթին Շիրան և Թորոսլ գաւառակները, արևմուտքէն՝ Թաթարի Բէլառայի գաւառակը, հիւսիսէն՝ Կիրասոնի նահանգը, հարաւէն՝ Երզնկայի Բիֆաշիյէ գաւառակը և Սվազի նահանգը: Ընդհանուր տարածութիւնն է 14,475 քառ. զիւմետր:

Վարչական բաժանում.— Նահանգի կեդրոն Շապին Գարահիսարէն գառ, բաժնուած է Սու-Շէհիր (Էնտէրէս կամ Անդրէաս), Արոճրա, Գոյուհիսար և Մէսուտիյէ գաւառակներուն:

Շապին Գարահիսարի գաւառակն ունի 95 զիւզ, Սու-Շէհիրը՝ Անդստեր և Աղուանիս գերլախումբերն և 140 զիւզը:

Մշակելի հող, ցամփ և հումք.— Նահանգի 14,475 քառ. զիւմետր տարածութեան գրեթէ կէսը մշակելի է, կէսը անմշակ: Մէկ տարւան մէջ ցանուած է՝ 465,679 արտավար ցորեն, 575,000՝ գարի, 68,500՝ հաճար, 400՝ պորտաք, 37,572՝ եգիպտացորեն, 200՝ կորեկ, 6,450՝ գետնախնձոր, 100,000՝ վիզն, 1000՝ լուբիա, 100՝ բամպակ, 2,150՝ որթատունկ. բունած է՝ հին դրութեամբ՝ 9,375 մեղրի փեթակ:

Ամտառներ.— Ամբողջ նահանգն ունի 235,000 հեկտար անասոտ, որուն 105,000-ը՝ մայրի, 24,000-ը՝ եղենի, 25,000-ը՝ շուճի, 22,000-ը՝ գիւհի, 36,000-ը՝ կաղնի, 18,000-ը՝ ցանազան մացառներ:

Համեմ.— Արածաթախան կապարի հանքեր կան Շապին Գարահիսարի Լիճաս և Ասարճըզ գիւղերուն մէջ, սակի և արծաթ՝ Սոպազի մէջ (բոլորն ալ լքւած վիճակի մէջ են այսօր): Պաղլիզ՝ Կէլիճնէ, Կէտէխոր, Կէօնիլիք և Լիճաս գիւղերուն մէջ, ամուխ՝ Գարաքէօյի և Էրսուլթի մէջ: Նոյնպէս լքւած:

Սու-Շէհիր գաւառակին Կէմին գիւղին մէջ կա,

արծաթախառն կապարի հանք մը, որուն մենաշնորհը 1892-էն ի վեր կը ստականէր Սեբաստացի Շահինեանի և Շապին Գարահիսարցի Մէրճանեանի, այժմ «Էլքեայ» գոյք է:

Գոյուհիսարի Սիս Օրթա գիւղին մէջ կայ արծաթախառն կապարի հանք մը, որ չի շահագործւել:

Գործարաններ.— Շապին Գարահիսարի մէջ կայ ալիւրի գործարան մը, որ տարին 350,000 քիլո ցորեն կընայ աղալ: Ասկէ գառ կան 37 ջաղացներ, որոնց իւրաքանչիւրը 10-75,000 քիլո ցորեն կընայ աղալ: Սու-Շէհիրի մէջ կայ 27, Ալոճրայի մէջ՝ 26, Գարահիսարի մէջ՝ 60 ջաղացք, որոնք տարեկան 1,425,000 քիլո ցորեն կընան աղալ: Մէսուտիյէի մէջ կան 184 ջաղացներ, որոնց 70%ը տարին 6-7 ամիս, 90%ը հեղեղի ջուրերով ամառը և աշունը մէկ մէկ ամիս միայն կը բանին: Հեղեղով քանոզ ջաղացները 24 մամուան ընթացքին միջին հաւուով 100 քիլո, գետի ջուրով բանողները 300 քիլո ցորեն կաղան:

Դրամատուններ.— Շապին Գարահիսարին մէջ երկրագործական գործատունը միայն ճիւղ մը ունի՝ հաստատուած 1889-ին: Միւս գաւառակներուն մէջ ալ մասնաճիւղեր ունի:

Ընդհանուր և մասնաւոր հասոյթ.— Շապին Գարահիսարի նահանգին ընդհանուր հասոյթն է 159,284 ոսկի, մասնաւոր հասոյթը՝ 262,243 ոսկի: Նահանգի կեդրոն քաղաքին թաղապետական հասոյթն է 37,171 ոսկի:

Բնակչութիւն.— Ամբողջ նահանգի բնակչութեան ընդհանուր թիւն է 108,529, որուն 49,770ը այր, 58,759ը կին, Շապին Գարահիսարի գաւառակն ունի 18,483 բնակիչ, Սու-Շէհիրը (Անդրէաս) 26,392, Մէսուտիյէն՝ 22,929 են: Մէկ տարւան մէջ ծնած են 4,534 հոգի, 2261 մահնչ, 2273 աղջեկ: Մեռած են 1586 հոգի, 1069 այր, 517 կին: Ամուսնութիւն՝ 2219: Ամուսնաւրուծում՝ 211:

Սկիզբ—վայճան	երկայնքը	լաւ մասը	նարդուող	չնարդուող	նոր շինուող
	ֆիլ.	ֆիլ.	ֆիլ.	ֆիլ.	ֆիլ.
Պետական ճամբաներ. —					
Ե. Գարահիսար—Կիրաստն	30	20	3	7	—
Սու—Շէհիր—Սվազ	75	30	—	45	—
Պէշ Զիֆթլիկի—Երզնկա	45	30	—	15	—
Գոյուլիիսար—Սվազ	35	15	11.5	8.5	—
Մէսուտիյէ—Օրտու	65	40	20	5	—
Նահանգային ճամբաներ. —					
Ե. Գարահիսար—Ալուերա	40	22.5	—	17.5	—
Սու—Շէհիր—Գալայը Պալիմ	35	32.5	2.5	—	—
Քեարուլ—Էլիպոյեյիւք	45	—	—	8	—
Գոյուլիիսար—Ռէշաուիյէ	30	10	14	6	—
Մէսուտիյէ—Չամ Պաշը	25	—	—	—	10
Մէսուտիյէ—Արըզ Մուսա	15	—	—	—	20

Գլորացներ և Միուքիմներ.— Բուն Շապին Գարահիսարի մէջ կայ մանչերու միջնակարգ դպրոց մը՝ 46 աշակերտով և մանչերու ու աղջիկներու 13 զանազան նախարթարաններ՝ 589 աշակերտով: Իսկ նահանգի միւս մասերուն մէջ կան մանչերու և աղջիկներու 33 զանազան նախարթարաններ՝ 1496 աշակերտով: Շապին Գարահիսարի մէջ մասնաճիւղեր ունին Խաչք կուսակցութիւնը, Թիւրք Օժաղըն, Կարմիր Մահիկը, Սաւառնակի և Մանկապաշտական ընկերութիւնները և Ուսուցչական Միութիւնը:

Առողջական վիճակ.— Նահանգին մեծ մասը լեռնային է, օդատուն և խոնաւութենէ զերծ: Ձմեռը, հիւսիսային քամիին հետևանքով, շատ ցուրտ կընէ և ցնցղատապ և կողատապ յաճախադէպ են: Քանի մը տարիէ ի վեր Շապին Գարահիսարի մէջ բացւած է 25 անկողինոց հիւանդանոց մը: Սու—Շէհիրի, Մէսուտիյէի և Ալուերայի մէջ Ծական անկողինոց բուժարաններ բացւած են: Շապին Գարահիսարի մէջ կայ միայն մէկ դեղարան, որ կը պատկանի Թաղապետարանին:

Համալիմն ջուրերի և ջերմուկներ.— Սու—Շէհիրի Ածալտեր գեղախումբին մէջ կայ հանքային ջուր մը, որ Նախնական ձեւով կը բխի: Կը պարունակէ երկաթի, քարայոնաթ տը սուտ և անխային թթու: Նոյնպէս Սու—Շէհիրի Ազնա Աղլու գիւղին մօտ կայ համանուն ջերմուկ մը, վճիռ ջուրով. կը պարունակէ քիչ մը ծծմբ. տաքութեան աստիճանն է 38: Այս ջուրը կը հոսի երկու պղպիտ աւազաններու մէջ, որոնց վրա երկու պարզ սենեակներ շինւած են: Բացի տեղացիներէն, լրդանքի համար հոն կերթան Կիրաստնի և Թիրէպուլուի կողմերէն:

Ոճիրներ.— Մէկ տարւան մէջ նահանգին մէջ դործւած է 1923 ոճիր:

ԿԻՐԱՍՏՆԻ ՆԱՀԱՆԳ

Սահման և տարածութիւն.— Արեւելքէ՝ Տրապիզոն, արեւմուտքէն՝ Օրտու, հիւսիսէն՝ Սև ծով, հարա-

ւէն՝ Շապին Գարահիսարի նահանգ: Տարածութիւնն է 5000 քառ. քիլոմետր:

Վարչական բաժանում.— Բացի կեդրոնի Կիրաստն դաւառակէն, ունի Թիրէպուլու և Կէօրէլէ (էնկու) գաւառակները: Կիրաստնը հինգ գեղախումբ և 182 գիւղ ունի, Թիրէպուլուն՝ 104 գիւղ, Կէօրէլէն՝ 62 գիւղ: Մշակելի հող, ցանք և հումք.— Նահանգի 420 քառ. քիլոմետրը մշակելի, մնացածը անմշակ է: Անմշակ հողէն 1250 քառ. քիլոմետր լեռնային ու քարուտ է, 1890 քառ. քիլոմետր կաղինոց, մնացածը արօտավայր:

Մէկ տարւան մէջ ցանւած է 1626 արտավար ցորեն, 7200՝ գարի, 2000՝ բրինձ, 63՝ սոխ, 50՝ սխտոր, 91,000՝ եգիպտացորեն. ունի 72,000 խնձորենի, 27,000 որթատունկ, 11,533,492 կաղինի ծառ, 13,050 նարնջենի:

Հունձը.— 14,200 քիլո ցորեն, 186,000՝ գարի, 3,500,000՝ լուրիս, 15,000,000՝ եգիպտացորեն, 250,000 բրինձ, 24,000՝ սոխ, 5,000՝ սխտոր, 850,000՝ խնձոր, 275,000՝ խաղող, 15,000,000՝ կաղին, 315,000՝ նարնջ, 45,000՝ գետնախնձոր:

Ընտանի կեղևանիներ.— 1,888 գրատա, 1,530 զամբիկ, 1,082 էշ, 2,006 ջորի, 3,004 կով, 5,021 եղ, 1,994 լոմէշ, 87,438 ոչխար, 25,742 այծ. բերք՝ 22,659,006 քիլո կաթ, 113,096՝ բուրդ, 38,307՝ այծի մազ:

Ոճիր.— Մէկ տարւան մէջ 2,072 ոճիր պատահած է:

Անտառներ.— Ընդհանուր տարածութիւն 123,000 հեկտար:

Իրավաւորութիւն.— Երկրադործական Դրամատունը մասնաճիւղ ունի Կիրաստնի, Թիրէպուլուի և Կէօրէլէի մէջ՝ հիմնւած 1890-ին: Օսմանեան Պանթան մասնաճիւղ ունի Կիրաստնի մէջ՝ հիմնւած 1907-ին:

Մամուլ.— Իզլէր Մէմուրազը, հիմնւած 1921 հոկտ. 27-ին, գրական և ընկերային երկրաբաթաթերթ. արտօնատէր ձեմիլ Հիւսէյին, պատասխանատու տնօ-

բն Նուրի Աճմէտ: Կր տարի Ըջըդ տպարանին մէջ:
 Եւէնիկ Կիրասոն ՄԷՆՄԱՆԱՐ — Հիմնւած 1925 յու-
 նիս 3-ին: Եարաթը երկու անգամ կը հրատարակուի:
 ոչ-քաղաքական: Տէր և անօրէն Նուրի Աճմէտ: Տպար-
 ան Ըջըդ:

Դպրոց և միութիւններ. — Կիրասոն քաղաքին մէջ
 կայ միջնակարգ երկսեռ վարժարան մը՝ 120 աշակեր-
 տով և 15 մանչերու և աղջիկներու նախակրթարաններ՝
 1445 աշակերտով: Նահանգի միւս մասերուն մէջ կան
 զանազան նախակրթարաններ՝ 3880 երկսեռ աշակերտ-

Սկիզբ-վաճան	Երկայնք		Նորոգում	
	քիւ.	քիւ.	քիւ.	քիւ.
Կիրասոն-էյրի Պէլ-Գարաիսար	90	8	—	72
Ապտալ Ըրմազը-Օրտու	27	9.924	12.076	5
Քակիլ օրու-Տրապիզոն	110	51	34	27
Եսվազ Քէմալ-Պէքաշ-Գալընթաշ	12 915	5	—	7 915

Գործարաններ. — Կիրասոն քաղաքին մէջ կան 58
 գործարաններ կադին կոորիւու համար, մեծ մասը
 քարհւղով դարձող շարժիչ մեքենաներով, մաս մըն ալ
 մեռքով դարձող: Եարժիչ մեքենաները 3-12 ձիու ուժ-
 ունին, մեծ մասը 1-5 ձիու ուժ: Ձեռքով դարձող մե-
 քենաները տարեկան 30,000—50,000 քիւ կադինի մի-
 ջուկ կարտադրեն, շարժիչ մեքենայով դարձողները
 150,000—1,000,000 քիւ: Կան երկու գործարաններ
 ալ՝ կադինի մեքենաները նորոգելու համար: Կայ կար-
 էօզի գործարան մը, որ տարեկան 40,000 քիւ կար-
 տադրէ. կան նաև ստադիէ երկու գործարաններ, որոնց
 մէկը 6,000, միւսը 24,000 տախտակ կարտադրէ:

Բնակչութիւն. — Ընդհանուր թիւ 166,116, որոնց
 76,917-ը այր, 89,199-ը կին: Կիրասոնի գաւառակն
 ունի 93,268 բնակիչ, թիբէպուրուն՝ 35,334, Կէօբէլէն՝
 37,514: Մէկ տարւան մէջ ծնած են 4,635 հոգի, 2331ը
 մահչ, 2304ը աղջիկ. մեռած են 2,203 հոգի, 1,406ը
 այր, 797ը կին. ամուսնացած են 3146 հոգի, 1573ը այր,
 1573ը կին. սովուսնալուծում 179:

Ընդհանուր և մասնաւոր հասոյթ. — Նահանգի
 ընդհանուր հասոյթն է 555,396 ոսկի. մասնաւոր հա-
 սոյթը՝ 374,817 ոսկի: Կիրասոնի թաղապետական հա-
 սոյթն է 149,715 ոսկի, թիբէպուրուինը՝ 15,830, Կէօ-
 բէլէինը՝ 9,280:

ներով: Կիրասոնի մէջ կայ նաև ոստիկան-գորաց
 դպրոց մը՝ 400 հոգինոց:

Կիրասոն քաղաքին մէջ մասնաճիւղեր ունին Ուալը
 կուսակցութիւնը, Թիւրք Օճաղըն, Կարժիք Մահիկը,
 Սաւառնակի, Մանկապալատական, Պահեստի Սպայէց,
 Ուսուցչական միութիւնները և չորս մարզական միու-
 թիւններ: Թիւրք Օճաղըի մասնաճիւղն ունի նապա-
 խումբ մը:

Համբեր. — Նահանգի գանազան մասերուն մէջ կան
 արձաթախան կապարի, մանկանէզի, երկաթի, պղին-
 ձի և դինկի հանքեր, որոնց մեծ մասը օտար ընկերու-
 թեանց մենաշնորհ տրւած է, սակայն, ներկայիս չեն
 շահագործւիր:

Առողջական վիճակ. — Լաւ է: Տեղական հիւան-
 դութիւններն են՝ Ժանտատենդ, կարժիքիսա, հարսա-
 նիթ, ծաղիկ, ականջուկ, ջերմ և թանչ: Կիրասոնի
 մէջ կայ 10 անկողիննոց թաղապետական հիւանդանոց
 մը:

Ձերմուկ չկայ: Կան եօթը հանքային ջուրեր,
 որոնք չեն տաքրուուծւած:

ՀՐԱՆՏ-ՍԱՄՈՒՒՂ

(Եարմակիյի)

ԹԻՒՐՔԻՈՅ ՇՈՒՐՁ

Ճրանական մամուլը շատ քիչ կը գրադի թրքական
 գործերով: Նոյն իսկ օրաթերթեր կան, որ դանց կառ-
 նեն թիւրքերոյ վերաբերող հեռադրական լուրեր: Կամ
 կը հրատարակեն այնքան օրքան որ կապ ունի միջապ-
 դային այս կամ այն վէճին հետ:

Հագիւ. քան մը թերթեր թղթակից կը պահեն
 Պոլսոյ մէջ. իսկ արբերաբար շրջուն թղթակիցներ
 կերեան Պոլսէն մինչև Էնկիւրի և քիչ մը աւելի անդին,

նկարագրելու համար այդ բաղդատարար անձանօթ
 երկիրը: Մ. Քեմալ կանգ անած ըլլալով իր բարենո-
 րոգչական թափին մէջ, այլ ևս արտասովոր նորու-
 թիւններ ալ չկան, ամբողջ սնուցանելու համար: Ինչ
 որ կրնար հետաքրքրութիւն շարժել, հե ի հե սպառե-
 ցին ջրոնիկապիւրները, յաճախ սուանց թիւրքիս հան-
 դիպած ըլլալու: Իսկ անոնք, որ յօղւածաշարքեր և
 դիրքեր գրեցին ապսպրանքի վրա, դիտեն թէ այսօր

Մ. Բեմալին անգամ ձանձրոյց կը պատճառեն: «Թան»ի ճարտարական թղթակցից, ժամանորոց, օրը օրին դրի առաւինչ որ տեղի կունենար և ինչ որ մասնաւոր չհանձնէր Մ. Բեմալին, և Հոսմ վտնագրական ի վեր, իր յաջորդը այլ ևս նիւթ չի գտներ: Անլի ճշտաւ, կը խոստափի ա՛յն նիւթերէն, որ Թիւրքիոյ իրական պատկերը պիտի ստային, Պոլսէն դէպի Անատոլոս:

Անգլիական թերթերը, հետեւելով տեղական և լրագրական աւանդութեան մը, միշտ ալ կը պահեն մասնաւոր թղթակցիցներ, գոնէ Պոլսոյ մէջ: Իսկ ո՛րք անգլիացի ուղևոր, ինչ պաշտօն ալ ունենայ, պարտաւանութիւն կը սեպէ նախապէս համաձայնիլ «Թայմզ»ի կամ «Տէյլի Թէյլի»-ին հետ, իր տպաւորութիւնները գրելու համար: Անպէս է որ, Թիւրքիոյ մասին խոսելու բովանդակայից նիւթ կը գտնուի անգլիական թերթերուն մէջ: Ի Նաբի, միշտ գունաւոր ակնոցով, ինչպէս բոլոր եւրոպական թերթերը, որոնք ամենէն առաջ պետական քաղաքականութեան շահերը աչքի առջև ունին, կամ կուզեն միտուրտ ստեղծել, քաղաքական և անտեսական նպատակներով:

Ապա ուրեմն ա՛յն միամիտները, որ մասնաւոր անհամբերութեամբ յո՛յս կը դնան իւրոպական թերթերուն մէջ, Թիւրքիոյ մասին, միշտ ալ պիտի մնան յուսախար: Թիւրքիան ինչն իր վիճակին ձգած է, միջպագային դիւանագիտութեան կողմէ, իւրաքանչիւրը իր շահած աւարը մարտելու գրաւած ըլլալով: Իսկ ինչ որ կանայ թերթերուն մէջ, իբրև թղթակցութիւն կամ ուսումնասիրութիւն, պարզ լրագրական դործ է: Արհեստին պահանջը:

Այսպէս, այս ամօս «Լա Ռըվիւ տը տէօ Մոնտ» սկսած հրատարակել ճամբորդութեան մը տպաւորութիւնները, «Անատոլոյ ստիս մէջ»: Հեղինակը, Տիւրքի Նօլ Ռոմէ, ման գալով Գոնիայէն Կեսարիան և մինչև Սերաստիա և Մալաթիա, կը քրքրէ աշխարհագրական, պատմական, հնագիտական ծանօթութիւններ և առօրեայ տպաւորութիւններ, որոնք թերեւս հաճելի են իբրև ընթերցանութիւն, բայց չունին ա՛յն արժէքը, զոր պիտի փնտրէր Թիւրքիան ճանչցող մը: Տիկինը ճամբորդած է ինքնաշարժով, և կը գարմանայ, որ մարդիկ տակաւին էջով կերթան քաղաքէ քաղաք — վեց օր՝ Սերաստիայէն Մալաթիա: Բայց, հետաքրքրական էր իրանալ, — էջ ստած կամ էջը առջևը ձգած դիւրայի Մէհմէտը՝ աւելի լաւ կը ճաննայ — ու կրնայ նկարագրել — Անատոլոս, թէ ինքնաշարժով սուրացող Տիկին Նօլը, որ շատ-շատ քրքի մը ձեռագրին հոգը ունի...

Ոչ Թիւրքիոյ մասին, բայց Թիւրքիոյ հետ կապ ունեցող ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց «Լա Ռըվիւ տը Փարի», յուլիս 15-ի թիւին մէջ — «Միլամութեան արդի վիճակը»: Մասնագիտական ծանր նիւթ մը, որուն հեղինակը, Լուի Մախինօս, կուզէ սպաքուցանել թէ արաբականութիւնը գերակշիռ դեր մը չունի իսլամութեան մէջ և ընդհակառակն ուրիշ տարրերն են, որ կանգուն կը պահեն շարժումը: Կարժէ քանի մը քաղաքներ ներկայացնել, հոգ չէ թէ նիւթէն շեղենք:

Մասիննօս արդի իսլամական աշխարհը կը բաժնէ քանի մը ցեղադրական զանգւածներու, որոնք շարք մը

անջատ խմբակցութիւններ կը կազմեն, քաղաքականապէս բաժնած, բայց միշտ միացեալ՝ կարգ մը կրօնական հասարակաց շահերով: Ահաւաստիկ այդ գանդուածները:—

Հնդիկներ.— 64,000,000 (իրականիմ մէջ 73 միլիոն են, բայց պէտք է գեղջիլ վեց միլիոն Աֆղաններ, որոնք իրանեան ցեղին կը պատկանին և 3 միլիոն Դրաւիտիաններ ու Տամիլներ:

Արաբացածներ.— 38,000,000, որոնց 11 միլիոնը գուտ Արաբներ:

Թիւրքեր.— 34,000,000, որոնց 11 միլիոնը Թիւրքիա, 18 միլիոնը Ռուսիա, 5 միլիոնը՝ Չինաստան և Աֆղանիստան:

Իրանեաններ.— 26,000,000, որոնց 12 միլիոնը Պարսկաստան, 6 միլիոնը Աֆղանիստան, վեց միլիոն Աֆղաններ՝ Հնդկաստանի մէջ, 2,000,000 Գիւրաք: Տանիկներ և Թաքեր:

Սևամորթներ.— 23,000,000:

Չինացիներ.— 7,000,000 (ենթադրական թիւ):

Բալկանցիներ.— 3,000,000 (Ալպանիա, Պոսնիա, Պուլկարիա):

51 միլիոն ալ հաշուելով ուրիշ ցեղեր Աֆրիկէի գաւազան մասերու և Մալիզիոյ մէջ, համագումար 246 միլիոն:

Այս խմբակցութիւններուն մէջ ամենէն կարևորն է, թւական և անտեսանելի տեսակէտով, հնդկական զանգուածը, որ Հնդկաստանի բնակչութեան մէկ հինգերորդը կը կազմէ: Այս խմբակցութիւնը կը յառաջադիմէ 1857-ի տազնապէս ի վեր. ունի միակ լեռու մը, «ուրտու», որ կը ձգտի Հնդկաստանի ազգային լեզուն դառնալ, և միակ այբբենական մը, արաբական այբուբենը: Յետոյ կուզայ մայրեան զանգուածը, որ շախմատիչ մեծամասնութիւն մը ունի Ինտոնեզիոյ մէջ (92%): Հետզհետէ աւելի կը գործածէ մայրեան լեզուն, արաբական տառերով, թէ և հրանտական կուտարութիւնը կը ջանայ տարածել լատիներէն տառերը: Երրորդ կարգին վրա կուզայ արաբականութեան զանգուածը, թւական տեսակէտով, և այսօր չունի միութիւն և ուղեցոյց հասարակական ծրագրի մը համար: Թւապէս զուրկը կը գտնուի Եգիպտոսը, որ, սակայն, Հետզհետէ աւելի նեղ ազգային քաղաքականութեան մը կը հետևի և միշտ կապածոտ է վեհապետներու վերածնութեան հանդէպ: 1913-էն ի վեր, արաբ յեղափոխականները կը յուսային, Անգլիոյ և Ֆրանսայի աշակցութեամբ, ստեղծել արաբական պետութեան զանգուածներ մը, մէջն առնելով Արաբիան, Միջագետքը, Սուրիան և Պաղեստինը. բայց 16 տարի յետոյ, այսօր հանդիսատես կըլլանք համարաբական շարժման հաշտարարներ:

Մինչև 13րդ դար, արաբական ցեղը կը պահէր իր գերակայութիւնը բովանդակ իսլամական աշխարհին մէջ: Բայց այդ թւականէն յետոյ, խումբ մը իսլամական հեղինակութիւններ սկսան քննադատել արաբական գերակայութիւնը: Անոնք կը յայտարարէին թէ օտարածին հաւատափոխներ էին և ոչ թէ Արաբներ, որ ամենամեծ մարդիկը տւին իսլամութեան, առաջին շրջանէն իսկ: Այսպիսով յառաջ եկաւ ազգայնական

չարժում մը, որ այժմ կը համակէ բոլոր իւրամական երկիրները, ի մեծ վնաս արարական մշակոյթին:

Այդ ազգայնական ձգտումը ամենէն աւելի աչքի կը գտանէ, այսօր, քրիստոնէ յոյճակցութեան մէջ: Այդ ձգտումն էր, որ ջնջել տուաւ արարական տառերը, թիւրքերէնի վերածեց Ուրբաթի աղօթքը, և բառարաններէն կտարէ արտերէն կամ պարսկերէն բառերը: «Մնաց որ, քիւրք ցեղային այս շարժումը քաղաքական և աշխարհագրական խոշոր խոչընդոտի մը կը բախի, քանի որ քիւրք բնակչութեանց մեծ մասը հպատակ է Ռուսիոյ, ուր ցրած կը մնան, առանց աշխարհագրականօրէն անընդհատ զանգւած մը կազմելու յոյս ունենալու»:

Իրանցիներն ալ կը մասնակցին ազգային վերածնութեան, իսկ Քիւրտները կը մերժեն թրքանալ թիւրքիոյ մէջ, ուր կուզեն կազմել ազգային փոքրամասնութիւն մը:

Առանձին ուսումնասիրութեան մը նիւթ կընայ կազմել Մասիներն յօշոտին ամբողջութիւնը: Իսկ մենք շարունակենք մաս դալ թիւրքիոյ շուրջը:

«Դրօշակ»-ի վերջին թիւին մէջ, յիշելով ոուս-թիւրք անկտարական վէճին սաստկացումը, դիտել կուտայինք.— «Եւ, սակայն, ոուս-թիւրք բոլոր դաշնագրերը կը մնան ի գորու: Այ յեղափոխակա՛ն Ռուսաստանը աւելի վստահելի դիմակից ունի, առ այժմ, ոչ ալ քեմալական թիւրքեան, փոխադարձաբար»:

Արդարև, երկար շտեմեց լրագրական բանակիրը, որ շատ անմարտիկ խօսքեր գրել տուաւ թիւրք հրապարակագիրներուն: Նոյն իսկ պաշտօնական «Հուրեմիէթը Միլլիէթ»-ն արեք բերանը, յայտարարելով թէ Ռուսիան «իրաւունք չունի միջամտելու թիւրքիոյ ներքին գործերուն»: (Մոսկուայի «Պրաւաա»-ն քննադատած էր թիւրքիոյ համաձայնութիւնը՝ օտար զբամատէրներու հետ, և կը նկարագրէր թիւրքիոյ բանտարկութեան թշուառութիւնը, սուրբներու ծանրութիւնը և այլն): Նուազ պատասխանատու թերթ մը, իզուամ, աւելի բուռն արտայայտութիւններ ունեցաւ, հռչակաւոր «թիւրքեթ» Համաուլլահ Տուպչի պէյի սեպագրութեամբ: Թիւրք հրապարակագիրը դիտել կուտար թէ խորհրդային իշխանութիւնը կուզէ վտանգել թիւրքիոյ վարչաձևը, թէ ան ալ կը հետևի ցարական ջողաբանականութեան, որ աչք ունէր Սև ծովու ափերուն, թէ կը ճզմէին ոուսական հողին վրայ ապրող թուրքերը ևն:

Այս բոլորը տեղի կունենային յուլիսի սկիզբները: Արդ, այդ միևնորոն ամսուան մէջ խորհրդային իշխանութիւնը ունեցաւ շինական փորձանք, որ իր ծանրութիւնը կը պահէ տակաւին, թիւրքեան չկրցաւ լեզու գտնել Յունաստանի հետ, և բանակցութիւնները խրդւեցան: Միւս կողմէ, օգոստոս 1-ի ցոյցերուն ստթիւ, որոնց ծրագիրը Մոսկուայի մէջ սարքեցաւ, բոլոր եր-

կիրներու կառավարութիւնները այնպիսի ճակատ մը յարդարեցին, որ առնուակց կը մեկուսացնէ Պորհրային Միութիւնը:

Եւ ահա թէ ի՛նչ կը տեսնենք, նոյն յուլիս ամսու վերջերը: Մոսկուայի «Իզվեստիա»-ն անուշ-անուշ կը շոյէ հանրագետական թիւրքեան, «որ յաշողութեամբ կը շարունակէ իր անկախութեան պայքարը»:

— «Թիւրքիոյ արտաքին քաղաքականութիւնը կը ձգտի պաշտպանել ազգային անկախութիւնը, գործնաբար բուռն պայքար մղելով աշխարհակալութեան դէմ: Օտար դրամագույլը կը կարծէ թէ թիւրքիա, որ յաղթական ելաւ զէմքի պայքարի մէջ, պիտի պարտուի անտեսական դժարութեանց առջև, և կուզէ որ ան անտեսական ստպարէզ վրա իրեն ենթարկուի և բաժնուի հորհրդային Ռուսիային: Այս յոյսերը իրական շնահանութեամբ կը սնուցանուին, այլ համագումով որ թիւրքեանու բաժանուրը արդէն կատարած իրողութիւն է: Մինչդեռ թիւրքեանու յարաբերութեանց պատմութիւնը կը հաստատէ, որ այս երկու երկիրներու բարեկամութիւնը կարևոր ազդակ մը եղած է այն պայքարին մէջ, գոր անոնք մղեցին աշխարհակալութեան դէմ»:

Սովետական Հանրային կարծիքը կողմունէ թիւրքիային եկած ողջմտութեան ձայնը և կը մաղթէ, որ ունէ թշնամական մեքենայութիւն և արտաքին անհամաձայնութիւն չյաջողին ցնցել թիւրքեանու յարաբերութիւնը»:

Սովետական հանրային կարծիքը կողմունէ թիւրքիային եկած ողջմտութեան ձայնը և կը մաղթէ, որ ունէ բշմամական մեքենայութիւն և արտաքին անհամաձայնութիւն չյաջողին ցնցել թիւրքեանու յարաբերութիւնը:

Եւ նոյն մեղրածոր լեզուն՝ Պոլսոյ կիսապաշտօնական թերթին, «Միլլիէթ»-ի մէջ, երևակայական Յալեհ Բըֆըրթ պէյի ստորագրութեամբ.

— Ճիշտ է թէ մէկ երկու պոյսական քերթեր վերջերս բաներ մը ցրեցին խորհրդային վարչաձևին դէմ: Միայն թէ այս հրատարակութիւնները պատասխանն էին Մոսկուայի մէկ անպատասխանատու քերթին անհախոյ գրութեան: Ինչպէս կըսէ բարեացակամ Իզվէսթիա, քիւրք մամուլը միշտ ողջախոս ընթացք մը բռնած է թիւրքեանու յարաբերութեանց մէջ: Մեմք այ ասոր հակառակ չենք տեսած խորհրդային մամուլին մէջ: Կարգ մը անուշադրութիւններուն, ալ մեծ կարեւորութիւն չենք տար: Հեռատես և ողջմտ անձեր մտնէն գիտնի թէ թիւրքեանու բարեկամութիւնը ի՛նչ մեծ ազդեցութիւն ունի Արևելքի խաղաղութեան մէջ. և հետևաբար կը ցանկի երբ ան կապածի ամպով մը անգամ ծածկուի, ուր մնաց լեռանի:

Շնորհակալութիւն Իզվէսթիայի, որ մայսանմախնդիր է թիւրքիոյ անկախութեան և չուզեր որ ան թակարդի մէջ իյնայ:

ԱՐԱՐԱՏԻ ԿՌԻՒՆԵՐԸ

Շէյխ Սալիդի գլխաւորութեամբ տեղի ունեցած ապստամբութիւնը ճնշելուց յետոյ, քրդական ազատագրական շարժումը ոչ միայն արմատախիլ չեղաւ, այլ և որը շրջաններ՝ Մոսկան, Սասուն, Ձիլանի ձոր, Արարատ և այլն, վար չդրին իրենց զէնքերը և մինչև այսօր էլ շարունակուած են մնալ ապստամբական վիճակում, հանդիսանալով մէկ կողմէն իբրև ապաստարաններ փախստական ուժերի համար և միւս կողմից՝ իբրև յեղափոխական հնոցներ, որոնք օր աւուր աւելի և աւելի խտացնում ու ժողովրդականացնում են ազատութեան գաղափարը քրդական լայն գանդաձոնների մէջ:

Տաճիկները, միանգամայն ձեռնարկող զինու ուժով ճորձելու ծաւալուող շարժումը, որոշում են խաղաղ միջոցներով և անարին կերպով հաշտարարի ենթարկել այն: Հրապարակուած են ներման յայտնի գեղերտը, որով ջերմոց ժողովրդին խաղաղ աշխատանքի լիակատար հնարաւորութիւն են խոստանում, պայմանաւ, որ ապստամբ ուժերը վար դնեն զէնքերը և փախստականները վերադառնան իրենց տեղերը: Գոնում են շատ միամիտներ, որոնք հաւատ են ընծայում թշնամու խոստումներին ու մեծապէս տուժում: Ներկայացած փախստականները մեծ մասը, ընտանիքներով հանդերձ, նետում են Անատոլի խորքերը, շնչին մասը ենթարկուած և համակերպուած է իշխանութեան, իսկ մի մասն էլ, զգալով իր սխալը և զալ ըմբռնելով թշնամու միտքը, աւանց փարանելու կրկին զէնքը ձեռին դիմում է զէնքի նախկին ապաստանները: Այս վերջիններս մէջ նշանաւորագոյնը, իւր ընդդիմադրական կրողովով և թափով, հանդիսանում է Արարատը, որը դարձած է Արևելեան Նահանգների քրդութեան ոգի ու ետանդ ներշնչող գլխաւոր աղբիւրը, իսկ տաճիկների աջքի ամենամեծ փուշը:

Չորս տարի է, որ Արարատի մի բուն քրդութիւնը, հերոսաբար դիմադրում է թշնամու գերագանց ուժերին և յաճախ, ապաւինած իւր անմասնելի զիբերին, ինքը նախադրածակ լինելով անհանդուստացնում և նոյնիսկ պարտութեան է մատնում թշնամուն: Տաճիկները քանիցս փորձեցին ընկճել ապստամբներին, քարուքանդ անել այդ յեղափոխական օջախը, բայց նրանց բոլոր ջանքերը գուր անցան:

Անցեալ տարւոյ աշնան տաճիկները կրկին ու կրկին անյաջող փորձեր արին դրաւելու համար Արարատը և ի պատասխան տաճիկների՝ արարատեան փոքրաքանակ խմբերը գործողութիւններ ունեցան թըշնամու թիկունքում: Այս զէպքերի մանրամասնութիւնները, մեկից անկից պատճառներով, ուշ հասած լինելով մեր ձեռքը՝ միայն այժմ հնարաւորութիւն ունենք ամփոփ կերպով ծանօթացնելու «Իրօշակ»-ի ընթերցողներին:

— 1928թ. հոկտ. 24. Օսման Բեգիմի գլխաւորութեամբ, Կարսի շրջանում գործող չէթան, իւր պարտականութիւնները յաղորդութեամբ կատարելուց յետոյ վերադարձել է Արարատ՝ զգալի կորուստներ պատճառելով թշնամուն:

— Հոկտ. 27-ին. վերադարձած է Ուալի բէյի չէթան, որը, Ալաշկերտի Հայդար Օղլու գիւղի մօտ, ընդհարելով թիւրք հեծելազորի հետ՝ 4 հոգի գերի է վերցրած:

Գարաբունայի ոստիկանատան վրա յարձակելով դրաւել է հեռախօսի մեքենան և այլ պարագաներ, սակայն, ճամբին, Սինակ լեբան մօտ, ընկնում է թշնամու նախապէս պատրաստած ծուղակի մէջ և ստիպւած է լինում ձգել մեքենան ու խուսափել: ապա նորից, յարձակողականի դիմելով, խլում է ձգած իրերը և հասցնում Արարատ:

Չէթայից սպանում է Մահմուդը (Սաքան աշիբէթից), որի գլուխը կտրում և ցուցադրում են ժողովրդին: Թշնամին տալիս է սպանածներ և վիրաւորներ, սակայն, իւր պարտութեան վրէժը հանում է Ուալթ բէյի հօրեկորը որդուց՝ Արզուլահ բէկից ու նրա փեսայից, որոնց գլխատում է:

— Բայախտի սանջակում չէթաների գործունէութեան շրջանի գիւղերը ոչնչացնելու փորձեր են արւում: Նոյեմբեր 13-ին, արշալոյսին, Բայազետ գտնուող 29րդ հետևակ ալային, 18րդ Բայազետի սահմանապահ թաւրը, 3րդ շրջանային ժանտարմական թաւրը, 9րդ հրետանի ալային պատկանող մէկ թղանօթով, պաշարում են Գանդիբը գիւղը: Գիւղացիները Մամիկ անունով 70 ամեայ մի պառու կնոջ զրկում են հրամանատարի մօտ հասկանալու համար, թէ ինչո՞ւ է պաշարւած դիւղը: 45 ամբարի կինը, իւր 2 տարեկան թոռան հետ միասին սպանում է թշնամու զնդակից: Գիւղացիները բուն յարձակմամբ պատասխանում են թշնամուն, և կրիւր տեւում է մի քանի ժամ: Թշնամին, թէև քսանից աւելի կորուստ է ունենում, բայց թելով խիստ գերազանց լինելով՝ յաւաքանում, մտնում է գիւղը և հրէնչի մատնում: Գիւղացիք կարողանում են ձեղթել շրթան և իրենց ընտանիքներով ապաստանել Արարատ, որի սահմանին մօտ է գտնուած գիւղը: Գիւղացիներին սպանում են՝ 1 տղամարդ, 2 կին և մի աղջիկ, վիրաւորում՝ 3 տղամարդ, 2 կին և 3 տարեկան մի աղջիկ: Գիւղից փախել չեն կարողանում մի քանի հոգի ծերեր, տղամարդիկ և կանայք, որոնց զինուորները նետում են կրակի մէջ և կենդանի ալրում:

Տաճիկները Չիթթիկի Գիւղաբազմի գիւղերի վրա թղանօթի ուժերի նետելով՝ Արարատի վրա յարձակելու սպաւորութիւնն են ձգում: Երեք սաւառակներ կուսի միջոցին պտոյտներ են անում Արարատի վրա,

բայց աստուածներէր համագարկներէց վնասելով՝ հարկադրուած են իջնել թիւրք բանակատեղիում: Այնուհետև Արարատի չէթաները մի կողմից և Հասեսուղան աշիրէթը, ցեղապետ Իոմայի աղայի ղեկավարութեամբ, միւս կողմից, շնչտակի յարձակում գործելով՝ պարտութեան են մատնուած թշնամուն, որը փախուսաւ է դիմում, թողնելով արարատցիներէր ձեռքը շատ հրացաններ, սպսմած թիւրք, Բնդանութի ուումբեր, գնդացիներ փամփուշտ, մի հաստ մակդիմ ծանր և 3 հաստ լուխ թիթեւ գնդացիներ, 18 ձի: Սուառնակներէց մէկը իրիստ վնասուած լինելով՝ չի գործուած և նրա պաշտպանութիւնը յանձնուած է լինում ժանտարմական թարուրին: այս վերջինը չկարողանալով դիմադրել, արարատցիներէր շնչտակի հարձակներէր տակ, փախում է՝ ձգելով սուառնակը հետապնդող քերիչ ուժերին, որոնք այլում և ոչնչացում են այն:

Այս կորուր մի փառայից դաս է, որ տրուած է ամբարտաւան տաճիկներին, որոնք Արարատի քերիչներին, իրենց անմասնակի բարձունքներէց դուրս, բացճակատ կուսի ընդունակ չէին համարում: Արարատցիները ասացուցին, որ ինչպէս իրենց սահմաններում, անտիկ ժայռերի ծերպերին, նոյնպէս և իրենց սահմաններէց հետո քաջութեամբ կուսել գտնեն:

Բուն Արարատի ուժերը, շնայած որ կրկնակիս հետապնդուած են թշնամուն մինչև Բայազետի մօտերքը, գրեթէ կորուստ չեն ունենում՝ տալով միայն մէկ վիրաւոր:

— Նոյեմբեր 16-20 թշնամու երկու սուառնակները շարունակ Արարատի գիւղերի վրա ուումբեր են նետում, բայց որի է վնաս պատճառել չի յաղդուում: Վերջին օրը քերիչի կրակից երկու օգնաւերը ծանր վնասուած են. մէկը մի կերպ հասնում է Ղարաքիլիսայի շրջանը, իսկ միւրը չկարողանալով հասնել Արճէճ՝ ընկնում է Վանայ լիճը: Այսպիսով թշնամու օգնաւային գործողութիւններն էլ ապարդիւն են անցնում, իսկ որ զլխաւորն է, սուառնակներ արարատցիներին ընաւ վար չեն ներշնչում:

— Նոյեմբեր 20-30-ը քերիչ հետախոյններէր ձեռքով սպանած ան թիւրք գինուրներ՝ Նիգիկ գիւղի մէջ 2 հոգի, Բայազետի կայանում 3 հոգի և քաղաքի եղբրը 1 հոգի:

— Նոյեմբեր 25-ից սկսած, Օսման Քելիմի և Իւսուֆ Տէքի չէթաները կրկին աշաւաններն են գործում

զէպի Կաղզանի և Կարսի շրջանները, մի շարք յաղդ աստպատակութիւններ անելով՝ ծանր կորուստներ են պատճառում:

— Դեկտեմբեր 9-ին Այո Բաշօի չէթան, Իգդիրի շրջանում, յարձակում գործելով զօրքերի համար մթերքներ փոխադրող ուղտերի կարաւանի վրա՝ զրաւում է ամբողջութեամբ և ցրում ուղեկցող կիսավաչար:

Արարատի մի բուն քրուութիւնը, ոչ միայն կարողանում է պաշտպանել տաճակական ուժերի շարունակական յարձակումներին, այլ և ինքը նախախրձակ լինելով՝ թշնամուն հանգիստ ու զագար չէ տալիս: Նրա հերոսական պայքարի ոգին են հանխանում՝ Իբրահիմ փաշա Հսկէ Թիլօս, որը կուղ ուժերի ընդհանուր հրամանատարն է և Իհսան Նուրի փաշան՝ գինուրական ընդհանուր կոմիսարը: Արարատի քրուութիւնը, իւր սեփական օրինակով, օրէօր քերիչ գանգաւաններին ներշնչում է այն միտքը, որ պէտք է վերջ տալ աշիրէթային կազմակերպութեան ձեւին, գինուրական կարգ ու կանոնի տակ մտնել և կազմակերպուած ուժերով ելնել թշնամու գէմ: Դրան փորձերը քերիչ աշիրէթապետներին ևս հարկադրում են կամայ-կամայ թողնել հին ձեւերը և համախմբել ընդհանուր գործի շուրջը, կազմակերպել նոր հիմունքներով, համաձայն կեանքի իրական պահանջներին:

Բացի այն խոշոր գերից, որ կատարում է Արարատը ներկայիս, իրեն քերիչ ազատագրական շարժման զլխաւորագոյն հնոցը, նա միաժամանակ և իտշընդոս է՝ ծառայած համաթուրանական ուժերի յառաջխաղացման զլխաւոր ճամբին: Կոմիտեներն հլու կամակատար հայ կարմիր բոլորները, ոչխարային ըութ կարճատեսութեամբ, համաձայնեցին Հայաստանի անբաժան մասը կազմող Եարուր-Նախիջևան բնադաւաւորահետականորէն բաժանել մայր երկրից և, Նախկրայ անունով կնքելով, իրեն ինքնավար մի շրջան, Ազրբէջանի հովանու տակ դրին, առանց գիտակցելու, որ Եարուր-Նախիջևանը ներկայանում է այն կամուրջը, որի վրայով յառաջ ընթանալու ծրագրներն են որոճում իրենց պանթուրանիստ ընկերները: Պարզ է, որ տաճիկներէր համար Արարատը դարձած է կրկնակ վտանգ, որը դամոկրեան սրի պէս կախուած է իրենց գլխին: Եւ այդ իսկ պատճառով նրանք ձգտում են ամէն կերպ և պիտի ձգտեն, որ առաջ վերացնել իրենց ճամբին ընկած այդ մեծ խոշընդոտը:

Ե. Ի.

Մ Ե Ր Զ Ո Ն Ե Ր Ը

Ամիսներ առաջ, փետրարին, Երևանում վարձանեւել է քաղաքի ականաւոր դէմքերից մէկը — Մկրտիչ Մուսիսեանը:

Մինչև 1918 թիւը, երբ Թիֆլիսից Երևան տեղափոխեց Հանրապետական Հայաստանի կառավարութիւնը իր հետ բերելով մի շարք հասարակական գործիչներ, Երևանը՝ Թիֆլիսի և Բագրի հետ համեմատած շատ աղքատ էր հասարակական արժէքաւոր դէմքերով: Ընդամենը մի երկու հոգի, որոնց վրա էլ ծանրանում էին հանրութեան շահեր հետապնդող բոլոր գործերը: Մ. Մուսիսեանը այդ սակաւթիւններից էր, թերևս, ցամենաշնորհալին: Անգամ յետադալում, երբ Երևանը դարձաւ Հայաստանի մայրաքաղաք ու այնտեղ տեղափոխեց Թիֆլիսի, Բագրի ու այլ վայրերից մեր հասարակական գործիչների մեծամասնութիւնը — անգամ այդ ժամանակ Մուսիսեանը չմնաց սոււերում, այլ քայլեց առաջինների հետ համընթաց՝ դրաւելով պատասխանատու պաշտօններ և ցուցադրելով գնահատելի աշխատանք: Երևանը մինչև Հայաստանի մայրաքաղաք դառնալը մի յետամնաց դաւառական (ու վարչական իմաստով) քաղաք էր շատ աղքատ մշակութային-հասարակական կեանքով: Եթէ անլայցնենք, որ այնտեղ ևս, ինչպէս, առհասարակ, բոլոր ծայրամասերում, իշխում էին օստրիկանական կարգեր, որոնք արթուն հակողութեան տակ էին պահում մարդկանց գործերն ու շարժումները, ապա հասկանալի կը լինի, որ ընդունակ ու հասարակական շնորհունեցող մարդիկ դատապարտւած էին անշարժութեան, եթէ որևէ պատճառով անկարող էին ներքել գաղտնի աշխատանքի, վարել ստորերկրեայ կեանք:

Մ. Մուսիսեանը թէև իր կենդանի անկացութիւնը բերել է Երևանի գրեթէ բոլոր զին թէ շատ աչքի ընկնող հանրային գործերին, բայց այդ գործերը իրենց բնաւորութեամբ, ներքին բովանդակութեամբ ու ծաւալով անկարող էին կրանք յովան ամբողջովին: Իբր լաւ հայ, շիտակ քաղաքացի ու վերին աստիճանի պարտաճանաչ մարդ, նա միշտ էլ սրտին մօտ է համարել ամէն մի հանրապետ գործ ու նպատակ նրան կարիք եղած դէպքում: Սակայն, կեանքի պայմաններն անկախ իր կամքից ու ցանկութիւնից կաշկանդել են նրան՝ թոյլ չտալով անել հնարաւորն ու մատչելին: Երբ պայթեց ռուսական յեղափոխութիւնը, որի շնորհիւ խորտակւեցին կաշկանդող կապանքներն ու անօրինակ թափ առաջաւ հայ հասարակական կեանքը, Մ. Մուսիսեանը, առաջը վարանելու, անցան այդ ալեկոծ կեանքի առաջաւոր դիրքերը՝ դրաներով իր ներքին կարողութիւն-

ներ է հետ միասին հիացմունքի արժանի սոկոլոնութիւն, աշխատունակութիւն, իսկ վտանգի պահին՝ նաև հոգեկան արիւթիւն: Ամէն ոք, որ ուզում է ծանօթանալ Հայաստանի Հանրապետութեան կազմակերպման ըսկըզրնական շրջանի—Արամի շրջանի—պատմութեան՝ անպայման կանդ պիտի առնի Մուսիսեանի վրա, որ այդ շրջանի կարևոր աշխատողներից մէկն էր: Բաւա-

ՎԱԿՏԻՑ ՄՈՒՍԻՍԵԱՆ

կան է յիշել, որ նա Յատուկ Կոմիտէի նախագահն էր, իսկ այդ Կոմիտէն Երևանի Ազգային Սորհրդի գործադիր մարմինն էր, որին խորհուրդը փոխանցել էր իր բոլոր իրաւունքները, ուրիմն, որը երկրի փոստական իշխանութիւնն էր:

Այժմ, երբ անցել է անլի քան տաս րորս օրերից, իրերի անցուղարձին անծանօթ մարդիկ պիտի կարծեն, որ պատուաւոր ու նախանձելի պաշտօն է եղել Յատուկ Կոմիտէի նախագահութիւնը: Բայց ով ծանօթ է մեր անցեալին, նա գիտէ; որ այն օրերին մարդիկ ամէն կերպ խուսափում էին զին թէ շատ պատասխանատու դիրքից ու պաշտօնից՝ համարելով այն մի տեսակ նահատակութիւն: Եւ, իբրք, 1917 թի վերջին, երբ կազմեց Յատուկ Կոմիտէն, և 1918 թի սկզբի ամիսներին, որոնց ընթացքում աշխատեց նա, Երևանի շրջանի հայութիւնը զարհուրելի վիճակ էր ապրում: Աշխարհից կարած, գաղթականներով լի, աղքատ ու հնչազուրկ, ներքին թշնամիների անվերջ խլրտումներ, զիմացը հաւաւոր, դազան թշնամի, իսկ օգնութեան՝ ո՛չ մի յուս: Ե՛կ ու նման պայմաններում ստանձնիլ պատասխանատուութիւն: Իբր համար հարկաւոր էր յատուկ սէր ժողովրդի հանդէպ ու անձնութեան պարտաստակամութիւն: Սկզբներում այդ բանը չկար, ու մարդիկ փախչում էին պատասխանա-

տուութիւնից: Երևանի Հայոց Ազգային Թորհուրդը բաղկացած էր 14 հոգուց, որոնցից միայն վեցն էին դաշնակցական: Յատուկ Կոմիտէ ընտրելու առաջարկը անցաւ միաձայն: Եւ շուտով դրան, դաշնակցականներին բացի, ամենքը հրատարակեցին մտնել Յատուկ Կոմիտէի կազմի մէջ: Հրատարակելու կ'էնդհնորը, կ'էսդեկները կ' ժողովրդականները: Նրանք սիրով բոլոր տեղերը զիջում էին դաշնակցականներին և ամէն տեսակ ավակցութիւն թոստանում... զորսից: Միայն թէ պատասխանատուութիւն չլինի: Բացառութիւն կաղմեց Մ. Մուսիկեանը, որ այն ժամանակ ոչ մի կուսակցութեան չէր պատկանում — չէրդէ էր: Նա ոչ միայն մտաւ Յատուկ Կոմիտէի մէջ, այլև յանձն առաւ նրա նախագահութիւնը: Այն օրերին այդ ուղղակի հերոսութիւն էր: Սակայն, Մուսիկեանն ինքն իր վարմունցը բնաւ հերոսութիւն չէր համարում: Նա ծայրայեղօրէն բարեխիղճ էր ու պարտաճանաչ հանդէպ Հայ ժողովրդի: Երբ տեսնում էր, որ իր ուժերը օգտակար են հանրութեան, առևտուր չէր անում, ընդառաջում էր հասարակութեան կողմին ու այդ համարում էր սովորական պարտականութիւն: Գերաւան չէր բնաւ: Ունէր ոչ միայն իր կարողութիւնները դիտակցութիւնը, այլ և պատասխանատուութեան չեղումը զգացում:

Յատուկ Կոմիտէի աշխատանքները տեսցին շուրջ երեք ամիս ու անցան անօրինակ ծանր պայմաններում (օրերը ամիսներ էին թուում, իսկ ամիսները՝ անվերջ...): Թէ Յատուկ Կոմիտէի անդամները և թէ այդ մարմնի հետ չգիման ու յարաբերութեան մէջ եղողները, վերջիվերջ Մուսիկեանի կատարած աշխատանքները, միայն լաւը կարող են առել ու երախտագիտական զգացումով յիշել նրա անունը:

Յատուկ Կոմիտէն լուծուց և տեղը բռնեց, այսպէս կոչւած, վարիչների մարմինը: Մուսիկեանը այդ մարմնի մէջ էլ յանձն առաւ ու շատ պատասխանատու պաշտօն — պարենաւորման գործի ղեկավարութիւնը: Ինքնին հասկանալի է, թէ որքան դժուար և ծանր է լինել պարենաւորման վարիչ՝ պարենաւորման մթերքներով շափաղանց աղքատ մի երկրում: Բայց Մուսիկեանը դժուարութիւններից խրոչուլ չէր, թէև, կրկնում եմ, պատասխանատուութեան զգացումը չէնտաւ էր իր մէջ: Այդ երկու զգացումները — համարձակութիւն և պատասխանատուութեան դիտակցութիւն — միացած նրա գործնական կարողութիւնների հետ զնահատելի էին դարձնում Մուսիկեանին՝ իրը հասարակական գործիչ:

Լաւատես էր՝ ամենատալլա մտանգաւոր օրերին էլ: Յատուկ Կոմիտէն ամէն երեկոյ յիստ էր ունենում, ուր խօսք էր լինում կատարած ու կատարելիք աշխատանքների մասին: Ապա զեկուցում էր տրուում շրջաններից ու ճակատից ստացած տեղեկութիւնների մասին: Վերջինները շատ յաճախ իրենց անխիթար, յուսահատական բնաւորութեամբ ընկճող տպաւորութիւն էին թողնում: Մ. Մուսիկեանը շատ շուտ սթափուում էր ու յուսադրում ժրհաններին — ոչինչ, վերջը լաւ է լինելու, զէֆները սքեք պահէք:

Երբ Հայաստանի կառավարութիւնը Թիֆլիսից եկաւ Երևան և ամիսներ յետոյ տեղի ունեցան մայրաքաղաքի ինքնավարութեան ընտրութիւնները, Մ. Մուսիկեանը ընտրուեց քաղաքային խորհրդի անդամ (իրա-

ւասու) և սպա՝ խորհրդի կողմից՝ քաղաքագլուխ: Այդպիսով, նա եկաւ Հայաստանի մայրաքաղաքի առաջին քաղաքագլուխը: Ընտրողները չէին սխալւած. այդ պաշտօնը նա վարեց բացառիկ հմտութեամբ: Մ. Մուսիկեանը առջնորդում էր տարիներ շարունակ եղել էր Երևանի խորհրդարանի անդամ ու գործօն մասնակցութիւն ունեցել քաղաքի գործերում, որի հետեանքով նա քաջ ծանօթ էր այդ գործերին: Առանձնապէս հմուտ էր տնտեսական և ելևմտական ինդիքները մէջ — բաղաժաթիւ զեկուցումներ ունի կազմած այդ կարգի հարցերին վերաբերող: Ընդհանրապէս յատուկ սէր ունէր դէպի թւերը և նրանց լեզուն հասկանալու մէջ մեծ շնորհք էր ցուցաբերում: Միաժամանակ գործնական միտք ունէր — ինչ որ նրան զրազեցնում էր՝ միանգամայն իրագործելի էր բնականոն պայմաններում: Նրա զօած ծրագրողիչ շատերը մնացին անկատար ոչ այն պատճառով, որ վերացական էին, այլ որովհետև ժամանակ չունեցանք. բոլշևիկ-բեմալական դաւադրութիւնը շուտ միտ հասաւ ու խեղդեց մանուկ հանրապետութիւնը:

Նախանձոող ոգի ունէր Մուսիկեանը. բաւական է միայն յիշել, որ Հայաստանի քաղաքների միութիւնը գլուխ եկաւ նրա ջանքերի շնորհիւ: Իր մէջ ամբարձած էր եռանդի մեծ պաշար, որը երբ էր որոնում միշտ: Երբեք անգործ չէր և աշխատում, ինչպէս նաև մտածում էր անսովոր արագութեամբ: Արդարամիտ էր ու լայնխիտ. թէև իր աշխատակիցների լայն շրջանի հետ մտերմութիւն չունէր, բայց բազմաթիւ աշխատակիցներից բացառութիւն պիտու կազմեն իր անունը դժգոհութեամբ յիշողները: Իւրայայտուկ սէր ունէր դէպի հակառակորդի քննադատութիւնը. միշտ օգուտելու դիտաւորութեամբ էր մօտենում նրանց: Տաքանում ու բորբոքում էր միայն այն ժամանակ, երբ բացարձակ յարամտութիւն էր նկատում:

Մ. Մուսիկեանը վախճանել է մօտ 65 տարեկան հասակում: Մեր իրականութեան համար դա փոքր հասակ չէ. այնուամենայնիւ մարդ դժւարութեամբ է հաշտուում նրա մահան հետ. ինչպէ՛ս դադարեց բարախելուց այն սիրտը, որ այնքան եռանդ ունէր իր մէջ, այնատեղու այնքան կարողութիւն և հանդատի ոչ մի կարիք՝ չնայած իր տարիքին:

Մուսիկեանը բախտաւոր աստղի տակ էր ծնւել: Իր գործերի մէջ զբեթէ միշտ յաջողած էր: Անգամ բոլշևիկները արտակարգ ուշադրութիւն շնորհեցին նրան: Ճիշտ է, իրենց տիրապետութեան առաջին շքերտում — մինչև փետրարեան ասպտամբութիւն — Մուսիկեանին էլ խանդեցին միւս գաղափարականների հետ՝ բանտարկելով և անուրը մահաւան դատապարտւածների ցանկի մէջ մտցնելով, բայց փետրար 18-ը շուտ վրա հասաւ և նա էլ շատերի հետ միասին փրկուեց: Փետրարեան օրերից յետոյ բոլշևիկները գնահատեցին նրա ընդունակութիւնները ու մասնագիտութիւնը՝ տալով շատ լաւ պաշտօն ու մինչև վերջ հանգիստ թողնելով: Սա մի բացառիկ երևոյթ է բոլշևիկեան Հայաստանում: Որովհետև Մուսիկեանը չօրնը փոխողներին

չէր, ոչ էլ քծնող ու մուրացող: Իսկ այդպիսինքն ի նկատմամբ բուլլեիկները վափականկատ չեն:

Մուսիխեանը չհետեց իր կուսակցական ընկերներին ու չթողց շայատանը՝ իր կամքից անկախ պատճառներով: Եւ, ի հարկէ, լաւ արաւ, որ մնաց: Այս առիթով, ես ամենեւին ի նկատի չունեմ բուլլեիկները վերաբերմունքը դէպի նա: Ո՛չ: Մուսիխեանը ինքը տարբեր կարծիքի է եղել այդ վերաբերմունքի մասին. հնարաւորութիւն չունենալով փախչելու և ազատուլու իրենց գոհերին կացնահար անողները, նա՛ վերջիններէ ճանկը չընկնելու նպատակով՝ իրեն ողջ ողջ թաղում է: Այլ կերպ դժուարանում եմ անւանել «պահեւում» այն ձևը, որ ընտրում է Մուսիխեանը՝ իշխանաւորից խուսափելու համար: Մի առ ժամանակից յետոյ նրան վստահացնում են — տեղն իմացողների միջոցով — որ ոչ միայն վտանգ չկայ, այլ մեծ կարիք ունեն նրա ուժին և հրաւիրելու են դործի, եթէ ինքը ցանկանայ: Մէջ են ընկնում Մուսիխեանին անցեալում լաւ ճանաչող բուլլեիկները և նա հաւատում և չլռոյ աշխարհ» է դուրս գալիս: Բուլլեիկները կատարում են իրենց խոստումը — տալիս են նրան լաւ պաշտօն ու ապրելու յարմարութիւններ «Արարատ» դործարանում: Թէ ինչպիսի ներքին ապրումներ է ունեցել Մուսիխեանը վերջին տարիների ընթացքում, ես չեմ կարող ասել, սակայն, արտաքինապէս նրա կեանքի պայմանները բուլլեիկեան շայատանում դասուտրում էին նպատաւոր՝ ոչ յօրինակ այլոց:

Այդ բացառիկ լաւ ի նկատի չունեմ, երբ ասում եմ՝ «լաւ արաւ, որ մնաց»: Ես ի նկատի ունեմ այն պարագան, որ ժողովրդի կենսունակութիւնն ու ազա-

տազրական դադափարները կենդանի պահելու տեսակէտից Երկրում մնացողների դերը շատ մեծ է, անհամեմատ ասելի մեծ, քան մեր՝ տարագիրների դերը: Հէնց նրանց ներկայութիւնն այնտեղ — լուռ ու մունջ, գլուխները քաշ՝ իրենց օրայ յապրուստով մտահոգւած: Անարժուկ, լուսկեաց կեանքով անգամ նրանք շարունակ յեշեցնում են ժողովրդին նրա կրթուստը...

Ճիշտ է, ամենքիս յայտնի է, թէ մեր գաղափարակիցները Երկրում ներթափանցում ու բարոյացնում անօրինակ ծանր պայմաններում են ապրում. մեր յիշողութեան մէջ դեռ թարմ է Երկրից «Դրօշակ»ին ուղարկած տանջած հոգու այն հառաչանք-յօղւածը, որով երանի էր տրոււմ արտասահմանում ապրողներին: Կարծում եմ, սակայն, որ յօղւածագիրը անձանօթ է մեր ապրումներին. այլապէս հազիւ թէ երանելի համարէր մեր վիճակը: Գաղափարներին գիտակցաբար հարկ տուող մարդիկ կեանքը արժէքաւորում են այդ հարկի քանակով: Անպատու է, ուրեմն, անարժէք է այն կեանքը, որ այդ տեսակէտից իրեն ուժերին վերապահած հարկը չի տալիս: Այդ հարկը ամէն հայ կարող է տալ, երբ ապրում է Հայաստանում և հազարից մէկը անկարող է, երբ ապրում է Հայաստանից դուրս՝ տարագրի պայմաններում: Մի բան, որ Հայաստանում եղած ժամանակ չէինք գիտակցում այսպէս խորը, ինչպէս որ չեն գիտակցում մեզ երանի տուողները: Անպայման լաւ արաւ Մուսիխեանը, որ մնաց Երեսնում, ինչպէս նաև լաւ արին բոլոր նրանք, որոնք մնացին ու չեն մտածում հեռանալ: Անկախ հայրենիքի վերածնութեան դադափարի առհասարակ նրանք են:

Ա. ԱՍՏԻՍՈՒՍՏՐԵԱՆ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՆՏ ԵՒ ԱՔՍՈՐ

Ստորև հրատարակում եմք ախոյականի մի նամակ: Նամակը գրած է մասնաւոր մի անհատի: Նամակագիրը ի նկատի չէ ունեցել, որ նամակը մամուլի պիտի յանձնուի. ինչ որ գրել է, գրել է իր բարեկամին տեղեկութիւն տալու նպատակով: Մե՞նք օգուտում եմք վերջինիս բարեխաճութիւնից և հրատարակում ի գիտութիւն հասարակութեան, առանց փոփոխելու, մի բանի անունների և տեղեկութիւնների կրճատումով և լեզուական սրբագրութեամբ:

Առանց վարանումի չէ, որ սպագրութեան յանձնեցի՞ք նամակը. մեզ անձանօթ չեմ չեկայական բարեբեր և վստահ չեմք բոլորով մի, որ նամակի հրատարակելը պատճառ չի դառնայ մի բանի անմեղ մարդկանց նոր սանցանկների: Գրքթէ համադրած եմք, որ չեկայի որակամ շնորք պիտի աշխատեն գտնել ու պատժել նա-

մակի հեղինակին. բայց և այնպէս անհրաժեշտ համարեցինք հրատարակել այս մարդկային վաւերագիրը, որ այնքա՛ն շատ բան կարող է ասել հասարակութեան և նոյնիսկ կոյրերի աչքը բանալ «խորհրդային դրախտում» տիրող կարգերի մասին: ԽՍԲ.

« . . . Սիրելի՛ս, այս նամակովս շատ ու վատ պատկերներից հաղիւ թէ կարողանամ մի փոքր մտքը նկարագրել:

Բեկ, անշուշտ, կը հետաքրքրէ, թէ ես ինչպէ՞ս մերթադարձեցի, ո՞ւր տարեցի, ինչպէ՞ս բանալ բանալ քարը եկայ ու, ի վերջոյ, հոգեկան անպատմելի տանջանքներից լիտոյ, շատերի հետ, շարուեցի Նարիմի շրջանը, լայնատարած Ռուսաստանի մի ծայրագագանոց միւս ծայրագագանոց, ասելի քան 10 հազար կիլոմետր տարածութեան վրա:

Ընդամենը 83 հոգի էինք: Մեզանից 6 հոգուն թա-

զին Երևանի բանտում, երեքական տարով: 16 հոգուն ագուստին Սիրիբի Նարիմի շրջանը: Միւսներին՝ տարբեր շրջաններ:

Ահա թէ ինչպէս եղաւ այս պատմութիւնը: Մի օր, ախբեր ջան, երեկոյան ժամը 8-ի ժամանակները, Արտիկան փողոցի վրա մտեցաւ ինձ մի սաղայէլ և սառաբակից մտնել հիւսիսեան փողոցը, իբր թէ բան ունէր. ինձ ասելիք: Երբ Արտիկան փողոցում եղող ժողովրդից հեռացանք, սասց, որ ինձ կանչում են պետքազարչութիւն (չեկա. իմք.): Ասի, թէ ես ո՛չ մի գործ չունեմ այդ հիմնարկութեան հետ: Ասաց՝ զնանք: Հակառակեցի, բայց չեղաւ: Երկու հոգի էին: Երկուորդը կրնկակոխ գալիս էր մեր յետևից: Տարան չեկայի չէնքը, յանձնեցին պարտին: Այնտեղից տարան մի սենեակ, քննիչի մօտ:

Գննիչը մի երկուր ճառի պէս բան սասց, որը ամբողջապէս ահաբեկում էր պարունակում իր մէջ: Յետոյ մի քանի ծանօթ, անծանօթ մարդկանց անուններ տաւ և վերջացրեց երանաւէտ կեանքի իտասուներով: Պահանջում էր, որ ինչ որ դադանիքներ տամ, մարդկանց գործունէութեան մասին ասեմ:

Պատասխանեցի, թէ ո՛չ մի հոգու չեմ ճանաչում և ո՛չ մի կուսակցութեան չեմ պատկանում. 30 տարւայ համեատ բաներ եմ. իմ աշխատանքի արդիւնքով կերակրում եմ ընտանիքս. արգելւած բաների հետ գլուխ չունեմ: Ինձ համար լուս ու մուշի կը գործս եմ տեսնում և հացս վաստակում:

Պատասխան չափազանց զայրացրեց քննիչին. — Մենք ու դու հակառակորդներ ենք, սասու. Կրբ դու չես ուզում յանձն առնել, թէ յանցանք ես գործել, այդ մարդկանց ճանաչում ես, այն ժամանակ կը բանտարկենք, ինչքէ կը գայ դուրսդ. կիմանաս, թէ ո՞ւր հետ գործ ունես:

Ես կրկնեցի սասածս: Չայրացաւ: Ասեց, թէ դա ձե՛ր՝ դա՛նակողականերիդ սովորութիւնն է, անել ու յետոյ հրաժարել արածից. ի՛նչ կայ որ... Բայց իմացի՛ր. ես ու դու թշնամիներ ենք. այժմս աշխատիր խելօք մտածել. քո օգուտն է այդ: Տե՛ս, թէ չէ յետոյ կը գրջաս:

Ասի, թէ կրկնելը աւելորդ է, ես մտածելու բան չունեմ. ես ձեր թշնամին չեմ, այլ դուք էք, որ ինչ նման խեղճ բանուրին, զբպարտութիւններ լլրա յենւելով, բերում էք այստեղ, զրկում աշխատանքից և ձեզ համար հակառակորդներ մի բանակ ստեղծում: Իմ մտքովս էլ չի անցել ձեր դէժ որեւէ բան մտածել:

Մարդը բորբոքեց: — Որ աչպէս է, ուրեմն, պատուալ (նկուղ. իմք.) ընկնելու ախորժակ ունես: Դէ՛հ, զնա՛, նստի՛ր — կը ճանաչես մեզ:

Ձանգահարեց: Պահակը եկաւ: Ինչ հետ ուղարկեց պատուալ:

Թէ ինչ է պատուալը, հիմա կը գրեմ, իմացիր: Մի փոքրիկ բակ՝ երեք զինւած պահակի հսկողութեան տակ: 12 խուցեր, որից վեցը գեանափոր, վեցը գեանի վրա: Ներքնայարկը աւելի խոնաւ է, ցերեկ թէ դիշեր լուսաւորւած է երկարականութեամբ: Արևի լոյս չի տեսնում: Կահաւորութիւն՝ տախտակէ թախտ, սեղան, աղբաման և մի թիթեղեայ մեծ աման,

որտեղ բանտարկեալները կատարում են իրենց բնական պէտքերը:

Ներս մտայ ներքնայարկի մի շատ փոքրիկ սենեակ: Մի քանի հոգի արդէն կային, ես էլ աւելացայ: Սենեակը կամարած էր, ցած. մէջտեղը բարձր էր այնքան, որ մէկը կարող էր կանգնել և մտանքով ջարդել ստաստաղի վրա վխտացող թախտաբխտները: Օդը խեղդիչ էր: Սարսափելի անմաքրութիւն, զարշահոտ: Այդտեղ ամիսներով պահուում են մարդիկ, և ամենատող կազմածքը հիւժուում, քայքայում և կիսակենդան դուրս է տարում մի ուրիշ սպանդանոց պակասը լրացնելու համար:

Ինձ պահեցին այս խցում 15 օր: Այնպիսի ձեւ է տիրում, որ մի խցում եղողը չի իմանում, թէ ո՞վ կայ և ի՞նչ է կատարում ուրիշ խցերում: Յերեկը, երբ միւս խուցերի բանտարկեալները տանում էին իրենց ամանները պարպելու, տեսնում էինք որի ոտները, որի փորը կամ երեսը: Իսկ համար ճող խցում մէկը կար, որի ով լինելը ոչ մի կերպ չիմացանք: Նրան հերթից էին հանել. բոլորից վերջն էին տանում արտաթորութեան ամանը դատարկելու: Եւ երբ անցնում էր, միջանցքներում լոյսը հանգցնում էին և լուցիկի լուսով էին աւաջնորդում. ոտների ծայրերով էին քայլում, որ ուրիշ սենեակներից չիմանան:

Մեզ յանձն տանում էին հարցաքննութեան, դիւշերով թէ ցերեկով: Հարցաքննութիւնը ոմանց համար համեմուտ էր ծեծով: Մէկի երկու ականջն էր փշացել, մի ամիս էր՝ մէջքն ու կողերը կապտած սաստիկ ցաւում էին: Բժիշկը մի առանձին օգնութիւն ցոյց չէր տալիս: Գրում էր ու դնում: Ծարաթներով դեղ չէր ստացւում:

Երբեմն մեր ժամանակը սպանելու համար լրագիր էինք կարդում՝ «Պորհրդային Հայաստան»-ը: Գիտէինք, թէ բոլոր դրածները սուտ ու մուտ բաներ են. շատ միակողմանի ձման վարած» թերթ է, բայց, դէ՛, ինչ արած. հոտնի տակ նստած, բնական լոյսին կարօտ, ջրայնացած — «Պորհրդային Հայաստան»-ի ստասպեղական ստերին էլ երանի կը տաս: Այն էլ արգելում էին բարձրաձայն կարդալ: Մի թերթ էր ստացւում. մի քանի հոգի միևնոյն խցում առանձին-առանձին պիտի կարդայինք: Իբրևունք չէին տալիս, որ մէկը կարդայ ու միւսները լսեն:

Մի օր էլ մեր հարեան խցում աչպէս բան եղաւ: Մի քանի հոգի նստած «Պորհրդ. Հայաստան» են կարդում: Պահակը սկսում է հայհոյել, թէ՛ ձայնով կարելի չէ կարդալ: Բանտարկեալները բացատրում են, թէ մի հատ թերթ է, ուզում են, որ ամենքն էլ իմանան մէջը գրածը: Պահակը պահանջում է լսել: Այն ժամանակ բանտարկեալները սկսում են աղմկել, Բանտարկի աշտարակալիտութիւն են բարձրացնում և ինչքան որ փորձներում մարդ կար, ամբողջը թափում են պահակների գլխին: Սրանք հաւար են գցում: Վրա են հասնում ուրիշ պահակներ և բանտի ճառալուծներ: Սկսում են սպառնալ, թէ կը զնդակահարեն, բայց չի ազդում: Ուրիշ խցերում էլ սկսում է աղմուկը: Մենք էլ միացանք ու սկսեցինք ծեծել դռներն ու գոռալ:

— Սա ի՛նչ վայրենութիւն է... Անօրէններ... Գազաններ... լուում էր ամէն կողմից:

Ի վերջոյ, պահանքներ ստիպւած եղան հեռանալ: Միւս առաւօտ պարեասպետը եկաւ ու ամենքին պատ-
 ժեց: Մեզ էլ 10 օրով դրկեց այն 10 վարկեանից, որով
 ամէն օր խցից դուրս էինք գալիս աղբամանը դատար-
 կելու և դուրս լազուկը համար: Մենք էլ
 բողոքեցինք ու հասցաւու յայտարարեցինք: Տնից հաց
 էին բերել, յետ տւինք: Երեկոյան առաջարկեցին, որ
 մեզանից մէկը ամանը դուրս տան: Գարշահոտը ար-
 գելում էր շնչել: Մենք մերժեցինք ամանը դուրս տա-
 նել: Երեք օր պատիժը կատարեցին, մենք էլ հացա-
 դուր շարունակեցինք: Յետոյ եկան՝ յայտնեցին, թէ՛
 դուրս եկէք: Մենք մնացինք պարկած մեր անկողիննե-
 րում: Գուրը բազ արին ու շտապեցնում էին, որ
 դուրս գանք, միւս խցիցի էլ հանելու են: Էլի մերժե-
 ցինք: «Գնա՛, կանչիր նախագահին, ինչպէս որ պատժ
 որոշում է հանել, արնպէս էլ թող գալ-յայտնէ պատժի
 վերացումը»:

Գոնապանը գնաց յայտնեց, թէ՛ պարկել են, չեն
 դուրս գալիս: Միւսներին հանեցին 10 վարկեանով
 ընկան յոյսին արժանացնելու: Մեզ մտ եկան պարե-
 տապետը և բժիշկը: Առաջարկեցին դուրս գալ. պատի-
 ժը վերջացած էր: Մենք ամէն ինչ ասացինք: Բժիշկը
 իսկուհի հեռացաւ. օդը անտանելի էր, չէր կարողանում
 դիմանալ: Իսկ պարետապետը շատ համբերութեամբ
 լսեց մեր ջղայնացած բացատրութիւններն ու զանգուս-
 ները և համոզեց, որ դուրս գանք:

Մի շաբաթ անցած, նորից ընդհանուր հացադուլ
 յայտարարեցք. պահանջում էր լուսով յայտնել վճի-
 ուր: Առդիւնը եղաւ այն, որ 30 հոգու հաւաքեցին և
 փոխարեցին Թիֆլիս, Մետեխի բանար՝ յայտարարե-
 լով, որ դատավճիռը այնտեղ կը յայտնեն: Չորս ամիս
 էլ Մետեխում քաղը տալուց յետոյ, մեզ փոխարեցին:
 Մտկաւ: Երկու ամիս էլ այնտեղ պահեցին: Երկու
 անգամ հացադուլ արինք. մինչև որ յայտնեցին որո-
 շումը ու սկսեցին խումբ - խումբ ցրել զանազան
 շրջաններ:

Երևանում մենք մեր տներից ուղեցինք տաք հա-
 գուստ. ով որքան կարողացաւ՝ բերեց: (Ի միջի այլոյ
 ասեմ, որ Երևանում իմացանք, որ համար վեց խցում
 պահածը արարանցի Մկրտիչ Մուրադեանն էր, որին
 անյայտացրել էին սեպտ. 17-ին: Կնոջ երկար փն-
 տումները արդիւնք չուէին. մնաց անյայտ: Սեպտ.
 25-ին ձմորհրդ. Հայաստանում լոյս տեսաւ մի
 յայտարարութիւն, թէ՛ Մուրադեան Մկրտիչը ան-
 յայտացել է, տեղը իմացողից, տեսնողից ինչուրում է
 յայտնել կնոջը: Մինչդեռ նոյն Մուրադեանը անհնա-
 րին տանջանքներ էր կրում չեկալիս համար վեց խցում):

Վերջապէս, նշանակած օրը մեր խումբը հաւաքե-
 ցին և միացրին բանտում հաւաքածներէ հետ և լեց-
 նելով առանձին վագոն գիշերով տարին Ուլուխանլու
 կայարանը, ուր պահեցին մինչև յաշորը օրւայ զնացքի
 գալը: Մեր վագոնը միացրին այդ սմացօին և ջեցին
 Թիֆլիս: Ինչո՞ւ մեզ ուղարկեցին, իսկ միւսներին պա-
 հեցին, ի՞նչ եղան պահածները, — ոչինչ չգիտենք,
 թէ և նրանց էլ մեզ հետ միասին յայտնել էին, որ պիտի
 ուղարկուեն, և նրանք էլ տներից տաք հագուստներ էին
 ստացել: Մնացողները մէջ էր և մի տանկապա թոք-
 ախտով տանջուող Արտաշէս Միրզոյեանը: Այնքա՛ն

Հիւճուել էր, ուժասպառ եղել, որ շաբաթներով խցից
 դուրս չէր գալիս՝ աղբամանը դատարկելու կամ վա-
 ռելյափայտ բերելու համար: Շատ անգամ տեսնում
 էինք, որ աղբամանը դուրս տանելիս ամէն հինգ քա-
 լին հանդատանում էր: Վերջը ի՞նչ եղաւ, չգիտենք*):

Թիֆլիսի Մետեխում նոյնպէս եղան Հարցաքննու-
 թիւններ: Մի քանիսին տարին պահալի համը ցոյց
 տալու: Մի հինգ հոգու իբր թէ ազատ արձակեցին,
 բայց մինչև այժմս էլ երկուսի մասին լուր չստացանք:
 Մետեխում տեսայ Հայաստանից շատ մարդկանց՝
 բանտըններ, գիւղացիներ: Ամէն կողմից հաւաքել էին.
 իբր թէ արգելած գրականութիւն են կարդացել:
 Հէնց մէկը ձեր Մահակը, որ ա տաւը չի ճանաչում և
 նման շատ ուրիշ անգրողէտ հայ մարդիկ Մետեխ են
 նետուել թերթ կարդալու անթատանութեամբ: Բայց
 ի՞նչ թերթ՝ իսկի բրեսն էլ չեն տեսել: Շատ ծիծաղա
 եկաւ, երբ մի միամիտ գիւղացի հարցնում էր, թէ՛ էդ
 ինչ տեսակ թերթ ա, ախրե՛ր, որ էջքան մարդիս դրս
 համար բանտարկել են: Բացատրեց, ինչքան կարող էի:

Մարդ ուղղակի դայ յայտնում է: ամօթ չէ՞, մի կու-
 սակցութիւն, որը իբրն յայտարարում է սոցիալիստա-
 կան, աշխատաւորական, պաշարում է միապետու-
 թեան դէմ, պահանջում է լեզուի, մամուլի ազատու-
 թիւն, աշխատանքի զնահատում և լի վարձատրութիւն,
 պահանջում է զէնքը շարդել, գուժան ու մանգաղ պատ-
 րաստել, պահանջում է բանտերը վերածել գործարան-
 ների, մինչդեռ տեսէք ի՞նչ խալտառակ բանք է անում:
 Երբ կառավարութեան ղեկը բախտի պատահականու-
 թամբը ընկաւ իրենց ձեռքը, իսկոյն մուսալան իրենց բո-
 յը յայտարարածները և սկսեցին հալածել աղատու-
 թեան համար մարտնչողներին. արգելեցին ազատ զրա-
 կանութիւնն ու մամուլը, կարմիր գծից զէն տպուող ո՛չ
 մի դիրք ու թերթ չեն թողնում ներս մտնել, բացի իրենց
 զովասանքներ կարողացողներէ: Երկրի աշխատաւորու-
 թեան Հիւթը քամում են հարկերով, տուգանքներ ծան-
 րութեան տակը ճգմում, անուղղակի հարկերը աճուելի
 չափի են հասել. 4օօպերատիւնների անհաս տակ կեղե-
 ղում են անհարապած ժողովուրդը: Հանքերի ու գործա-
 րանների արդիւնքները, աշխատաւորութիւնից զանա-
 զան ճանապարհներով զանձած զբամները, բան-որնե-
 րի աշխատավարձից բոնի պոկւած զբամները գործա-
 ծում են իրենց իշխանութիւնը պահելու և երկրից դուրս
 գնալու յայտնի և անյայտ դաւեր կատարելու հա-
 մար...

... Յաւում եմ, որ ժողովուրդը երանի է տալիս
 միապետութեան օրերի ապրումներին, բայց շատ ուրախ
 եմ, որ ափսոսում է 1918-19 թիւի վառ յոյսերը: Սկսած
 աշխատանքները մնացին լինկթեմուրեան արշաւանքի
 պատճառով: Սողոմ-Գոմոր դարձաւ մեր ջնաշխարհիկ
 հայրենիքը, որի համար մեր աշխատաւոր ժողովուրդը
 դիմու առաջին բաժախել խումբ է՝ յիշելով կենդանի տա-
 րաբուրած իր սրտին մօտ նարպաս ու արցիկ գործիչ-
 ներին, ժողովուրդի սէրն ու յոյսը վայելող զէմքերին ու
 վերջացնում է յիշելով անզուգական ու անվեհեր նա-

*) Արտաշէս Միրզոյեանը, ինչպէս և ուրիշներ,
 նոյնպէս ախտաւած են:
 ԽՄԲ.

Հատակներին, որոնք իրենց կեանքը չինսպեցին տանջուող ու հալածական ժողովրդի համար... Չկայ մեր աւեր երկրում մի Հառաչող սիրտ, որ անցեալի կորստից չկծկուի, սպազայ լաւ օրերի կարօտը քաշող մի աչք, որից Հեղեղանման արցունքը չհոսի:

Արեւելիս, գիտեմ, որ եթէ նամակս տան աշաքան էլ լինէր, թեղ չէր գոհացնի, բայց վերջացնենք. ես մեղք եմ, բանտային կեանքի կնիքը վրաս է. Ղլալին հիւսիս-դուքիւնը տանջում է ինձ: Գրածս շատ համարուող, թուղցիկ բաներ են. դեռ շատ ու շատ բաներ կան գրելու, բայց յիշողութիւնս դեռ տեղը չէ. ես մի վիրաւոր, բարձրից ցած գցւած էակ եմ այժմ: Ահսո՛ս, մեր աւեր ու վէրան եղած երկիրը...

Բայց, սիրելիս, մեր յոյսերը չեն կտրել: Վատահ եմ՝ նորից կը Հանդիպենք ստող ու կայստո, մեր կարօտն ու սրտներին փափաղը կանենք, երկար տարիների անցկացումը կը յիշենք ու մայրիկիս մահով կը վերջացնենք: Շատ տանջեց մայրիկս: Եւ մինչև Հիմա էլ մայրիկիս նման մայրեր տանջուում ու մեռնում են՝ աչքները յառած ծիրանագոյն, կեանքը ներշնչող արշալոյսին...

Մի քանի խօսք էլ մեր առողջութիւնից գրեմ: Վատ չենք, այսինքն՝ պարկած չենք. ոտի վրա ման ենք գալիս: Ապրուստը օտար տեղերում, անդրամ, կարծեմ, պարզ կը լինի: Որպէս քաղաքական աքտորեալ պէտք է ստանանք ամիսը 6 ռուբ. 25 կ., բայց շատերին մինչև այժմ ոչինչ չեն տւել. ես ու մեր տղերքն էլ 3 ամիս է ոչինչ չենք ստացել: Դէ՛հ, վատութիւն, տեղի վատառողջութեան մասին չեմ գրում. քաղտըլ են, հո յօժար կամով ապրելու համար չենք եկել: Կարօտայի համբոյրներ թեզ ու ընկերներին: Քո»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ ԱՔՍՈՐԻԱՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿԸ

Այք նամակի Հետ միաժամանակ մենք ստացել ենք և Հայաստանից աքտորածների մի անուանացանկ: Այս ցանկը ամբողջական չէ. նրա մէջ մտնում են զլիսաւորապէս 1929-ին աքտորածների անունները, այն էլ ոչ լրիւ: Շատ ուրիշներ էլ կան, որոնց անունը չի յիշած ցանկը կազմողին անձանթով լինելու կամ այլ պատճառով: Նրա մէջ չեն մտած և այն հազարից աւելի աքտորականները, որոնք մի քանի տարի ստալ ջրէնցին Ռուսաստանի դանազան կողմերը՝ մտաւորականներ, ուսանողներ, դիւղացիներ, բանւորներ: Այս ցանկը հրատարակում ենք միայն որպէս նմոյշ՝ ցոյց տալու համար, թէ ի՞նչ տարրեր և ո՞րք են աքտորում «բանւորա-գիւղացիական» իշխանութեան օրով: Հայաստանից Հեռացում են երկրի ամենէն աւելի կենսունակ և աշխատաւոր տարրերը: Աքտորի վայր ընտրւում են յայտնի վատառողջ շրջաններ, ուր ցարական կառավարութիւնն անգամ տեղաւորւմ էր միայն արտակարգ ծանր յանցադործներին: Բողբիկները մոռացնել են տուրիս ցարական օրերը...

Սիրիք աքտորածներն են.—

1. Ատովմեան Արշակ, Վաննցի:
2. Յարութիւնեան Մովսէս, Ռշտունցի, պետ. պաշտ.

3. Յարութիւնեան Մովսէս, Կոտայքի Թաղա գիւղացի, ուսուցիչ:
4. Մովսէսեան Սիսակ, Բաշգեաննցի, Հողագործ:
5. Քոչարեան Արմենակ, ,, ,,
6. Քոչարեան Արմէն, ,, ,,
7. Փոքր Արմենակ, Երևանցի:
8. Ալվալեան Միկոտիչ, Կարննցի, դասուցիչ:
9. Թաշեան Բիւզանդ, տաճկահայ ուսուցիչ:
10. Արեւելի Գորգիշ, Բաշգեաննցի, Հողագործ:
11. Ասատուրեան Յուսիկ, ,, ,,
12. Բաբայեան Գառնիկ, ,, ,,
13. Հախվերտեան Աւէտ, ,, ,,
14. Հախվերտեան Արմենակ, ,, ,,
15. Խանաղեան Անդրէշ, Նորքեցի, պետական ծառայող:
16. Մարգպանեան Պետրոս, տաճկահայ, ,, ,,
17. Մարութեան Արմենակ, երևանցի, պետ. պաշտօն.
18. Աւետիսեան Թովմաս, Հայթաղցի, պետ. պաշտօն.

Ուրալի շրջանը աքտորածները.—

1. Տէր-Յահնէսեան Գառնիկ, երևանցի, շոֆեր:
2. Պետրոսեան Արզուման, Ախտեցի, Հողագործ, 60 տարեկան:
3. Յարութիւնեան Կոստան, Կոտայքի ձաթղոան գիւղից, մեղաբարձ:
4. Տէր-Անդրէասեան Հայկ, Ախտեցի, Հողագործ:
5. Մուրադխանեան Յովհաննէս, Ղամարլուի Բէգլաղլու գիւղից, Հողագործ:
6. Մուրադխանեան Յովհաննէս, Ղամարլուցի, հողագործ, 55 տարեկան:
7. Յարութիւնեան Գրիգոր, Ղամարլուցի, փոստի պաշտօնեայ:
8. Դաւիթեան Աղիբէգ, Ախտեցի, Հողագործ, 60 տար.

Միգին Ասիա աքտորածները.—

1. Ասատրեան Միհրան, ուսուցիչ:
2. Մարտիրոսեան Աշոտ, Կոտայքից, Հողագործ:
3. Մութաֆեան Յովհաննէս, Ալեք-պոլցի, ուսուցիչ:
4. Աւաղեան Սուրէն, Դարալազկազցի, ուսուցիչ:
5. Թաղէոսեան Արմենակ, Ղամարլուցի, ուսուցիչ:
6. Ամիրխանեան Մմբատ, Իգդիրեցի, պետական պաշտօնեայ, ծերունի:
7. Աղիգեան Վարդան, Ղամարլուցի, ուսուցիչ՝ աքտորւած երկրորդ անգամ:
8. Յարութիւնեան Բարեղամ, Դւինցի, ալգեգործ:
9. Ալանեան Սուրէն, ,, ,,
10. Արբահամեան Պարոյր, Ղամարլուցի, գինեգործ:
11. Սարգսեան Սարիբէգ, Ախտեցի:

Ձանգան վայրեր աքտորածները.—

1. Տէր-Դաւթեան Անանիա, Սուրմալուցի, Ախտայի ուսուցիչ:
2. Մանուկեան Դաւիթ, Դաւալուցի, Հողագործ, ծերունի:
3. Տէր-Գէորգեան Գէորգ, Դաւալուցի, Հողագործ, ծերունի:

4. Մարտոյան Սարգիս, Ալեք-պոլցի, զինւորական :
5. Ղամբարեան Սահակ, Բուլղարացի, թռչնարոյծ :
6. Կարոյան Սմբատ, Վաղարշապատցի, ուսուցիչ :
7. Տէր-Ստեփանեան Վաղարշակ, ուսանող-բժիշկ :
8. Սարգսեան Արամ, Շիրակեցի, երկրագործ, վարպետ, 40 տարւայ բանւոր, ծերունի :
9. Աւետիսեան Յովհաննէս, տաճկահայ, Վաղարշապատի վերանրակիչ, ուսուցիչ :
10. Զարգարեան Հայկ, տաճկահայ, մաշիկ կարող :
11. Վարդանեան Վարդան, տաճկահայ, լուսանկարիչ :
12. Տէր-Կոստանեան Պետրոս, տաճկահայ :
13. Առթ, Սասունցի, ծերունի :
14. Բալասանեան Բալասան, Ղարաբաղցի :
15. Մանուկեան Սարգիս, Սասունցի :
16. Ղարիբեան Պարոյր, Իգդիրցի :
17. Թորակեան Եղիշէ, էջմիածնեցի ուսանող, որը քննութեան տանընթեքին չկարողանալով դեմանալ՝ իրեն երեք յարկի չէնքի պատշգամբից ցած է գցել և ոտները ջարդել :
18. Մելիք-Յարութիւնեան Գալուստ, Երևանցի, պետական պաշտօնեայ :
19. Մատթէոսեան Արծնեակ, Դուին գիւղացի, պետական պաշտօնեայ :
20. Եփրեմեան Եփրեմ, Վաղարշապատցի, գիւղատնտ.
21. Արամեան Մանուէլ, Վանցի, ուսանող :
22. Արոյեան Գալուստ, Ղամարուեցի, գիւղատնտես :
23. Տէր-Փէրզահեան Հմայեակ, Ալափարեցի, գիւղատնտես :

Ստիպիկի կղզին ախորձ (Սպիտակ ծովում) .—

1. Քոչարեան Աւէտ, Բաղաճնեցի, ծխախոտագործ, 10 տարով արգելափակում :
2. Քոչարեան Մաշտո, Բաղաճնեցի, 16 տարեկան, 5 տարով :
3. Քոչարեան Ռուբէն, Բաղաճնեցի, հողագործ, 3 տարով :
4. Մելքոնեան Համբարձում, Բաղաճնեցի, արհեստաւոր, 3 տարով :
5. Գրիգորեան Ստեփան, քահանայ, Արտաշատցի, 5 տարով :
6. Մարտիրոսեան Սերոբ, Բաղաճնեցի, հողագործ, 3 տարով :

Նարիսի շրջանը .—

Աքտրուած են 18 հոգի, որոնց մէջ է և Դուիթ Անանունը : Նա ապրում է մի խուլ գիւղում :

Այս թիւ վրա պէտք է աւելցնել և Ղափանից ու Զանգեզուրից աքտրուած 16 հոգի :

ՏՐԻԿՈՏԱԺԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻՑ

24 Ապրիլ, Լեհիմակամ .

Երեկոյեան ժամը վեցն է : Գործարանի ակումբում մանածախսին բաժնի ընդհանուր ժողովն է : Առիթը 5 բանւոր-բանուորուհիների աշխատավարձի կրճատումն

ու երկու բանուորի գործարանից հեռացնելն է : Նախագահում են Կուսիւրօրի շարտուղար Պաշտառեան Կարապետը և ուրիշ բաժնի երեք կուսակցականներ :

Առաջին հերթին գեկուցանում է նախագահը երկու բանուորների աշխատանքից հեռացնելու մասին . վերջնրս նկատուել են աւելի և աւելի յաճախակի դէպքեր, երբ բանուորները յիմում են գործարանի վարչութեան աշխատավարձի յաւելման խնդրանքով : Այս երկուսն էլ զբանջից են : Ի նկատի ունենալով, որ նմանները կարող են պատճառ դառնալ, որ ողջ բանուորութիւնը պահանջ յարուցանէ աշխատավարձի յաւելման մասին, ուստի զբանջ, առանց պատճառաբանութեան, պէտք է հեռացնել դործից :

Զեկուցման ընթացքին ամէն կողմից բանուորները անում են բազմաթիւ բացականչութիւններ և մեթում են ընդունել հեռացման պահանջը : Անհամաձայնութիւն է առաջ գալիս և հինգ բանուորների աշխատավարձի կրճատման շուրջ : Ընդիրը մտում է անվճիռ : Նախագահութիւնը նորից ու նորից պնդում է, որ ընդհանուր բանուորութեան մէջ խլրտում առաջացնող բանուորներին պէտք է հեռացնել : Երկար վէճերից յետոյ, անհամաձայնութիւնը յի վերանում նախագահութեան և բանուորների միջև :

Այդ միջոցին, երբ դեռ զանազան բացականչութիւնները չէին դադարել, ներս մտան երկու օստիկաններ՝ տեղի լրտեսներ, որոնք նախագահութեան օգնութեամբ ձերբակալեցին 13 բանուոր-բանուորուհիներ : Այս անակնկալից յուզւած՝ բանուորները արգելեցին օստիկաններին ձերբակալել, բայց օստիկանները ձեռք առին կտրուկ միջոցներ, և առաջ եկաւ խուճապ : Յանկարծ, ժողովատեղը պաշարւեց . ներս խուճեցին մի շարք լրտեսներ, որոնց օգնութեամբ օստիկանները նորից փորձեցին ձերբակալել 13 բանուորներին և դարձեալ ապարդիւն . ժողովականները թոյլ չուրին :

Յաջորդ օր, 13-ի փոխարէն բանտարկութեան և հարածանքի ենթարկւեցին 20 բանուորներ : Այսպէս է պաշտպանում խորհրդային խորհուրութիւնը աշխատաւորութեան շահերը . . .

ՏԵԿՆԸՐԹ

ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ԿԵՆՑԱԿ

31 Մայիս, Լեհիմակամ .

Երէկ տեղի ունեցաւ լուսարժնի չէնքում զարդի ուսանողութեան խորհրդակցութիւն, որտեղ լուեց դաւառի կուսակցական հրահանգիչները գեկուցումը բանուորական կենցաղի փոփոխութեան ընդդման մասին : Զեկուցաբերը հաւաստիացնում էր, որ 1923 թիւից սկսեալ աշխատաւոր զանգւածը մշակոյթով և տնտեսապէս ուժեղացել է, բարձրացել է, որ գիւղացիութեան տնտեսութիւնը զարգացել է և այլն : Զեկուցանողը ո՛չ մի փաստ չբերեց, այլ միայն հաւատացնում էր :

Զեկուցման յաջորդեցին շատ հետաքրքրական հակաճառութիւններ : Առաջին խօսքը առաւ մի ուսանող բանուոր : Նա ցոյց տուեց, որ բանուորութեան և

գիւղացիութեան յառաջդիմութիւն չկայ: Ճիշտ չէ, որ աշխատաւորութիւնը օգտուում է կրթական տեսակէտով: Միայն են այն տեղեկութիւնները, որոնք «փաստում են» բանւորութեան տնտեսական բարելաւութիւնը: «Ենթա խօսեմք կուլտուրական զարգացման» մասին: մեր լոգոսեդներում աւաճում է հրապարակով էլ ճանաչում ենք, թէ՛ մեր բանւոր դասակարգը առաջւայ բանւոր չէ, այժմ խորհրդային իշխանութեան օրով աշխատաւորութիւնը գիտակցութեան է եկել, դպրոցում կրթութիւն ու դաստիարակութիւն է ստանում, են: Իսկ ի՞նչ են առում փաստերը:

Առէք դպրոցներում սովորող ուսանողութիւնը: Լենինականում՝ կայ 4-5 մասնագիտական միջնակարգ դպրոց, բայց այնտեղ բանւոր ուսանող չկայ, բացի մի գիշերային դպրոցից, ուր սովորողների 30-ը բանւորներ են: Բանւոր ինչպէ՞ս կարող է սովորել, գարգանայ, երբ ամբողջ տարի աշխատանքի յետեից է ընկած, որպէսզի իր գոյութիւնը պահէ, մահաւանդ այժմայն պայմաններում, երբ աշխատութեան տեղու-թիւնը ստրակ մէջ 6-7 ամիս է, իսկ վարձատրութիւնը՝ այնքան անշնան, որ հացի չոր հաց կարելի է ճարել: Ինչպէ՞ս սովորի: Գպրոցում դարձեալ սովորում են հարուստների և բարձրորակ պաշտօնեաների գաւակները, որոնք պիտի հանդիսանան ապագայ իշխող տարրը: Իսկ ինչ վերաբերում է գիւղացիներին, նրանք աւելի վատթար վիճակում են, քանի որ նրանցից ոչ մէկը իր աշխատանքի տէրը չէ...

Նման ձևով խօսեցին և ուրիշ ուսանողներ. նրանք բոլորն էլ խարազանեցին կուսակցութեան բացերը: Ապա տեղի ունեցաւ երկար «գիսկուսի» և բուռն ընդհարումներ: Ու ժողովը մնաց թերի:

ԹՂԹԱԿԻՑ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ

4 Յունիս, Եփրակ.

Արտասահմանի հայեր, բախտաւոր մարդիկ էք, որ ձեր աշխարհի աւերումները լսում էք, բայց աչքը բով չէք տեսնում: Մենք՝ քնիկներս մասնաւոր ենք հարգում ու մի տառապանքի: Ոչ կեանքի հանդիստ ունենք և ոչ խղճի: Բանտն ու մահը միշտ կախւած են մեր գլխին: Բաղաք թէ գիւղ գերեզմանոցի են նմանում:

Ոչ նախկին տարիների օրէնքը կայ, ո՛ր էլ այն աշխատանքն ու թափը: Ընկած է, աղքատութեան է մատնւած քաղաքացին. ընկած, թշուառութեան է մատնւած գիւղացին. մեռնում է երկրագործութիւնը:

Երեւակայեցէ՛ք, մեր վէրան աշխարհում այսօր ոչ խոսովութիւն կայ և ոչ էլ 14 թիւ նման խոշոր պատեարգմ, սակայն, հացը ամենուրեք վաճառում է 17-18 թւերի գներով: Անօրինակ թանգութիւն է տիրում այս չէն ու չէն աշխարհում. ցորենի մէկ փութը 8 բուրյի է (16 քիլօն 4 դոլար. Պմբ.), գարին՝ 5ր.: Բաղաքում առևտրականները բոլորը ձայնագրուել են արած և ձայնագրուել լինելու առիթով մարդ-գլուխ 8-9ր. հարկ են առնում տարեկան: Պանութի հարկը տասնեակ հարկների է հասնում:

Աւելի սարսափելի է գիւղում. հողային հարկ, անասունի հարկ, անասունի ապահովագրութեան հարկ, վարկընկերութեան հարկ, խաղարկու օրիգացիայի հարկ, Փօկի հարկ, Մոպրի հարկ, գերմանական ու չինական յեղափոխութեան հարկ և այլն, և այլն: Ինչո՞ւ կայ վատթարագոյնը. ամէն գիւղում նախկին ցարական պաշտօնեաների ու տէրաւորների յակոտները սողացել են կուսակցութեան ներսերը: Որ գիւղում դրանցից 5-10 մարդ լինի, արդէն պատրաստ է բլէյլը իսկ որտեղ կայ բլէյլ, այնտեղ կայ և կոլտնտեսութիւն: Դրանք ամենագոր են՝ և՛ լրտես, և՛ դաւադիր և՛ դրրպարտող. մի խօսքով սուր ու զնալակ և կախաղան մեր գլխին: Գիւղացիներին լաւ հողամասերը, առաջին տեսակ խոտհարքները, առատ ջուրը, թարմ արօտը սրանց ձեռն է: Ո՞վ սիրտ ունի, որ սրանց դէմ կանգնի և մի բառը երկու անի:

Սրանք ունեն և մի ուրիշ արտօնութիւն. գիւղացիներին մի շնչին հանում է 2200 քառ. սաժէն հասարակ հող, այսինքն՝ մէկ օրավարից էլ պակաս, իսկ սրանց շնչին բաժին է հասնում 3 օրավար ամենարնտիր հողից: Որհնորդային կառավարութիւնը պարճեցնում է, որ հողատէրերին ընծայել է, բայց ինքը ահա նոր տեսակի իշխաններ է ստեղծում, որոնք գաւառամասերի ոստիկանութիւնն են հանդիսանում: Ամէ՛ն գիւղի յաւազոյն հողերի 5 տոկոսը յատկացւում է գաւառակների բիւզըջին. ասել է, թէ այդ հիմնարկների ձեռքը մի քանի հազար օրավար հող կայ, իսկ արդիւնքը՝ ուր է գնում այդ հողերի աղբիւնքը, Ալլահր գիտէ...

ՍԱՎԱՆ

ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐ

Հայաստանի Հանրային Գրադարանը.— Յունիսի կէսերին, Երևանում, տեղի ունեցաւ Երևանի Հանրային Գրադարանի վարկընչերից մէկի՝ փոխ-տեսուչ Լ. Ուռեկլեանի դատավարութիւնը, հանդիսականների մեծ բազմութեան ներկայութեամբ:

Ըստ էութեան, արտակարգ ոչինչ չկայ Ուռեկլեան-

չի գործի մէջ. նա դատուում էր գողութեան համար, իսկ գողութիւնը կոմունիստ. պաշտօնեութեան մէջ վաղուց դարձել է կենցաղային երևոյթ: Արտակարգը՝ չափն է, քանակը. գողութիւնը եղել է «պլանետար մասշտաբով»:

Ուռեկլեանը պաշտօնի է կուչել, իբրև հմուտ դրա-

զարանապետ, որ մասնագիտութիւնը ձեռք է բերել Մոսկուայում: Դատի ժամանակ պարզուեմ է, սակայն, որ մարդը Մոսկուայի երեսն իսկ չի տեսել և զբաղարանադիտութեան մասին ո՛չ մի գաղափար չունի: Եւ Հանրային Գրադարանում պաշտօն է ստացել միայն «մի շարք պատասխանատու աշխատակիցների» «գորաւոր յանձնարարականներ» չնորհիւ: Իսկ պաշտօն ստանալուց յետոյ, տարիներ շարունակ, անպատիժ, թաւանել է պետական գրադարանը՝ իւրացնելով ու փչացնելով ամենաթանգարժէք հրատարակութիւններ ու ձեռագրներ:

Իւր պաշտօնավարութեան ընթացքում, Ուսեկլեանը «սիստեմատիկ կերպով» գողացել է 1300 գէրք՝ «Ուսեկլեանը Հանել է գրադարանին պատկանող մի շարք գրքերի գրանիշներ, բերել է իր մօտ եղած գրադարանին պատկանող գրքերի կնիքները և Համարները»*), պատուելահանել է գրքի չափիկներ, ներսի գարանակարներ»․ Իւրացուած գրքերի մէջ եղել են խիստ հազարգինութեամբ (16-18րդ դարերի գործ) և պատմական ու գրաֆիկայի տեսակէտից թանգարժէք ձեռագրերը:

«Յունիս 19ին դատական կազմը էկսպերտ յանձնաժողովի Հետ միասին զնայ Հանրային Գրադարանը՝ տեղական գնահատիւն կատարելու: Յանձնաժողովը Ուսեկլեանի սեղանի վրա, դարակներում և շուրջը յայտնաբերել մեծ թւով շատ թանգարժէք գրքեր, որոնք ոչ մի քէպուտեմ Հարկաւոր չէին կարող լինել նրան և պէտք է դետեղուած լինէին թանգարժէք գրքերի Համար յատկացուած առանձին դարակներում: Եւ բնորոշ այն է, որ այդ գրքերը բոլորն էլ վնասուած են եղել․ պոկուել են նրանցից գրանիշները, գրաւիւրները, չափիկները և այլն: Ուսեկլեանի կողմից գողացուած գրքերի մէջ ևս գտնուել են չափազանց արժէքաւորները, որոնք նոյնպէս արժանացել են Ուսեկլեանի բարբարոս մկրտոնին»:

Ինչպէ՞ս հնարաւոր էին նման վայրենի արարքներ: Այդ հարցն է տալիս Հասարակական մեղադրողը: Եւ մուսկ քոչնիկով նկարագրում Հանրային Գրադարանի ներքին պայմանները: «Մեծագոյն դժբախտութիւնը, եզրակացնում է նա, կայանում է նրանում, որ չնորհիւ Հանրային Գրադարանի քառասունի պայմանների, մենք կասկածում ենք, որ կատարուած յանցագործութիւնը միայն այն չէ, ինչ յայտնաբերուած է: Լազարեան ձեմարանի գրադարանը, օրինակ, դեռ չի ցուցակագրուած, չգիտենք, թէ ի՞նչ է եղել այնտեղ և ի՞նչն է կորել»:

Եւ, իրօք, գորհուրելի պայմաններ են տիրել Հայաստանի պետական գրադարանում:

Վկաների Հարցազննութիւնից պարզուեմ է, որ Հանրային Գրադարանի տեսուչ Յ. Զօրեանը «չափազանց ծանրաբեռնուած լինելով աշխատանքով Համալսարանում» մի քանի անգամ հրատարակել է ստանձնել դիրեկտորի պաշտօնը, սակայն, լուսժողովոմատի պնդման հետևանքով նա Համաձայնուեմ է ստանձնել այդ պաշտօնը, քանի որ օգնական է ունենալու այնպի-

սի մի մասնագէտ, որպիսին է Ուսեկլեանը: Ուսեկլեանի ընդունակութիւնների և գիտելիքների մասին պատմել են նրան մի շարք պատասխանատու աշխատակիցներ»:
Եւ ահա այդ «մասնագէտը», նոյն Զօրեանի վկայութեամբ, «մտացում է քարտային այնպիսի մի սխտեմ, որը մագաչափ անգամ հնարաւորութիւն չի ստեղծում ստուգելու գրքերի անհետացումը», «պոկում է էկսկրիբիսներ»: «Եւ Զօրեանը կարող է միջոցներ ձեռք չի առնում» «կասկածներ ունենալով հանդերձ Ուսեկլեանի մասին»:

* * *

Հասարակական մեղադրողը հարց է տալիս, թէ «արդեօք Զօրեանը գոնէ ընդհանուր առմամբ ծանօթ է եղել այն Հարստութիւններին, արժէքաւոր արխիւներին և գրքերին, որ եղել են Հանրային Գրադարանում: Մասնաւորապէս գիտե՞՞ արդեօք Զօրեանը Ղորյանեանի գրադարանում եղած «Կապիկազակի Վեստիկ»-ի արխիւի չափազանց արժէքաւոր ձեռագրերի մասին»: — «Այս հարցին Զօրեանը տալիս է բացասական պատասխան»:

Նրաչալի է, չէ՞ . գրադարանի կառավարչը չգիտէ, թէ ի՞նչ կայ իր խնամքին յանձնուած Հաստատութեան մէջ:

Իայց լսեցէք դեռ աւելին. «Լազարեան ձեմարանի գրադարանի արկղները բացելու ժամանակ չի կատարուել անգամ ցուցակագրութիւն և եթէ արկղներից գրքեր գողացէին, այդ ստուգել անկարելի կը լինէր»: «Պարզուեմ է, որ Ուսեկլեանը փակ սենեակից գողացել է Լազարեան ձեմարանի արխիւներէ ձեռագրները»: Պարզուեմ է, որ բազմաթիւ թանգարժէք գրքեր ու ձեռագրերներ տարիներով անինամ ընկած են գրադարանի նկուղներում . ո՛չ Հեսաբըբուրուղ կայ, ո՛չ նաղոյ, բացի զանազան Ուսեկլեաններից, որոնք գողանում ու փչացնում են»:

Հասարակական կարծիքի բուռն ճնշման տակ, դատարանը որոշել է Ուսեկլեանին, որ «պատճառել է Հանրային Գրադարանին անփոխարինելի կորուստներ, ենթարկել սոցիալական պաշտպանութեան մեղոցի» պատաղարկում Դ տարի ժամանակով, խիստ մեկուսացման և զրկելով նրան բոլոր տիպի գրադարաններում պաշտօնավարելու իրաւունքից 5 տարի ժամանակով»:

Ի հարկէ, Հէնց որ Հանրային Գրադարանի շուրջ յարուցուած աղմուկը կը լրէ, Ուսեկլեանի 7 տարեկան քանտարկութիւնն էլ կը կրճատուի և, ի վերջոյ, որեւէ ներումով կը փակուի. չէ՞ որ Ուսեկլեանը կոմունիստ է, իսկ կոմունիստին ներելի է ամէն բան: Զարեմցի «պատաստագրուեմ» ու «քիսաւ մեկուսացումը» չէ՞ք յիշում... Ընդհակառակը, գրեթէ առանց սխալելու կարելի է սասել, որ պատասխանատուութեան կենթարկելի գրադարանի նոր տեսուչ Մ. Գէորգեանը, որ Համարձակել է մեղիացնել «պատասխանատու աշխատակիցներին» յանձնարարած Ուսեկլեանին:

Իայց հասարակական տեսակէտից հետաքրքրականը, ի հարկէ, Ուսեկլեանի ամանական ճակատագիրը չէ, այլ այն կարգերը, որոնք թոյլ են տալիս Ուսեկլեանի պէս ոչնչութիւնների բարձր պատասխանատու

*) Այս բոլոր փաղածֆները անում ենք «Խորհրդ. Հայաստան»-ի յունիսեան համարներից, ուր տպուած է Ուսեկլեանի գործի հաշվետուութիւնը:

պաշտօնի կանչելը և տարիներ շարունակ անարգել շահատուգութիւններ անելը: Ուռեկլեանը տիպ է, բոր- չեկիկան պայամների բնական պտուղ: Այս է էականը:

Հետաքրքրական է և մի ուրիշ երևույթ: Անորհրդ- Հայաստանի (28 յունիս) Թղթակիցը նկարագրում է այն տպագրութիւնը, որ դատավճիռը թողել է հասարակական գանազան խաւերի վրա:

— Պատմական Թանգարտէջ դոկումենտները կորու- տեան մատնողին ոչ թէ 7 տարի ազատազրկման պէտք է դատապարտել, այլ և զնդակահարելն էլ ջեր է: — տաք-տաք վիճում էր պատմութեան պրոֆեսորը:

— Բայց, յարգելի պրոֆեսոր, առարկում է թըղ- Թակիցը, չէ՞ որ Ուռեկլեանը չի ցանկացել ոչնչացնել այդ դոկումենտները, այլ լաւ գնով վաճառել մէկ ու- րիշ հաստատարարին: Հետևաբար, պիտականի համար միթէ՞ միևնոյն չէ, թէ այդ դոկումենտները կը լինեն Երևանի՞ Մատենադարանում, թէ Մոսկուայի կամ Լոնդոնի:

— Ես շահադրուած եմ, որ մեր Հայաստանի Մատենադարանի հարստութիւնը մնայ Հայաստանում:

— Ինձ թուում է, պրոֆեսոր, որ դա ազգայնական մտայնութիւն է:

— Ինչպէ՞ս, ինչ ասացի՞ք...

— Այո՞, այդ նրանք էին երազում ինքնամոլոսի Հայաստան: Հայաստանի հարստութիւնը Հայաստանի համար: Իսկ մեզ, սոցիալիզմի ճանապարհը յարթա- րողներին համար, կարծում եմ, չպէտք է լինի իմը՞ քոնը:

— Երևի Ուռեկլեանը այս սկզբունքով էլ առաջ- նորդել է՝ ցանկանալով գործնականապէս ապացուցել իր դաւանած մարքսիզմի ուսումը, — դառնացած հեզնել է պրոֆեսորը: —

Ահա այս հիմը, քոնը՝ չճանաչող «ինտերնացիոնա- լիստների»-ի հարադատ արտայայտիչն է Ուռեկլեանը: Ի՞նչ կայ թ, թող Երևանում չլինի, Մոսկուայում ու Լոնդոնում լինի: Դրանից ի՞նչ վնաս Հայաստանի ճա- կատագիրը սնորհնող Ուռեկլեաններին...

Կախիսնիմ և «Դրօշակ»-ը: — «Դրօշակ»-ի ամենէն ուշադիր ընթերցողներից մէկն է — ի՞նչ էք կարծում՝ ով — Վրաստանի Կոմկուսի ջարտողար Կախիսնին: Այս պարոնը ո՛չ միայն կարգում է «Դրօշակ»-ը, այլ և օգտուում է հանդիսաւոր առիթներից, յայտնելու հա- մար իր տպագրութիւնները կարգացածի մասին: Ըն- թերցողները կը լինեն, անշուշտ, նրա ճառը Հայաստա- նի Կոմկուսի համարումարում «Դրօշակ»-ի քննադա- տութիւնների առթիւ: Հիմա էլ «Դրօշակ»ի գլխին Հայ- Տոյանքներ է թափում... Հայաստանի ու Ադրբէյջանի գրողների պատւիրակութիւնների առջև:

«Անդրկովկասեան ժողովուրդների կուլտուրական սփիչկայի» (միուրես) նպատակով ու Կոմկուսի հրա- մանով, վերջերս, Թիֆլիս, Երևան ու Բազում են այ- ցելել Հայ, վրացի ու ադրբէյջանցի գրողների պատւի- րակութիւնները: Ամէն տեղ էլ, ի հարկէ, կատարել են հանդէսներ և արտասանել յաւուր պաշտօնի ճա- սեր: Կախիսնին, Վրաց Կոմկուսի կողմից արտասանած իր ողջոյնի ճառի խոշոր մասը ներկել է «Դրօշակ»ին*):

*) «Заря Востока», 19 июня 1929.

չէ որ նրա ունկնդիրների մէջ եղել են և հայեր՝ Շիր- վանդադէներ ու Դեմիրճեաններ: Եւ, ըստ սովորու- թեան, աղաւաղելով «Դրօշակ»-ի գրածները՝ պարոնը ճզնել է հաւատացնել, թէ Անդրկովկասում ամբող ադ- յային խաղաղութիւն է հաստատւած, չկայ առաջւայ կռիւն ու թշնամանք», որ այս փաստը, իբր թէ, «քնաւ դիւր չի գալիս հանդուցելա դաշնակներին»: «Դաշնակ մամուլը հանդիստ չունի. դաշնակ շինկները հաշում են անընդհատ», զրաշնակ մամուլը ոռնոց է բարձրա- ցրել» Կախիսնիի ճառի առթիւ:

Այսպիսի կիստոյական հայՏոյանքներ թափելու փոխարէն՝ Կախիսնին աւելի լաւ կանէր, եթէ կարդալ իր գծարկտ ունկնդիրներին, թէ ի՞նչ էր գրել «Դրօ- շակ»-ը և տեղի ու տեղը հերքել առաջ բերած փաս- տերն ու թերը: Բայց նա այդ համարակուցելը չունի, որովհետև չի կարող հերքել Ախալքալաքի, Զա- բարաղի, Նախիջևանի կողմտ բռնազրաւումը, չի կա- րող ժխտել ազգային հակամարտութիւնների գոյութիւ- նը Կովկասում: Այդ պատճառով էլ չի հերքում, այլ... հայՏոյում է: Իսկ ո՞ւմ յայտնի չէ, որ հայՏոյանքը տկաւների ու թուլամորթների գէշքն է:

Նորից «մանր-բուրժուա դաշնակները» — Խեղճ Աշոտ Յովհաննիսեան. քաջորաւյարում էլ հանդիստ չեն թողնում մարդուն:

Հայաստանի երէկւայ սատրապը, մի նոր գրքոյկ է հրատարակել: «Դաշնակների մասին մղող բանակու- րութիւն»*, որով նորից ու նորից անդրադառնում է Դաշնակցութեան «մանր-բուրժուակաւանութեան» խըն- դրին: Ինչպէս յայտնի է, նրան այդ մեղքի համար էր, որ քըջցին Հայաստանից. Յովհաննիսեանը պնդում էր, թէ Դաշնակցութիւնը «մանր-բուրժուական» կուսակ- ցութիւն է, իսկ հակառակողները, թէ՛ «խոշոր-բուր- ժուական»: Այժմ Յովհաննիսեանը վկայութեան է կանչում Լենինին. «Անշլեֆաստական իմպերիալիզմը, գրել է Լենինը Բազուի դէպքերի առթիւ, այս անգամ 30 ձայնի առաւելութիւն ստացաւ շնորհիւ այն բանի, որ մեր դէժ դուրս եկաւ Վի խոշոր մասը Դաշնակցու- թիւն կուսակցութեան» — կէս-սոցիալիստ հայերի, ինչ- պէս որ յաճախ տեսնում էք և մեր Ֆրակցիաներում, որոնք իրենց սոցիալիստ կոչելով հանդերձ՝ երբեք կա- պերը չեն կտրում բուրժուակալից»:

Նշանակում է, ըստ Լենինի, Դաշնակցութիւնը « կէս-սոցիալիստ » կուսակցութիւն է և, սակ է, «մանր-բուրժուական», ապա, ուրեմն, ինչո՞ւ են Յով- հաննիսեանին խաչ հանում: Մանաւանդ որ նա, այժմ, մի քալ էլ յետ է գնացել. առաջ ասում էր, թէ Դաշ- նակցութիւնը, առհասարակ, « մանր-բուրժուական » կուսակցութիւն է, իսկ այժմ, թէ՛ 1905-ին միայն եղել է «մանր-բուրժուական», իսկ հիմա «խոշոր-բուր- ժուական» է:

Ո՛չ, պատասխանում է նրան Ջարիս Վաստկա- յում (18 յունիս) մեր ծանօթ Խուրէնը. առաջ էլ, հի- մա էլ — միշտ և հանապաղ Դաշնակցութիւնը «մար- անշող խոշոր բուրժուակալի» կուսակցութիւնն է:

*) Ռուսերէմ գրքիցը կաշում է. «К полемике о дашнаках». «Заря Востока», 18 июня.

«Այն պահուն, երբ սուր պայքար է մղուած Դաշնակցութեան դէմ, ի՞նչ արժէք ունի թէ 1905-ին Դաշնակցութիւնը եղել է մանր-բուրժուական»: Ուրիշ կերպ մտածել՝ հերետիկոսութիւն է: Իսկ Լենինը: Լենինին չանզիտութիւնը: «Անթոյաութիւն է Լենինից կտորներ քաղել սեփական անճիշտ մտքերը հաստատելու համար», հրամայում է Ռուբինը:

Ու՛ղի՛ճ, ինչո՛ւ Աշոտ Յովհաննիսեան...

«Սուլթանի Օգնական»-ը — Հայաստանի Լուստող-կոմի «Յաւաբ Մարիֆի» պարբերականում կոմունիստ Ա. Բայրամովը հրատարակել է «Արարատ» վերնագրով մի բանաստեղծութիւն, որի մէջ գրում է.

Հէ՛յ, միշտ ցանի, Սուլթանի դու մեծ օգնական,
Ո՛չ ոք չի կարող տարիքը հշտել.

Ձիւնոտ գագաթը ծածկել է մէզ ու դուման

.....

Միայն Դումանն է ընկերը քո, Արարատ:
Ասում են՝ Արարատի հետ դու կայիր Աշխարհում,
Կղզի ես եղի մեծ ցրիեղեղին,
Կորստից փրկեցիր ասուածապաշտ Նոյին,
Նոյին ազնուարարն ես եղի Դու, ո՛վ Արարատ...

Հէ՛յ, լեռների Սուլթան, ծերուկ Արարատ,
Հէ՛յ, Արարատ, պաշտօնի, ինչպէս գերեզմանը
Յակօբի
Նոր աշխարհին նշարտութիւններ ստեղծի՛ր,
* Արարատ,
Թոխմանի առասպելի տեղը կենալու*):

«Սուլթանի օգնական», «ասուածապաշտ Նոյ», «պաշտօնի, ինչպէս գերեզմանը Յակօբի» — Հէ՛, լաւ են երգում Հայաստողկոմի բանաստեղծները: Միայն թէ չլսեն Երևանի «անասուածները»...

Ի Ր Ե Ն Ց Ի Ս Կ Բ Ե Ր Ա Ն Ո Վ

Ինչպէ՞ս են վերաշինում Լեւինականը: Այդ մասին պատմում է «Զարեա Վաստակ»-ն (մայիս 12):

Շիրակի երկրաշարժից յետոյ որոշ գումարներ էին յատկացուած Լեւինականի և շրջակայ գիւղերի վերաշինութեան համար: Առ 1 հոկտ. 1928թ. այդ նպատակով ծախուել է 6,554,000 ռուբլի: Լեւինականում շինուել է մօտ 10,000 քառ. մետր բնակարան, շրջակայ գիւղերում՝ 500 փայտէ և 119 քարէ սոնէ:

Հիմա պարզուում է, որ շինարարութիւնը եղել է առանց ծրագրի, անտնտեսավար կերպով: Տների յատակադէտերը շինարարական վարչութեան ներկույաջուել են միայն... 1928թ. նոյեմբ. 9-ին, այսինքն՝ Լրկրաշարժից մի քանի տարի յետոյ... Եւ այդ ժամանակ միայն յայտնի է դարձել, որ շէնքերի համար ընդունուած տիպերից ոչ մէկը գոհացուցիչ չէ և չի կարող յանձնարարուել: Բայց և այնպէս, տները շինուել են այդ յատակադէտերով: Քաղաքի տների 60%ը շինուած է անպէտք նկատուած յատակադէտով: Գիւղերում շինուած 478 տները ձեւուայ բնակութեան համար անպէտք են դուրս եկել: Այդ պատճառով, գիւղացիք հրաժարուել են նրանց մէջ ապրել, և մի շարք գիւղերում այդ տների փայտեղէն մասը թալանուում է և դործ է ածուում իրբու վառելիք: Այդ տների միայն աննշան մէկ մասը բնակեցուած է:

Ինչպէ՞ս են շինել տները:

Քարը աժան դարձնելու նպատակով որոշուել է կառուցանել քարահանքերը տանող նեղ երկաթուղագիծ 12 վերտ երկաթուղիներով. կազմուել է 95,000ր. նախահարկ: Ենթադրուում էր, որ երկաթուղին պիտ դործէր 3 տարի և այդ ձևով ստացուած քարի մէկ փթի տեղափոխութիւնը պիտի արժենար 0,88 կոպ.: Փաստորէն շինուել է 7 վերտ երկաթուղի և ծախուել է 138,000ր.: Երկաթուղին դործել է ընդամենը 3 ամիս և 11 օր:

Օրական տեղափոխել է 1,184 հատ քար, փոխանակ ծրագրուած 3,375-ի: Եւ մէկ քարի փոխադրութիւնը նստել է 66,8 կոպ., այն ինչ սայլով փոխադրելը արժէ 13,9 կոպէկ: Երկաթուղու դործունէութեան ամբողջ տեղութեան ընթացքին փոխադրուել է 94,124 քար, իսկ նոյն ժամանակամիջոցին սայլով փոխադրուել է 414,861 քար: Յետոյ, երկաթուղագիծը ծախուել է հիւսուածեղէնի թրջատին 30% գեղջով:

Շինարարական վարչութեան պահպանութեան ծախսը հաշուած է եղել 7%, փաստորէն ծախուել է 13,5%: 1927թ. յունւ. 1-ից մինչև հոկտ. 1 ծառայութեան առնուած է 110 ճարտարապետ ու տեխնիկ: Ետտերը ծառայել են միայն մի քանի օր, բայց բոլորն էլ ստացել են «իլկիւիդացիոն»: Տեխնիկ Օ. ծառայութեան է մտել մարտ 20-ին, հետացել՝ մարտ 31-ին և ստացել է 271ր. «իլկիւիդացիոն»: Տեխնիկ Մ. ընդունուել է փետր. 15-ին, արժակուել մարտ 31-ին և «իլկիւիդացիոն» ստացել է 600ր. և այլն: Նման օրինակները շատ շատ են:

Մինչև 1928թ. փետր. 1ը հաշուապահութիւնը եղել է քասային վիճակի մէջ. գոյութիւն չի ունեցել ո՛չ հաշուեկշիւ, ո՛չ ինքնարժէքի հաշուուում — ոչինչ: Տեխնիկական հաշուուութիւնը այսօր էլ նոյն վիճակի մէջ է:

Նիւթերի գնումը եղել է նոյնպէս անհաշիւ և առանց անտեսագիտութեան: Գնումները արուել են առանց իմանալու թէ ի՞նչ պահանջ կայ: Միայն փայտեղէն գնուել է 4,048,230 ռուբլու արժողութեամբ: Յետոյ, ստիպուած են եղել մի մասը ծախել և այն էլ ինքնարժէքից ցած գնով, որովհետև չեն իմացել, թէ ի՞նչ է արժել իրենց: Կորուստները ահաբիւն են:

*) «Заря Востока», 18 июня 1929.

Պատահել են դէպքեր, երբ ծախած առաջը յետ է գնել աւելի թանգ գնեցողով: Այսպէս, 1926թ. նոյեմբերին, պետական առևտրա-արդիւնաբերական թրքստին ծախել է 24,342ր. տարտակի քառակուսի ոտնաչափը 1ր. 60կ. և 2ր. հաշուով, նոյն նոյեմբերին և նոյն թրքստից տարտակ է գնել 72,000ր. արծողութեամբ՝ մէկ քառ. ոտնաչափը 2ր. 20կ. և 2ր. 30կ. գնով: Առ 1 մարտի 1929թ. յիշակ թրքստը շինարարական վարչութեան պարտք է եղել 127,705ր.: Լենինականի գործկոմը 1929թ. փետր. 19-ին որոշել է ջնջել այդ պարտքը՝ թրքստի՝ շրջանառութեան զբաժանարար զօրացնելու նպատակով:

1928թ. դեկտ. 15ին շինարարական վարչութիւնը պարտան է կտրում Հայաստի հետ, որը պարտաւորում է հասցնել անգործ քառակուսի ոտնաչափը 1ր. 66կոպ.: Իսկ մի քանի օր առաջ, դեկտ. 7-ին, վարչութիւնը նոյն Հայաստին ծախել է 102,214 ռուբլու արծողութեամբ նոյն տեսակի առաջ՝ քառ. ոտնաչափը 1ր. 52 կոպէկով: Հայաստի Թիֆլիսի բաժանունըք ստացել է 47,000ր. և փոխարէնը տւել է 2,848ր. առաջ:

Նման պայմաններ կիցւել են և մասնաւոր առևտրականների հետ:

Իսկ Ի՛նչպէս են վարւել Ծիրակի երկրաչարժի համար հանգանակած գումարների հետ:

Հայաստանի Արհեստակցական Միութիւնների Պորհուրդը հաւաքել է 87,366 ռուբլի, որից միայն 64,500 ռուբլին ուղարկւել է Լենինականի Արհեստակցական Միութիւնների Պորհուրդին, իսկ մնացեալ գումարից 15,000ր. ծախել է հանրակացարան շինելու Երևանում, ուր ոչ մի երկրաչարժ չի եղել, իսկ մնացորդը տւել է սրան-սրան փոխարինարար:

Իր հերթին, Լենինականի Արհեստակցական Միութիւնների Պորհուրդն էլ հաւաքել կամ ստացել է

124,500 ռուբլի, բայց բուն նպատակին յատկացրել է միայն 101,379ր., իսկ մնացեալը ծախել է իր դրասենեակի կարիքների վրա:

Հետևանքը՝ Լենինականի շինարարական գործի սնանութիւն և միլիոնների կորուստ: Կոպէկ-կոպէկ հաւաքում են անօթի բանտարներից ու գիւղացիներից և հազարներով թափում գանազան վարչութիւնների, կոմիտէների, թրքստների և անհատ տնտեսավարների որկորը.— սրան ասում են.

— «Սոցիալիզմ են կառուցում...»

Նոյն դրութիւնը և «հարեան քոյր հանրապետութեան» մէջ:

Մոսկւայից ուղարկւած յսուով մի յանձնարումը քննութեան է ենթարկել Անդրկովկասի արդիւնաբերութիւնը: Ահա մի քանի տեղեկութիւններ այդ քննութեան վրաստանին վերաբերող մասից*).

Վրաստանի 1927-28 տարւայ հիմնական շինարարութեան համար, առանց Աջարիստանի ու Արխազիայի, յատկացւած է եղել 6,516,000 ռուբլի. երապէս ծախւել է 7,798,000ր., այսինքն՝ 20% աւելի: Ամենից շատ զգրածախա՝ է արել մետաքսի թրքստը — փոխանակ 600,000—ի, 1,740,000ր.: Հանգային թրքստը որուած 900,000—ի փոխարէն ծախել է 1,300,000ր.: Այս բոլորի պատճառը՝ Վրաստանի Ժողովրդական Տնտեսութեան Պորհուրդն է, որ գործում է առանց հաշի ու ծրագրի:

Երագրի բացակայութեան մի օրինակ էլ կարող է համարւել Թիֆլիսի մահուրդի գործարանի պարագան. որոշւած է եղել այդ գործարանի վրա ծախել 2 միլիոն ռուբլի, իսկ ծախւել է 7 միլիոն...:

*) «Заря Востока», 22 мая. 1929.

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

Չին-հրոտիրայիմ բալսուլը (Պմբազարական) . . .	129
Մտածումներ 2. Յ. Դաշնակցութեամ մասին (Ն. Հանգոյց)	132
Կագմակերպական խնդիրները Հ. Յ. Դ. 11րդ Ընդ. Ժողովում (Ա. Ջամալյան)	137
Կամսմոլի ծոցում (Ս. Մասուրեան)	138
Արևելեան անանգները (Հր. Սամուէլ)	142
Թիւրքիոյ շուրջ	144
Արարատի կռիւները (Ե. Ի.)	147
Մեր գոհերը	149
Թղթակցութիւններ	151
Արձագանգներ	156
Իրենց իսկ քերամով	159

« Դ Ի Օ Ծ Ա Կ » - Ի

Թիւն արժէ 2 Փր. 50 սանտ.

« Դ Ի Օ Ծ Ա Կ » - Ի
ԲԱՎԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

« Դրօշակ » - Ի տարեկան բաժնեգինն է՝ Ֆրանսայի, Յունաստանի, Բուլգարիայի, Ռումանիայի, Եւրոպական այլ երկրների և Սիւրիայի համար 25 փրանկ:
Անգլիայի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Միջագետքի, Հնդկաստանի, ամբողջ Պարսկաստանի և մնացած բոլոր երկրների համար՝ երկու դոլար:

ՊԱՐՍՅԱԿԱՆ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆ ԲԱՎԱՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

Նոր տարեշրջանից — յուլիս ամսից սկսած՝ Պարսկական Ատրպատականի համար ևս «Դրօշակ»-ի տարեկան բաժնեգինը

երկու դոլար է:

« Դ Ի Օ Ծ Ա Կ » - Ի հասցէն՝

M¹⁰ S. AGOPIAN.

5, rue des Gobelins, 5. Paris (13^e)